

Benediktinski samostani u Biogradu

Kostenjak, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:705300>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-11**



Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

BENEDIKTINSKI SAMOSTANI U BIOGRADU

Ivan Kostenjak

Mentorica: dr. sc. Ivana Tomas, docentica

Zagreb, prosinac 2020.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

Benediktinski samostani u Biogradu

Ivan Kostenjak

SAŽETAK

Grad Biograd doživljava najveći kulturno-politički procvat u svojoj povijesti u vrijeme kralja Petra Krešimira IV., koji ondje osniva dva benediktinska samostana i bogato ih daruje posjedima i kraljevskim privilegijama. Opatija sv. Ivana Evanđelista, zbog svog najvećeg posjeda - Rogova, nazvana i Rogovskom opatijom, jedna je od najbogatijih i najvažnijih u hrvatskoj povijesti. Nedugo nakon osnutka muškog samostana sv. Ivana Evanđelista, kralj Petar Krešimir IV. u Biogradu osniva i ženski samostan sv. Tome Apostola. Ti su benediktinski samostani još uvijek nedovoljno istraženi, posebice onaj sv. Tome Apostola od čije crkve, nažalost, nema vidljivih ostataka, dok nam o izgledu crkve sv. Ivana Evanđelista svjedoče očuvani graditeljski ostaci. Također, za bolje razumijevanje konteksta nastanka navedenih opatija, od ključne je važnosti Fundacijska povelja kralja Petra Krešimira IV. koja spominje osnutak samostana sv. Ivana Evanđelista. Rad donosi kulturno-povijesni kontekst nastanka biogradskih opatija s naglaskom na opatiju sv. Ivana Evanđelista i njezino preseljenje na Pašman nakon razaranja Biograda 1125. godine. Posebna je pozornost posvećena i biogradskoj katedrali. Zbog nedostatka arheoloških istraživanja i graditeljskih ostataka zaključci o izgledu katedrale doneseni su na temelju arheoloških istraživanja don Luke Jelića s početka 20. stoljeća, nakon čega su ostaci bazilike porušeni. Detaljnije su predočena i sva prethodno provedena istraživanja o povijesti grada Biograda i njegove biskupije, kao i srednjovjekovne katedrale na lokalitetu Glavica. Najveći naglasak stavljen je na analizu samostanske crkve sv. Ivana Evanđelista koja nastaje tijekom druge polovine 11. stoljeća, te je istaknuto i pitanje njezine povezanosti s obližnjom katedralom, o čemu svjedoče preostali ulomci predromaničke skulpture. Nakon razaranja Biograda, redovnici sv. Ivana Evanđelista sele se na vrh brda Čokovca na otoku Pašmanu, gdje su od prije posjedovali crkvu sv. Kuzme i Damjana. Na Čokovcu grade samostan koji će otad biti poznat kao samostan sv. Kuzme i Damjana, a pod tim imenom postoji i danas, kao jedini muški benediktinski samostan u Hrvatskoj.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 106 stranica, 40 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Benediktinci, Biograd, Sv. Ivan Evanđelist, kralj Petar Krešimir IV., Sv. Kuzma i Damjan na Čokovcu, Srednji vijek

Mentorica: dr. sc. Ivana Tomas, docentica

Ocjenjivači: dr. sc. Predrag Marković, izvanredni profesor; dr. sc. Ana Marinković, docentica; dr.sc. Ivana Tomas, docenica

Datum prijave rada: 23.01.2020.

Datum predaje rada: 6.12.2020.

Datum obrane rada: 18.12.2020.

Ocjena: 5

Ja, Ivan Kostenjak, diplomant na Istraživačkom smjeru – modul Umjetnost antike i srednjeg vijeka diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Benediktinski samostani u Biogradu rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 6.12.2020.

Ivan Kostenjak

Sadržaj

UVOD.....	1
1. POVIJEST BIOGRADA DO 1125. GODINE.....	4
1.1. Rani srednji vijek.....	11
1.1.1. Crkva na Glavici - biogradska katedrala.....	14
1.1.1.1. <i>Predromanička kamena plastika</i>	18
1.2. Zreli srednji vijek.....	24
2. BENEDIKTINCI U BIOGRADU.....	28
2.1. Samostan sv. Ivana Evanđelista.....	30
2.1.1. Fundacijska povelja Petra Krešimira IV.....	31
2.1.1.1. <i>Značaj Fundacijske povelje</i>	36
2.1.2. Opati Sv. Ivana Evanđelista i samostanski posjedi.....	38
2.1.3. Crkva sv. Ivana Evanđelista.....	41
2.1.3.1. <i>Kamena plastika</i>	45
2.2. Samostan sv. Tome Apostola.....	48
3. BIOGRADSKI BENEDIKTINCI NAKON 1125. GODINE.....	51
3.1. Opatija sv. Kuzme i Damjana na brdu Ćokovac na otoku Pašmanu.....	53
3.1.1. Crkva i samostan.....	56
3.1.2. Glagoljaštvo.....	60
ZAKLJUČAK.....	63
POPIS LITERATURE.....	65
SLIKOVNI PRILOZI.....	73
POPIS TABLI.....	103

UVOD

U ranom srednjem vijeku Biograd je bio sjedište županije Sidraga i jedno od važnijih središta ondašnje Hrvatske. Pretpostavlja se da je oko 1018. godine u vrijeme vladavine kralja Krešimira III. postao prijestolni grad, a sredinom istoga stoljeća je i sjedište Biogradske biskupije. Kulturni procvat Biograd je doživio u doba hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. (1058.-1074.), koji je tijekom šezdesetih godina 11. stoljeća utemeljio i bogato obdario dva gradska benediktinska samostana: muški Sv. Ivana Evanđelista (kasnije Sv. Kuzme i Damjana na uzvisini Čokovac kod Tkona na otoku Pašmanu) i ženski Sv. Tome Apostola. Opatija sv. Ivana Evanđelista, zbog svog najvećeg posjeda - Rogova, nazvana i Rogovskom opatijom, jedna je od najbogatijih i najvažnijih u hrvatskoj povijesti. Ta je opatija, sa srednjovjekovnim statusom kraljevskog samostana - *monasterium regale*, danas jedina živuća muška redovnička zajednica u Hrvatskoj. U Biogradu se 1102. godine za hrvatskog kralja okrunio i Koloman, a 1125. godine grad je osvojila mletačka vojska koja ga je razorila te uništila oba benediktinska samostana. Nakon razaranja Biograda benediktinke iz Sv. Tome preselile su se u podružnicu Bubnjane, odakle su prešle u Zadar, u kuću blizu crkve sv. Dimitrija, gdje su osnovale novi samostan i u njemu boravile od 1142. do 1177. godine. Benediktinci iz Sv. Ivana Evanđelista su, kada su to prilike dopustile, prenijeli sjedište svoje porušene opatije na otok Pašman, na vrh oko 90 metara visokog brda Čokovca, gdje su već otprije posjedovali crkvu sv. Kuzme i Damjana. Na ostacima temelja rimsko-bizantske utvrde podignut je benediktinski samostan u kojem će zajednica pronaći novo i trajno utočište.

Za proučavanje biogradske povijesti nezaobilazan je rad *Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju* don Luke Jelića s kraja 19. stoljeća, kao i djelo iz istog razdoblja naslovljeno *Zara Cristiana II.* koje je sastavio Carlo Federico Bianchi.¹ O povijesti biogradskih opatija detaljnije je pisao Ivan Ostojić u svojem monumentalnom djelu *Benediktinci u Hrvatskoj*

¹ LUKA JELIĆ, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3(1), 1898., 30-126; CARLO FEDERICO BIANCHI, *Zara Cristiana*, Sv.2., Zadar: Tipografia Woditzka, 1877..

i ostalim našim krajevima, objavljenome šezdesetih godina prošloga stoljeća.² Od recentnijih istraživača koji su se bavili poviješću tih opatija, a osobito povijesti Sv. Ivana Evanđelista / Sv. Kuzme i Damjana treba istaknuti Zvezdana Striku i Tomislava Galovića.³ O biogradskoj crkvi sv. Ivana Evanđelista pisao je Janko Belošević, koji je proveo arheološka istraživanja u razdoblju od 1969. do 1970. godine. O tim je radovima pisala i Branka Juraga koja je kataloški popisala otkrivenu kamenu plastiku, a dio rezultata tih istraživanja objavio je i Radomir Jurić.⁴ O arhitekturi crkve više su pisali Vladimir Gvozdanović (Goss), Miljenko Jurković i Tomislav Marasović.⁵ U novije vrijeme je o biogradskoj kamenoj plastici objavio članak i Ivan Josipović.⁶ Za proučavanje pašmanske benediktinske crkve i samostana na Čokovcu nezaobilazna su istraživanja i radovi Ive Petriciolija i Emila Hiljea.⁷

Diplomski rad podijeljen je u tri veće cjeline naslovljene: *Povijest Biograda do 1125. godine*, potom *Benediktinci u Biogradu*, te naposljetku *Biogradski benediktinci nakon 1125. godine*. U prvoj je cjelini opisana povijest biogradskog prostora od predrimskog doba do venecijanskog razaranja grada 1125. godine, s osobitom pažnjom usmjerenom razdoblju ranog i zrelog srednjeg vijeka, kao i pitanju nastanka Biogradske biskupije. Također, posebno se obrađuje crkva na Glavici, tj. srednjovjekovna katedrala kao jedan od ključnih spomenika nacionalne baštine kojim su se bavili mnogi povjesničari i povjesničari umjetnosti, a čija kronologija izgradnje je još

² IVAN OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, Sv. 2, *Benediktinci u Dalmaciji*, Split: Benediktinski priorat - TKON, 1964.

³ ZVJEZDAN STRIKA, *Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, (52), 2010., 149-172; TOMISLAV GALOVIĆ, *Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku*. U: Ćosić, V. (ur.) *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu. Biograd – Zadar, Grad Biograd, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Sveučilište u Zadru, 2014., 95-116; TOMISLAV GALOVIĆ, *Arhiv Rogovske opatije*. *Arhivski vjesnik*, 55, 2012., 103-116

⁴ BRANKA JURAGA, *Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda*, *Diadora*, 9, 1980., 445-469; RADOMIR JURIĆ, *Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području*, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti*, *Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 279-301

⁵ VLADIMIR P. GOSS, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Art studio Azinović, Zagreb, 1996.; MILJENKO JURKOVIĆ, *Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26(1), 1986., 61-85; MILJENKO JURKOVIĆ, *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*. Zagreb, Muzejsko-galerijski centar - Muzej Mimara ; Gliptoteka HAZU, 1992.; TOMISLAV MARASOVIĆ, *Dalmatia praeromanica: Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji 2.: Korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, 2008.

⁶ IVAN JOSIPOVIĆ, *Biogradska predromanička skulptura*. *Ars Adriatica*, (7), 2017., 65-82.

⁷ IVO PETRICIOLI, *Srednjovjekovni umjetnici na Pašmanu*, u: *Otok Pašman kroz vjekove i danas*, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru 2.-4. prosinca 1981. (Pašmanski zbornik), RO Narodni list, OOUR Grafička djelatnost, Zadar, 1987., 75-94; EMIL HILJE, *Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pašmanu*, u: *Toponimija otoka Pašmana*, Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 2006.

uvijek otvoreno pitanje. U poglavlju posvećenom tom važnom zdanju analizirana je njezina arhitektura i kamena plastika, a detaljnije su predložena i sva prethodno provedena istraživanja. Arheološka istraživanja na tom lokalitetu proveo je don Luka Jelić početkom 20. stoljeća, netom prije nego li su ostaci te monumentalne crkve potpuno uništeni. Druga cjelina posvećena je dolasku benediktinaca u Biograd i osnutku muškog benediktinskog samostana sv. Ivana Evanđelista pod pokroviteljstvom značajnog hrvatskog kralja Petra Krešimira IV., a napose ključnom povijesnom izvoru koji svjedoči o tom događaju - Fundacijskoj povelji. U toj se cjelini istražuje povijest opatije, njezini opati, kao i posjedi, a posebice graditeljski ostatci samostanske crkve iz druge polovine 11. stoljeća. Nedugo nakon osnutka muškog samostana sv. Ivana Evanđelista, kralj Petar Krešimir IV. u Biogradu osniva i ženski benediktinski samostan sv. Tome Apostola, koji je isto obdario povlasticama imuniteta i indemnitetu. Nažalost, od crkve i samostana benediktinki gotovo ništa nije ostalo očuvano, osim ostatka apside koja dosad nije bila sustavno istraživana. Posljednje poglavlje opisuje prelazak benediktinaca iz porušenog biogradskog samostana na uzvisinu Čokovac kod Tkona na obližnji otok Pašman, gdje su otprije posjedovali crkvu sv. Kuzme i Damjana. Redovnici ondje nalaze trajno utočište, pa se od toga doba opatija sv. Ivana Evanđelista naziva Sv. Kuzme i Damjana. Opatija je sljedećih stoljeća ostvarila značajan materijalan rast te je postala centar kulture i pismenosti, poglavito na glagoljici. Pašmanski samostanski sklop s crkvom sv. Kuzme i Damjana važan je spomenik nacionalne baštine, pa je pažnja bila usmjerena i na analizu te graditeljske cjeline u doba gotike.

1. POVIJEST BIOGRADA DO 1125. GODINE

Biograd na Moru je grad smješten na razmjerno malom kvadratnom poluotoku, branjivom s mora i kopna, blizu jugoistočnog ulaza u Pašmanski kanal (širina: 2 - 5 km), nasuprot otoku Pašmanu i brojnim manjim otocima ispred njega (Sv. Katarina, Planac, Babac, Čavatul, Dužac Veliki i Mali, Muntan). Tridesetak kilometara je udaljen od Zadra. Prirodno-geografski, prostor biogradske mikroregije pripada regiji krša, mediteranskom klimatu i vegetacijskoj zoni. Među brojnim geomorfološkim cjelinama po gospodarskom značaju ističe se velika plodna udolina Vranskog polja s vodnim resursom Vranskog jezera. Ostale površine predstavljaju krški ogoljeli pašnjaci, makije, šikare i šume, te izdvojene agrarne površine.⁸

O najranijoj povijesti Biograda nemamo mnogo saznanja, pa se još uvijek ne zna kada je na položaju postojećega grada osnovano prvotno naselje. Prema navodima Šime Batovića, jedino što znamo o predrimskim tragovima u samom Biogradu je zmijolika brončana fibula iz 5. stoljeća pr.n.e., otkrivena još 1887. godine, navodno u jednom grobu, ali nije poznato na kojoj točno lokaciji, pa o tome zasad možemo samo nagađati.⁹ U kontekstu složenih prirodnih i društvenih međutjecaja na slijed povijesnih zbivanja, od iznimnog je značenja zemljopisna osnova. Zone mogućeg intenzivnog antropogeografskog utjecaja u smislu agrostičarske proizvodnje, relativno povoljan klimatski faktor s dovoljnim, čak iznimnim količinama pitke vode na kopnenom dijelu i najnužnijim na otočnome, od najstarijih je vremena omogućavala život i opstanak ljudskih zajednica na širem biogradskom prostoru. Stoga je sporadičnost nalaza iz starijeg i srednjeg kamenog doba možda tek rezultat oskudnih arheoloških istraživanja.¹⁰ Prema dosadašnjim se spoznajama smatra da na položaju postojećega grada nije postojalo veće naselje prije srednjeg vijeka, premda ga se nekada nastojalo povezati s položajem liburnske Blandone, što je uvjerljivo odbacio Slobodan Čače, pa se čini vjerojatnijim da je izrastao na rubu

⁸ DAMIR MAGAŠ, Osnovna geografska obilježja biogradske mikroregije, u: Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine), (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 39

⁹ ŠIME BATOVIĆ, Novija istraživanja prapovijesti u biogradskom kraju u: Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine), (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 86-87

¹⁰DAMIR MAGAŠ (1990), 62.

Blandonine antičke luke.¹¹ Analizom izvora koji spominju Blandonu, kao i ostalih relevantnih vrela, S. Čače zaključuje da je Blandona najvjerojatnije bila na mjestu kasnoliburnske gradine Trojan nad Stabnjem i da se radilo o jednoj od skromnijih liburnskih općina.¹² No, Čače i dalje pretpostavlja da je Blandona bila prethodnica Biograda u ulozi središta tog plodnog područja, u kojem je prirodno očekivati da se, doduše na različitim položajima, tijekom stoljeća uvijek iznova javlja središte šireg značenja.

Iz vremena prije 1. stoljeća pr.n.e. gotovo da i nemamo nalaza koji bi upućivali na jaču rimsku prisutnost u biogradskoj okolini. Gradine na kojima živi lokalno stanovništvo pokazuju kontinuitet od željeznog doba do početka nove ere.¹³ Te se gradine (Vran-Samograd, Kruglaš u Gornjoj Jagodnjoj i Trojan kod Stabnja) u razdoblju oko 1. stoljeća pr.n.e. napuštaju, a život se seli u njihova podnožja. Od arheoloških nalaza koje bi mogli vezati za posljednja desetljeća pr.n.e., a sigurnije za 1. stoljeće n.e. trebalo bi izdvojiti natpise koji odražavaju prvi/rani sloj doseljenih Italika ili pak stjecanja rimskog civiteta.¹⁴ Kao primjer romanizacije domaćeg stanovništva Nikolina Uroda navodi natpis iz Biograda na kojem je epihorsko ime jedne žene napisano, poštujući rimsku imensku shemu s filijacijom.¹⁵ S biogradskog poluotoka su poznati tek pojedinačni nalazi iz vremena stjecanja municipaliteta ostalih liburnskih zajednica. U Zavičajnom muzeju Biograd na Moru čuva se nekoliko ulomaka natpisa, te više ostataka kamene plastike rimske i ranokršćanske provenijencije. Osim toga, prilikom rušenja gradskih bedema kao građa u zidovlju je pronađena i rimska skulptura.¹⁶ Smještaj grada Biograda na uzvisini uz obalu vrlo prometnog morskog tjesnaca ide u prilog naseljenosti tog prostora u doba antike. Analizirajući arheološke, u prvom redu epigrafske nalaze teško je utvrditi što se na biogradskom poluotoku nalazilo u rimsko doba. No, važno je primijetiti da su natpisi koji se mogu datirati u vrijeme otprilike od oko 1. do 4. stoljeća, najčešće nadgrobnici, te da neki od njih spominju i uređene grobne parcele.¹⁷ Tako je primjerice rimska skulptura pronađena prilikom rušenja

¹¹ Vidi više o tome u: SLOBODAN ČAČE, Blandona i susjedna središta – prilog antičkoj topografiji biogradskog područja, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 197-212.; IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 65.

¹² SLOBODAN ČAČE (1990), 197

¹³ NIKOLINA URODA, *Biograd i njegova okolica u antici na temelju neobjavljenog arheološkog materijala*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2006., 117.

¹⁴ NIKOLINA URODA (2006), 117.

¹⁵ NIKOLINA URODA (2006), 117.

¹⁶ NIKOLINA URODA (2006), 36.

¹⁷ NIKOLINA URODA (2006), 125.

gradskih bedema mogla stajati unutar jednog privatnog mauzoleja ili rezidencijalnog zdanja.¹⁸ Uz to vrijedi navesti i pronađeni novac iz razdoblja careva Trajana, Nerve i Antonina Pija.¹⁹ Moguće je da grobnice i grobne parcele pripadaju jednom, nama još uvijek nepoznatom naselju, koje se u prvim stoljećima nove ere razvija na biogradskom poluotoku. Isto tako postoji mogućnost da blizina velikih vila i gospodarskih imanja nije dozvoljavala razvijanje većeg urbanog naselja, pa se na tom mjestu podižu nekropole i svetišta.

Na biogradskom prostoru, dakle, osim navedene Blandone, nije bilo značajnijih rimskih naselja, to jest naselja čija su nam imena ostala sačuvana. Funkciju takvih središta preuzimaju brojne veće i manje *villae rusticae*, te manja gospodarska dobra i različita sela i zaseoci (*vicci*).²⁰ Vile su posebno gusto raspoređene uz obalu (Tukljača, Bošana, Kumenat) i na otoku Pašmanu (Studenac i Poljane u Tkonu, Barotul, Neviđane, Ždrelec). Razvoju tih objekata pogodovalo je obilje plodne zemlje, brojni izvori pitke vode, te Vransko jezero i blizina vodovoda, što je najvjerojatnije i bio presudni faktor u plasiranju proizvoda sa spomenutih vila, kao i mogućnost gradnje luka i pristaništa na prometnom pomorskom putu kroz Pašmanski kanal. U tom smislu treba navesti pristanište vile Bošana, a koje je u funkciji ostalo sve do srednjega vijeka.²¹ Manji otoci i hridi neposredno ispred obale su tada vjerojatno, prirodnim ili umjetnim putem, bili spojeni s obalom ili čak međusobno, čime je pristanište dobivalo na sigurnosti i značenju.²² Veliki broj vila u Pašmanskom kanalu svjedoči o važnom i sigurnom prometnom pravcu koji je ondje prolazio. Nabrojani gospodarski lokaliteti čini se da nisu imali bedeme pa su se stanovnici u slučaju opasnosti služili utvrđenim uzvisinama, tj. starijim gradinama koje se u nesigurnim vremenima kasne antike ponovo aktiviraju.²³ U Justinijanovo doba obnavljaju se starije, ali i grade nove fortifikacije. U biogradskoj okolini treba izdvojiti utvrđenja koja nadziru prolaz kroz Pašmanski kanal jer je uočeno da takve kasnoantičke utvrde dolaze u parovima, tj. gradi ih se po dvije na manjem prostoru kako bi se što bolje nadzirao širi kraj (npr. Pustograd na Pašmanu i

¹⁸ NIKOLINA URODA (2006), 126.

¹⁹ NIKOLINA URODA (2006), 126.

²⁰ NIKOLINA URODA (2006), 118.

²¹ Prilikom arheoloških istraživanja navedene luke zaključeno je da je u rimskom razdoblju tamo postojao intenzivan promet koji je povezivao ovo područje s različitim dijelovima Rimskog Carstva. Na osnovi glavnine arheoloških nalaza, vrhunac egzistiranja luke spada u 2. i 3. stoljeće. Ovo je područje svojom infrastrukturom moglo biti jedna od glavnih poveznica pomorskog dijela s kopnenim dijelom u zaleđu biogradskog kraja. (ILKIĆ, M. (2012). 'Prilog poznavanju rimske luke na položaju Bošana nedaleko od Biograda na moru', *Histria antiqua*, 21(21), str. 639-647)

NIKOLINA URODA (2006), 118.

²³ NIKOLINA URODA (2006), 120.

utvrda iznad sv. Andrije na Vrgadi).²⁴ Sukladno tome središnji se dio Pašmanskog kanala u to vrijeme mogao kontrolirati i s biogradske Glavice, kao i nasuprotne uzvisine Čokovac (kota 95) kraj Tkona na otoku Pašmanu.²⁵ Prema mišljenju Pascale Chevalier na položaju Glavica, najvišoj točki grada, možda se nalazila ranobizantska utvrda koja je štitila trgovačku plovidbu na tom prostoru.²⁶

Razvoj situacije u narednim stoljećima ide u prilog postojanja „urbane“ aglomeracije na položaju današnjeg Biograda.²⁷ Nesigurnost kopnenih prometnica dovodi do okretanja pomorskim putevima, pa promet kroz i inače aktivan Pašmanski kanal postaje još gušći što uzrokuje gradnju novih objekata na tom prostoru. Stoga se nameće pitanje postojanja jednog punkta ili naselja na obali u Pašmanskom kanalu koje bi preuzelo ulogu središta, a rješenje bi bio Biograd.²⁸ Prema mišljenju N. Urode, nemamo razloga sumnjati da se u doba kasne antike na položaju Biograda, krajem 4. i početkom 5. stoljeća, razvija naselje u koje se kasnije „useljava“ jedna od prijestolnica srednjovjekovne političke tvorevine Hrvata.²⁹ U prilog tome govori postojanje ranokršćanske crkve na biogradskoj Glavici u 5. ili 6. stoljeću, a koja je par stoljeća kasnije inkorporirana u srednjovjekovnu katedralu. U dosadašnjoj literaturi graditeljske strukture crkve na Glavici različito su se tumačile. Jedan dio istraživača pretpostavlja da se radilo o maloj jednoapsidalnoj i jednobrodnoj građevini s unutarnjim lezenama koja je u tom obliku postojala sve do polovine 9. stoljeća, tj. do izgradnje većeg trobrodnog zdanja.³⁰ Zidovi su joj bili sagrađeni pravilno klesanim kamenom, a sa sjeverne strane nalazio se prozor. Crkva je imala odnos širine prema dužini u omjeru 2 : 3, te naglašen otklon od pravog kuta u odnosu pročelnog i začelnog zida prema uzdužnim zidovima, što su karakteristike svojstvene ranokršćanskim građevinama šireg zadarskoga kraja.³¹ Prilikom istraživanja lokaliteta na Glavici pronađeno je još zidova ispod kasnijih, srednjovjekovnih, kontrafora, pa N. Uroda smatra da su i oni pripadali toj prvoj građevini te iznosi mogućnost da je bila križnog oblika, a da su spomenuti zidovi

²⁴ NIKOLINA URODA (2006), 120.

²⁵ NIKOLINA URODA (2006), 121.

²⁶ PASCALE CHEVALIER, *Salona II. Ecclesiae Dalmatiae*, (tom I, II), Rim-Split, 1995., 126-128.

²⁷ NIKOLINA URODA (2006), 126.

²⁸ NIKOLINA URODA (2006), 126.

²⁹ NIKOLINA URODA (2006), 128.

³⁰ PASCALE CHEVALIER (1995), 126-128; NIKOLINA URODA, *Biogradska katedrala*, Split, 2005., 11-12

³¹ PAVUŠA VEŽIĆ, *Katedrala (Sv. Anastazije) u Biogradu*, *Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, 23, 2009., 198.

naknadno uklopljeni u veće srednjovjekovno trobrodno zdanje s oblim vanjskim kontraforima.³² S druge strane Pavuša Vežić misli da je prva crkva bila trobrodna građevina, to jest da je crkva iz druge polovine 9. stoljeća naslijedila osnovni tlocrt starije ranokršćanske građevine.³³ U prilog potonjem mišljenju govori i najraniji sloj predromaničke skulpture otkriven na biogradskoj Glavici, a prepoznat je kao rad tzv. *Radionice plutejâ zadarske katedrale* i datira se u kasno 8. i/ili rano 9. stoljeće jer ti reljefi: „svojim dimenzijama pokazuju da su izvorno bili sastavni dijelovi dosta velikih i reprezentativnih liturgijskih instalacija koje sasvim sigurno nisu mogle stajati u jednostavnoj i jednoapsidnoj ranokršćanskoj crkvi koja je sve donedavno pretpostavljana na tom lokalitetu”.³⁴ Na mogućnost da je riječ o srednjovjekovnoj adaptaciji veće ranokršćanske građevine upućivale bi i dimenzije te trobrodne crkve (o. 30 m x 14 m), jer su takve monumentalne gradnje više svojstvene kasnoj antici negoli ranom srednjem vijeku.³⁵ Postojanje velebnog kasnoantičkog zdanja ukazivalo bi na to da je biogradski poluotok već tada bio lokacija, odnosno posjed od većeg značenja.³⁶ Adaptacija/e te starije crkve i njeno korištenje u funkciji srednjovjekovne katedrale, također, bi sugeriralo na to da se radilo o važnijem objektu na tom podneblju, kao i to da nije bio napušten već u kontinuiranoj upotrebi. Je li na Glavici postojalo kasnoantičko utvrđenje s kojega se kontrolirao važan prometni pravac i je li se ondje već tijekom tog razdoblja razvilo značajnije naselje pitanja su koja svakako zaslužuju detaljnije istraživanje. No, potrebno je navesti podatak iz 1898. godine koji donosi don Luka Jelić o dvama građevinskim etapama na još tada vidljivim biogradskim bedemima koji su slijedili oblik prirodnog poluotoka, zaobljenog na vanjskoj, sjeverozapadnoj strani.³⁷ Moguće je da je jedna od tih faza antička, odnosno kasnoantička kako to i pretpostavljaju P. Chevalier i N. Uroda.³⁸

U vrijeme kasne antike prostor Biograda bio je pod jurisdikcijom biskupa u Zadru što se najbolje uočava upravo na skulpturi otkrivenoj na Glavici, a koja je djelo tzv. zadarske radionice i ima analogije u samom Zadru i na otoku Rabu.³⁹ Naime, tri ulomka pluteja ukrašenih nizom

³² NIKOLINA URODA (2005), 11.

³³ PAVUŠA VEŽIĆ (2009), 201-202.

³⁴ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 66.

³⁵ Vidi više o predromaničkim adaptacijama starijih zdanja na prostoru istočne obale Jadrana u: IVAN JOSIPOVIĆ, *Predromanički reljefi na teritoriju sklavinije Hrvatske između Zrnanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb (doktorski rad), 2013., sa starijom literaturom.

³⁶ NIKOLINA URODA (2006), 126.

³⁷ NIKOLINA URODA (2006), 126.

³⁸ PASCALE CHEVALIER (1995), 126-128; NIKOLINA URODA (2006), 126.

³⁹ PAVUŠA VEŽIĆ, *Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru*, u: Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (ur. Š. Batović), Zadar, 1990., 249.

osmerokuta u motivu saća, rozeta i križeva koji se čuvaju u Zavičajnom muzeju u Biogradu, istovjetni su pločama oltarnih ograda iz zadarskih bazilika sv. Tome i sv. Stjepana, kao i onoj iz Supetarske Drage na otoku Rabu.⁴⁰ Riječ je o nizu osmerokuta unutar kojih je razlistana rozeta, a u četverokutima (rombovima) među ćelijama je latinski križ. Takav izbor i raspored kršćanskih simbola zasad nije poznat izvan kasnoantičke Liburnije, pa možemo pretpostaviti djelatnost jedne lokalne radionice na tom prostoru.⁴¹ Na tlu Liburnije nalazimo i skupinu trobrodskih bazilika sa specifičnom tipološkom osobinom koju čini apsida s unutrašnjim promjerom širim od raspona srednjeg broda. Upravo iz dviju takvih bazilika potječu i navedeni zadarski pluteji.⁴² U vezi s tim P. Vežić podsjeća da su kasnije, srednjovjekovne, biogradske opatije imale crkve posvećene dvojici svetaca iz grupe ranokršćanskih titulara (sv. Ivan i sv. Toma), što samo po sebi ne mora nužno antedatirati te građevine, ali zajedno s predvorjem i lezenama na Sv. Ivanu Evanđelistu naglašava kasnoantičku tradiciju u arhitektonskom oblikovanju tog zdanja.⁴³ Uz Biograd se, na lokalitetu Bošana, nalaze i ostaci pretpostavljene treće kasnoantičke crkve sv. Andrije.⁴⁴ Osim spomenutih, na širem biogradskom prostoru sačuvano je još nekoliko ranokršćanskih lokaliteta: Sv. Trojstvo na otoku Vrgadi; Sv. Aleksandar kraj Tkona, Sv. Kuzma i Dajman na brdu Čokovac i Sv. Martin u Neviđanima na otoku Pašmanu; potom Bilina u Polači; te Crkvina na Vranskom jezeru kraj Pakošтана.⁴⁵ Sve to upućuje na jači ranokršćanski sloj u Biogradu i njegovoj okolini, te na njihovu povezanost s kulturnim krugom kasnoantičkog Zadra.⁴⁶ U tom pogledu treba navesti i jedan kameni relikvijarij koji se čuva u lapidariju Zavičajnog muzeja u Biogradu. Riječ je o relikvijariju približno kvadratnog izgleda, isklesanom u većini svog korpusa od jednog komada kamena. Tri su mu stranice sraštene, dok je jedna, najvjerojatnije prednja, pomična.⁴⁷ To nam ujedno pokazuje da sanduk nije bio namijenjen krstioničkom zdencu ili kamenici za ulje. Profilirani rub povrha stranica služi za nalijeganje poklopca koji ili nije sačuvan, ili tek čeka da ga se prepozna u biogradskom lapidariju. Za određivanje te funkcije ključno je malo kružno udubljenje u središtu sanduka, koji služi kao recipijent za relikvije. Sličan, ali bolje očuvan primjer kamenog relikvijarija s pomičnom

⁴⁰ PAVUŠA VEŽIĆ (1990), 248.

⁴¹ PAVUŠA VEŽIĆ (1990), 247.

⁴² PAVUŠA VEŽIĆ (1990), 247.

⁴³ PAVUŠA VEŽIĆ (1990), 249.

⁴⁴ PAVUŠA VEŽIĆ (1990.), 249.

⁴⁵ NIKOLINA URODA (2006), 124.

⁴⁶ PAVUŠA VEŽIĆ (1990), 249.

⁴⁷ ANA MIŠKOVIĆ, Suodnos oltara i konfesija. *Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, 22, 2007., 10.

prednjom stranom iz Novalje na otoku Pagu potvrđuje nam njihovu liturgijsku namjenu relikvijarija.⁴⁸ Premda je poznat takav način ukopa i grobnica još od antičkih, rimskih vremena, ovdje je taj konstruktivni sistem mogao imati i drugu praktičnu funkciju. Prema pretpostavci Ane Mišković, moguće je da su se relikvijariji u određenim danima ili dijelovima ritusa otvarali da bi se pojedinačni primjeri mogli vizualno predočiti, odnosno da bi se iznosili na štovanje.⁴⁹ Isto tako, postoji mogućnost da su se otvarali da bi se u njih umetali novi relikvijari od skupocjenih materijala. To upravo potvrđuje relikvijarij iz Novalje jer je kameni sanduk sadržavao jedan relikvijar iz druge polovine 4. stoljeća te drugi s početka 5. stoljeća, a to isto bilježimo i na jednom primjeru iz Pule.⁵⁰ Korištenjem mramora kao skupocjenijeg materijala prednje ploče u novaljskom primjeru, za razliku od stražnje koja je bila isklesana od lokalnog vapnenca, ukazuje na to da je ta strana bila od veće važnosti. Po svemu sudeći, takvi relikvijariji imali su direktan pristup iz prezbiterija, a možda i razrađeno stepenište kao što ga imaju oni u Sepenu (otok Krk), te Postirama i Povljima (otok Brač).⁵¹ Vrijedi spomenuti da je, po don L. Jeliću, u graditeljskoj strukturi crkve na Glavici primjetan odeblji zid u prostoru prezbiterija, a to bi možda moglo pripadati konstrukciji stepeništa oltarne konfesije.⁵² No, bez dodatnih istraživanja ne možemo donositi konkretnije zaključke o tome.

⁴⁸ ANA MIŠKOVIĆ (2007), 10.

⁴⁹ ANA MIŠKOVIĆ (2007), 10.

⁵⁰ ANA MIŠKOVIĆ (2007), 11.

⁵¹ ANA MIŠKOVIĆ (2007), 11.

⁵² ANA MIŠKOVIĆ (2007), 11.

1.1. Rani srednji vijek

Biograd pod imenom *Belgradon* sredinom 10. stoljeća prvi put bilježi Konstantin VII. Porfirogenet u svom čuvenom djelu *De administrando imperio / O upravljanju Carstvom*, svrstavajući ga kao naseljeni grad/utvrdu (*castrum et civitas*) među devet gradova „krštene Hrvatske”.⁵³ *Belgradon* je grecizirani oblik hrvatskog imena *Bijeli grad*, a taj se oblik u nekim srednjovjekovnim ispravama javlja i u latinskom prijevodu *in Alba civitate, Albamaris*, ali mnogo češće u latiniziranoj formi hrvatskoga toponima *castro Belgrado*.⁵⁴ Do danas je u povijesnim izvorima za Biograd utvrđeno oko dvije stotine naziva.⁵⁵ U doba novovjekovne mletačke uprave Biograd se naziva i *Zaravecchia*.⁵⁶

U ranom srednjem vijeku Biograd je bio središte županije Sidrage sve dok se ondje 990. godine nije okrunio prvi hrvatski kralj, prema Tomi Arhiđakonu radilo se o Držislavu, kada je sjedište Sidrage preneseno u Tinj, lokalitet koji pokazuje kontinuitet u naseljenosti još od predrimskog doba.⁵⁷ Opseg teritorija Sidraške županije u srednjem vijeku istraživao je Franjo Smiljanić, navodeći da je na sjeveru sezao do prostora onovremene zadarske komune i to na liniji Bibinje - Babin Dub; sjeveroistočna granica je bila od Babin Duba prema Galovcu, pravcem kasnoantičke ceste Zadar - Zaton (šibenski), prema Jošanima, Viterincima, Bubnjanima, Lišanima, pa sve do Tinja.⁵⁸ Dalje je granica išla od Tinja na Vransko prigorje prema jugu što je moguće bilo definirano kasnoantičkim cestovnim pravcem Zadar - Zaton (šibenski), tim više jer je pravac te ceste prirodno odijeljen zonom niske šume i krša od zone plodnih sinklinala Ravnih kotara.⁵⁹ Čini se da se dalje granica protezala današnjim Šibenskim kanalom, pa je u tom dijelu Sidraška

⁵³ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 422.

⁵⁴ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 422.

⁵⁵ LUCIJAN KOS, Kronika – Pregled važnijih vijesti o Biogradu i njegovim naseljima kroz stoljeća u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 540.

⁵⁶ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 422.

⁵⁷ LUCIJAN KOS (1990), 541.

⁵⁸ FRANJO SMILJANIĆ, Teritorij i granice Sidraške županije u srednjem vijeku u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990. 319.

⁵⁹ FRANJO SMILJANIĆ (1990), 319.

županija graničila s Primorskom županijom, dok se obalnom crtom protezala sve do Bibinja.⁶⁰ Teritoriju Sidraške županije nisu pripadali otoci, barem ne u vrijeme kada je županija osnovana, jer je to bio dio Bizantske Dalmacije.⁶¹ Od 10. stoljeća pa nadalje Biograd dobiva sve veće značenje u političkom i crkvenom pogledu za hrvatsku kneževinu, pa u 11. stoljeću postaje jedna od prijestolnica hrvatskih vladara i sjelo biskupije. Povoljna lokacija Biograda i Zadra na krajnjim točkama Pašmanskog kanala odražavala se na razvoj tih gradova na način da je uglavnom jačanje Zadra slabilo položaj Biograda, ali i obratno. Kako je ondašnja plovidba morem bila isključivo obalna, terestrička, bilo zbog nevremena ili gusara, tako se tim predjelima odvijao iznimno gust promet.⁶² Venecija je plaćala hrvatskim vladarima danak za slobodnu plovidbu Jadranom još od vremena kneza Branimira (867.-886.), što nije bilo u skladu s mletačkom imperijalističkom politikom, pa je odlučila osvojiti dalmatinske gradove i otoke, uključujući i južna vrata Pašmanskog kanala.⁶³ Stoljetna borba između Venecije i Hrvatske za vlast na moru pokazuje da Mlečani nisu htjeli na domak Zadra dopustiti razvitak hrvatskog strateško-ekonomskog uporišta, a pogotovo kraljevski grad. Stoga su Mlečani vješto iskoristili neslogu hrvatske vladarske kuće nakon smrti Držislava, a osobito nakon smrti kralja Petra Krešimira IV., te su nastojali uništiti to za njih „neprijateljsko gnijezdo”.⁶⁴ Godine 1000. Biograd se pred mletačkom silom predao njihovu duždu Petru II. Orseolu, koji je s brojnim i jakim brodovljem doplovio pred otok Pašman i usidrio se iza obližnjeg otočića Plana, te je pozvao zapovjednika gradske posade Biograda na predaju uz polaganje zakletve vjernosti, nakon što su mu se ranije predali Split, Trogir, Zadar, Rab i drugi.⁶⁵ Nakon bitke i smrti kralja Svetislava, jednog od Držislavovih nasljednika, grad se predao s cijelom županijom Sidraga, pa su duždu građani Biograda položili zakletvu vjernosti “*sacramentum fidelitatis*”.⁶⁶

Po svemu sudeći, sredinom 11. stoljeća osnovana je Biogradska biskupija kojoj su uz jurisdikcijski prostor na kopnu pripadali još otok Pašman i obližnji manji otoci. Nije sačuvan dokument kojim možemo utvrditi godinu njezina osnutka i potvrdu od pape, ipak, jedan podatak

⁶⁰ FRANJO SMILJANIĆ (1990), 319.

⁶¹ FRANJO SMILJANIĆ (1990), 319.

⁶² LUCIJAN KOS, Dva rukopisna izvještaja u mletačkim arhivima iz godine 1125. i 1646. o rušenju Biograda u: Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine), (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 409-425.

⁶³ LUCIJAN KOS (1990), 541.

⁶⁴ LUCIJAN KOS (1990), 413.

⁶⁵ LUCIJAN KOS (1990), 413.

⁶⁶ LUCIJAN KOS (1990), 540.

potvrđuje njezin legitimitet, a odnosi se na osnivanje benediktinskog samostana sv. Ivana Evanđelista 1060. godine po naredbi biogradskog patrona - kralja Petra Krešimira IV.⁶⁷ U doba kasne antike biogradski prostor bio je pod okriljem Zadarske dijeceze, a osnutkom Ninske biskupije u drugoj polovini 9. stoljeća dolazi pod njezinu jurisdikciju.⁶⁸ Kada je na temelju zaključaka Splitskih crkvenih sabora 925. i 928. godine i njihovom potvrdom od strane pape Leona VI., ukinuta Ninska biskupija, a njezinom biskupu Grguru naređeno da prijede u obnovljenu Skradinsku dijecezu, Biograd je ušao u njezin sastav.⁶⁹ Pitanjem vremena nastanka Biogradske biskupije bavili su se brojni istraživači. Prema podacima iz jedne isprave kralja Krešimira I. iz Kaptolskog arhiva u Splitu koja je datirana godinom 950. i čija je autentičnost upitna, Biograd je bio biskupija već u to doba - u tom vrelu se navodi Prestancije, biogradski biskup, a najraniji sačuvani prijepis tog dokumenta je onaj iz 1397. godine.⁷⁰ Stajalište da je Biogradska dijeceza postojala već sredinom 10. stoljeća isticao je Stjepan Antoljak, koji je tu tezu zasnivao na spomenutoj ispravi upitne autentičnosti.⁷¹ Slično je pretpostavio i Eduard Peričić koji njezin osnutak datira nakon ukinuća Ninske dijeceze 928. godine.⁷² Peričić smatra da je tada Biograd izabran za biskupsko sjedište umjesto Skradina, jer se Skradinska biskupija ne bilježi ni u jednom dokumentu prije 1160. godine.⁷³ No, i sam Peričić priznaje da je u nedostatku konkretnih izvora nemoguće utvrditi kada je, zapravo, osnovana Biogradska biskupija.⁷⁴ Još vrijedi navesti i mišljenje Nade Klaić da bi se osnutak Biogradske dijeceze mogao smjestiti u kraj 10. i/ili početak 11. stoljeća, a to je temeljila na događajima oko godine 1000. u kojima je Biograd, kao i ostali gradovi na istočnoj obali Jadrana, potpao pod vlast Venecije, pa je s tim u vezi oprezno pretpostavila da je Biograd svoj civitet mogao dobiti upravo u tim okolnostima.⁷⁵ Međutim, u kontekstu ostalih povijesnih izvora i pouzdanijih podataka izglednije je da je

⁶⁷ EDUARD PERIČIĆ, Presjek kroz povijest otoka Pašmana, u: Otok Pašman kroz vjekove i danas, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru 2.-4. prosinca 1981. (Pašmanski zbornik), RO Narodni list, OOUR Grafička djelatnost, Zadar, 1987., 114.

⁶⁸ EDUARD PERIČIĆ, Biogradska biskupija, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 338.-339.

⁶⁹ EDUARD PERIČIĆ (1990), 339.

⁷⁰ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 65.

⁷¹ STJEPAN ANTOLJAK, Biograd za vrijeme hrvatskih narodnih vladara, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 264-266.

⁷² EDUARD PERIČIĆ (1990), 339.

⁷³ EDUARD PERIČIĆ (1990), 339.

⁷⁴ EDUARD PERIČIĆ (1990), 339.

⁷⁵ NADA KLAJIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990., 108-109.

Biograd postao biskupsko sjelo tek sredinom ili u drugoj polovini 11. stoljeća u vrijeme kralja Petra Krešimira IV.⁷⁶ Ipak, treba istaknuti da je do toga doba Biograd bio jedno od važnijih ranosrednjovjekovnih vladarskih posjeda u hrvatskoj kneževini o čemu svjedoče i predromaničke adaptacije ranokršćanske građevine na Glavici koja će kasnije dobiti funkciju stolne crkve.

1.1.1. Crkva na Glavici - biogradska katedrala

Biogradska katedrala kao jedan od ključnih spomenika nacionalne baštine je oduvijek bio u interesu istraživača. Ta monumentalna trobrodna građevina u kojoj su stolovali srednjovjekovni biogradski biskupi nalazila se na ranije spomenutom položaju Glavici, na najvišoj točki grada. Stolnom crkvom vjerojatno postaje u 11. stoljeću i tu funkciju ima sve do razaranja Biograda 1125. godine, kada je doživjela i veća oštećenja poput ostalih gradskih svetišta. No, čini se da nije bila u potpunosti uništena jer je na crtežu njemačkog putopisca Konrada von Grünemberga iz 1486. godine, prikazana kao građevina pod krovom, s karakterističnim oblim kontraforima i ruševnom prednjom konstrukcijom.⁷⁷ Drugim velikim razaranjem Biograda 1646. godine, kada su Mlečani minirali i zapalili grad da ne padne u ruke Osmanlija, crkva je bila znatnije oštećena.⁷⁸ Starije zdanje djelomično je porušeno 1761. godine, jer je u njegovoj neposrednoj blizini izgrađena postojeća župna crkva sv. Anastazije.⁷⁹ Prema P. Vežiću katedrala je bila posvećena sv. Stošiji po uzoru na zadarsku prvostolnicu, dok je don L. Jelić smatrao da je naslijedila ranokršćanski titular sv. Marije.⁸⁰ Lokalitet na Glavici je arheološki istražio don L. Jelić u razdoblju od 1902. do 1905. godine, a u tom istraživanju je

⁷⁶ NIKOLINA URODA (2005), 4-5.

⁷⁷ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 427.

⁷⁸ PAVUŠA VEŽIĆ (2009), 195.

⁷⁹ PAVUŠA VEŽIĆ (2009), 197.

⁸⁰ PAVUŠA VEŽIĆ (2009), 193.

sudjelovao i don Frane Bulić kao predstavnik društva "Bihac".⁸¹ U vrijeme Jelićeva istraživanja ostatci zidova bili su ponegdje očuvani i do visine od dva metra.⁸² Međutim, usprkos nastojanjima Jelića da se graditeljske strukture tog važnog spomenika očuvaju i konzerviraju - to nije učinjeno. Tako Jelić piše: "Biogradska je katedrala znamenita radi povjestnih uspomena (...) Posvemašnje uništenje toli znamenitog spomenika, ne bi se zacielo ugodno dojmilo ni Hrvatima ni Mađarima. Radi ovog razloga i radi toga da se ipak po mogućnosti spasi ono što se spasiti daje, pišući bi bio mnenja: a) da se sačuva cjelovit tloris katedralke, i da se zato u tlu zidova ili pločnika označe već demolirani temelji iztočnoga diela zgrade; a uz to da se preostatak pročelja demolira samo do temelja. b) da se sačuvaju cjelovito dva unutarnja stuboka i cementovanjem obezbiede od propasti, kao znak visine uzmeta, u kojem je katedrala otkrivena bila."⁸³ Nažalost, 1930. godine je zbog nerazumijevanja općinske uprave snižavanjem i regulacijom uzvišenja na Glavici većina građe bila upotrijebljena kao građevinski materijal za zatrpavanje obale, pa su graditeljski ostaci tog značajnog spomenika nacionalne baštine gotovo u potpunosti uništeni.⁸⁴

Na temelju oskudne dokumentacije iz vremena Jelićeva istraživanja tlocrt crkve kao trobrodne i troapsidalne bazilike s vanjskim kontraforima i zvonikom u osi je izradio Ejnar Dyggve, a tim su se tlocrtom koristili i kasniji autori koji su uglavnom raspravljali o morfologiji arhitekture, poput Ljube Karamana, Tomislava Marasovića, Vladimira Gvozdanovića (Gossa) i Ive Petriciolija.⁸⁵ Godine 1988. i 1990. Frane Buškariol je objavio dotad nepoznate podatke i grafičku dokumentaciju Jelićeva istraživanja, pa je time nadopunio i reinterpreterao njegov izvještaj vrijednim saznanjima koja pojašnjavaju tijek iskapanja i način na koji su otkriveni ostatci iščezli.⁸⁶ Jelić je, naime, izdvojio tri graditeljske etape - prva od polovine 6. do polovine 7. stoljeća, druga oko polovine 11. stoljeća, te treću fazu koja nije dala nikakvu konkretniju građu za datiranje.⁸⁷ Tu podjelu Buškariol nije prihvatio, pa je izdvojio tri stilski različite skupine srednjovjekovnog crkvenog namještaja datirane od polovine 8. do polovine 11. stoljeća i četiri

⁸¹ FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ: O katedrali u Biogradu na Moru, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 352.

⁸² FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ (1990), 352.

⁸³ FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ (1990), 364.

⁸⁴ FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ (1990), 351.

⁸⁵ NIKOLINA URODA (2005), 8.

⁸⁶ FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ (1990), 352.

⁸⁷ FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ (1990), 353.

graditeljske faze sakralnog zdanja na Glavici koje je datirao od polovine 8. do prijelaza 11. na 12. stoljeće.⁸⁸ No, kao što je već istaknuto najraniji sloj skulpture otkriven na tom lokalitetu je kasnoantičkoga podrijetla, a riječ je ulomcima pluteja koji su srodnima onima u Zadru i na otoku Rabu te se datiraju u 5. ili početak 6. stoljeća, o čemu je detaljnije pisao P. Vežić.⁸⁹ Također, izglednije je da je trobrodna građevina ranokršćanskog postanka i da je u ranom srednjem vijeku dijelom adaptacijama, dijelom poništavanjem ranijeg kompleksa na Glavici nastala predromanička bazilika s tri apside i oblim vanjskim kontraforima, te zapadnim zdanjem. Dužina te crkve iznosila je 31 metar, a širina 18 metara, dok joj je debljina zidova bila 1.1. metar.⁹⁰ Unutrašnji prostor bio je podijeljen parom od pet masivnih zidanih nosača kružnoga, četvrtastoga i tzv. T presjeka na tri broda, od kojih je srednji brod bio gotovo dvostruko širi od bočnih. Na sjevernoj strani nalaze se četiri nosača kružnoga i jedan manji četvrtastoga presjeka, dok su na južnoj tri kružnoga, jedan četvrtastoga i jedan veći nosač T presjeka. Razlika u dimenzijama i presjeku tih nosača ukazuje na to da nisu svi nastali u isto doba i da su rezultat različitih etapa pregradnji. Veći broj istovrsnih monumentalnih nosača kružnoga presjeka pripadao bi jednom opsežnijem graditeljskom zahvatu, moguće onome iz predromanike kada se na svim vanjskim zidovima, osim na apsidama, dozidavaju masivni potpornjaci polukružnoga presjeka. Na sjevernome zidu je je manji broj potpornjaka negoli na južnome, te se ne podudaraju u rasporedu. Također, na unutarnjim stranama bočnih zidova istočne polovice građevine su i tri lezene koje se u načelu podudaraju s položajem vanjskih kontrafora. Po svemu sudeći, crkva je bila nadsvedena zbog unutrašnjih lezena, vanjskih kontrafora i masivnih nosača, a to dokazuje i mnoštvo sedre otkrivene prilikom iskopavanja.⁹¹ U južnom brodu bio je početkom 20. stoljeća sačuvan i dio bačvastog svoda, kojemu je Jelić izmjerio debljinu od 0,5 metara.⁹² Zidovi su iznutra bili prekriveni žbukom, a pronađeni su i ostaci mramorne inkrustacije.⁹³ Na glavnom pročelju bila su tri portala i zapadno zdanje četvrtastoga tlocrta, a na njegovoj južnoj strani otkrivene su i stepenice kojima se prilazilo gornjim katovima.⁹⁴ Na Dyggveovom tlocrtu je zapadno zdanje prikazano kao da slijedi uzdužnu os građevine, dok u tlocrtu koji je prema

⁸⁸ FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ (1990), 353.

⁸⁹ PAVUŠA VEŽIĆ (1990), 247-251.

⁹⁰ NIKOLINA URODA (2005), 8; TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 428.

⁹¹ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 430.

⁹² TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 430.

⁹³ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 428.

⁹⁴ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 430.

neobjavljenom Jelićevu izvješću objavio Buškariol 1989. godine njegova os znatno odstupa od osi crkve.⁹⁵

Crkva na Glavici je u doba predromanike pripadala skupini sakralnih zdanja s oblim vanjskim kontraforima i zapadnim zadnjem koje je kao arhitektonski tip prepoznao I. Petricioli, a na osnovi kamene plastike i tipologije arhitekture prvi ju je datirao u 9. stoljeće.⁹⁶ O crkvama toga tipa više su pisali M. Jurković, te V. Gvozdanić (Goss) i T. Marasović.⁹⁷ Pretpostavlja se da prvi spomenici s oblim kontraforima i zapadnim zdanjem nastaju u vrijeme vladavine kneza Trpimira (845.-864.) i da se uglavnom radilo o adaptacijama starijih, ranokršćanskih, građevina, poput onih na biogradskoj Glavici i Lopuškoj glavici, dok se u doba kneza Branimira (867.-886.) podižu i novi, predromanički spomenici toga tipa, poput Sv. Spasa na Vrelu Cetine. U tu grupu građevina ubraja se i Sv. Cecilija, te „Četvrta“ crkva u Biskupiji kod Knina. No, neki istraživači misle da je zvonik/zapadno zdanje na biogradskoj crkvi dograđen tek u 11. stoljeću - tada se zazidavaju pročelna vrata južnog broda i portal na sjevernoj strani, a u sklopu predvorja na sjeverozapadnom uglu nastaju kosturnice za ukope iz grobova devastiranih tijekom tih pregradnji.⁹⁸ Pretpostavlja se da u tom stoljeću crkva dobiva i krstionicu u srednjem dijelu južnog broda i odgovarajuća bočna vrata. U tom dijelu zdanja nađeni su temelji zidova koji su ograđivali krsni zdenac križnoga presjeka, te kameno popločenje. Također, treba napomenuti da je građevina dosad bila interpretirana isključivo kao bazilika. No, nedavno je P. Vežić iznio mišljenje da se moguće radilo i o dvoranskom tipu gradnje. To je pretpostavio na temelju jednog crteža njemačkog putopisca K. von Grunemberga iz 1486. godine, a na kojem je prepoznao obris dvostrešnog krova koji je prekrivao cijelu građevinu, kao i to da je možda imala kupolu u traveju ispred svetišta.⁹⁹ Ipak, vrijedi napomenuti da navedeni crtež ne možemo smatrati vjerodostojnim povijesnim izvorom.

⁹⁵ FRANE BUŠKARIOL – LUKA JELIĆ (1990), 372.

⁹⁶ RADOMIR JURIĆ (1990), 282.

⁹⁷ Vidi više u: MILJENKO JURKOVIĆ (1986). 61-85.; OD NINA DO KNINA, KATALOG KAROLINZI; GVOZDANOVIĆ, MARASOVIĆ (DALMATIAE 1 I 2 SVEZAK, SA STARIJOM LITERATUROM)

⁹⁸ NIKOLINA URODA (2005), 12.; Zvonik u 11. stoljeće datiraju i: Buškariol, Jakšić, Marasović

⁹⁹ PAVUŠA VEŽIĆ (2009), 202-204.

1.1.1.1. *Predromanička kamena plastika*

Jedan od zornih dokaza povijesne važnosti Biograda i crkve na Glavici jest i predromanička skulptura koja ju je krasila. Nekolicinu je srednjovjekovnih reljefa prvi objavio biogradski učitelj Velimir Škarpa, koji je naveo i vrijedan podatak da su neki od njih završili u Prvom muzeju hrvatskih spomenika u Kninu.¹⁰⁰ Detaljnu katalošku obradu većine tada poznate skulpture iz Arheološke zbirke, današnjeg Zavičajnog muzeja u Biogradu na Moru, objavila je Branka Juraga 1980. godine.¹⁰¹ Prilikom te objave izašli su na vidjelo i problemi vezani za istraživanje te skulpture. Naime, nedostatak pravilnog dokumentiranja pojedinih ulomaka rezultirao je manjkom podataka o vremenu i mjestu njihova pronalaska, jer je kamena plastika potjecala sa šireg biogradskog prostora, uključujući i obližnje otoke. S obzirom na to da je znatan broj reljefa bio uništen u razaranjima grada, kao i to da su neki od njih bili sekundarno upotrijebljeni kao građevni materijal, može se konstatirati da baratamo “ostacima ostataka” nekad bogate spomeničke baštine, na što ukazuje stilska i ikonografska raznovrsnost očuvanih fragmenata.¹⁰² Stoga je bilo značajno objavljivanje Jelićeve dokumentacije istraživanja crkve na Glavici, jer je publiciranjem tih zabilješki znanstvena javnost konačno bila upoznata o okolnostima nalaza pojedinih reljefa, ali i o okolnostima otkrivanja graditeljskih struktura te crkve, čiji su ostaci ubrzo nakon Jelićevih istraživanja uništeni. Rezultat objavljivanja te dokumentacije je od važnosti i zbog toga jer su neki ulomci iz biogradskog muzeja, kojima se ranije nije znalo mjesto nalaza, pronađeni upravo na Glavici, temeljem čega se može zaključiti da su i pripadali građevini na toj lokaciji. Također, potrebno je spomenuti arheološka istraživanja na lokalitetu Crkvina u nedalekom selu Galovac koja je vodio Janko Belošević,¹⁰³ kao i novija saznanja o galovačkoj skulpturi o kojoj je detaljnije pisao Ivan Josipović.¹⁰⁴ Naime, najranijoj biogradskoj predromaničkoj kamenoj plastici je izrazito srodan jedan dio galovačkog reljefa, pa nije bilo lako utvrditi koji od njih potječe iz Biograda, a koji iz Galovca. Međutim, neki su se

¹⁰⁰ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 66.

¹⁰¹ BRANKA JURAGA (1980), 448-449; IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 66.

¹⁰² IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 66.

¹⁰³ JANKO BELOŠEVIĆ, Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovcu kod Zadra, *Diadora*, 18-19/1996.-1997., 1997., 301-350.

¹⁰⁴ IVAN JOSIPOVIĆ, »Majstor koljanskog pluteja« u stilskom razvrstavanju predromaničke skulpture iz Galovca kod Zadra, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, (34), 2010., 7-18.

ulomci koji su u dospjeli u Zavičajni muzej u Biograd mogli po crti loma spojiti s dijelovima nađenim na Crkvini, pa je postalo jasno da oni potječu iz Galovca.¹⁰⁵

Osim nepoznanica oko mjesta pronalaska, glavni problem kod proučavanja ranosrednjovjekovne biogradske skulpture predstavlja i njezino datiranje, koje je u dosta slučajeva još uvijek neprecizno i općenito. Određene pomake u tom smislu je napravio Nikola Jakšić koji je pojedine reljefe prepoznao kao rad tzv. *Klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira*, pa ih je uspio preciznije datirati u drugu i treću četvrtinu 9. stoljeća.¹⁰⁶ Jedan ulomak pluteja pripisao je i tzv. *Dvorskoj klesarskoj radionici iz vremena kneza Branimira* iz posljednje četvrtine 9. stoljeća, dok je fragment pečene gline s prikazom životinje datirao oko sredine 11. stoljeća.¹⁰⁷ Za kamenu plastiku koja je pripadala crkvi na Glavici, N. Uroda smatra da se ne može preciznije datirati te ju je okvirno podijelila u dvije skupine.¹⁰⁸ U prvoj su ulomci na kojima prevladavaju geometrijski ornamenti i autorica ih datira u kraj 9. stoljeća. Drugu grupu čine reljefi s vegetabilnim motivima jer odudaraju od stroge geometrizacije karakteristične za prvu skupinu, te ih je prema Urodi kronološki teško definirati zbog učestalosti tih motiva tijekom čitavog predromaničkog razdoblja. Najrecentnije pomake u istraživanju biogradske predromaničke kamene plastike postigao je I. Josipović koji smatra da ikonografska komponenta nije jedini razlikovni element u pokušaju grupiranja te skulpture, tim više što je jedan keramički ulomak, kojega Uroda svrstava u drugu skupinu predromaničkih reljefa, prepoznat kao ranoromaničko djelo iz sredine ili druge polovine 11. stoljeća.¹⁰⁹ Za ostale reljefe s vegetabilnom ornamentikom Josipović navodi da se mogu analogijom sa zadarskom, galovačkom i novaljskom skulpturom povezati u jedinstvenu likovno-morfološku cjelinu i prepoznati kao rad jedne klesarske produkcije, a time i relativno pouzdano datirati.¹¹⁰ Prema autoru najveći broj sačuvanih biogradskih predromaničkih ulomaka je rad tzv. *Radionice pluteja zadarske katedrale* iz kasnog 8. i/ili ranog 9. stoljeća.¹¹¹ Na položaju Glavica pronađeno je više fragmenata koje je moguće identificirati kao produkt te klesarske radionice, što omogućuje da se svi oni povežu i s crkvom

¹⁰⁵ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 67.

¹⁰⁶ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

¹⁰⁷ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

¹⁰⁸ NIKOLINA URODA (2005), 16-20.

¹⁰⁹ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 80.

¹¹⁰ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

¹¹¹ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

na tom lokalitetu.¹¹² Djela tzv. *Radionice pluteja zadarske katedrale* na izvedbenoj razini pokazuju vrlo pravilan i uredan način klesanja u nešto višem reljefu, kontrast između duboke i često puta grubo obrađene pozadine i mekog modeliranja površine motiva koji imaju oštro klesane rubove, a uočljivo je i njihovo rahlo postavljanje na dekorativnoj površini reljefa, što ukazuje na nedostatak prisutnosti *horror vacui*.¹¹³ Iste karakteristike su vidljive na dvadesetak ulomaka u Zavičajnom muzeju u Biogradu na Moru, od kojih je njih devet pronađeno na Glavici. Stoga je sve njih, pa i one kojima je mjesto pronalaska još uvijek nepoznato, moguće smatrati dijelovima prvog predromaničkog opremanja crkve na tom lokalitetu. Razmjerno velike dimenzije tih ulomaka daju naslutiti da se radilo o prostranijoj građevini, a ne o maloj crkvi kako se to ranije pretpostavljalo, što ide u prilog pretpostavci da je riječ o većem zdanju kasnoantičkog podrijetla.¹¹⁴

Što se samih ulomaka tiče, Josipović navodi da su pripadali dijelovima oltarne ograde (ploče, pilastri i arhitrav) i oltarnim stupićima, te ostacima arhitektonske plastike: impost kapitelima dvojnih prozora i njihovim stupićima, a vjerojatno i dovratnicima portala.¹¹⁵ Ostaci njihova uresa svjedoče da su ikonografski, ali i na izvedbenoj razini srodni reljefima u Zadru i njegovoj bližoj okolini, te u Galovcu i Novalji, zbog čega su i prepoznati kao rad iste klesarske radionice.¹¹⁶ Na ulomcima pluteja se očuvao dio vijenaca s nizom troprutih arkada u kojim je polovica višelatične rozete, što je tipičan motiv za tu klesarsku radionicu. Jedan fragment koji je najvjerojatnije pripadao glavnom polju pluteja ima troprute učvorene kružnice ispunjene višelatičnim cvjetovima, dok je na dva ulomka sačuvano dovoljno dekoracije da se prepozna i drugi tip uresa.¹¹⁷ Riječ je o složenom motivu sa središnjim kantarosom iz kojega se razlistava stilizirana tropruta lozica čiji slijepi odsječci tvore kružne oblike, a iz njihovih završetaka izlazi peteljka s višelatičnim cvijetom kojega okružuje niz suzolikih listića. Opisani uresi su zabilježeni i na monumentalnom mramornom pluteju iz zadarske katedrale, te na još nekoliko vijenaca pluteja iz Zadra, Božave i Ljubča.¹¹⁸ Potonji plutej iz Ljubča je identičan dvama biogradskim primjerima i

¹¹² IVAN JOSIPOVIĆ, I. (2017), 68.

¹¹³ IVAN JOSIPOVIĆ, Radionica plutejâ zadarske katedrale, *Ars Adriatica*, (4), 2014., 43-62.

¹¹⁴ IVAN JOSIPOVIĆ, I. (2017), 68.

¹¹⁵ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

¹¹⁶ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

¹¹⁷ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

¹¹⁸ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 68.

po dekoraciji glavnog polja.¹¹⁹ Jedan veći fragment spojen od tri manja dijela pripada pilastrima oltarne ograde. Ukrašen je međusobno povezanim motivima u krug vrtećih krilaca koji izlaze iz zajedničkog središta i naizmjenično su okrenuti u suprotnom smjeru. Pretpostavlja se da je još jedan manji ulomak, naknadno reupotrebljen, mogao biti ostatak pilastra ili ploče oltarne ograde.¹²⁰ Manjih je dimenzija od prethodnoga te mu je prilikom preupotrebe prerađena poledina, dok na prednjoj strani ima motiv virovite rozete smještene ispod uske horizontalne i izbočene trake. Na stražnjoj strani su dvije kuke na visokim neprofiliranim nožicama s pužolikim zavojnicama koje pokazuju drukčiji i vremenski kasniji način klesarske izvedbe u odnosu na prednju stranu.¹²¹ Od preostalih dijelova liturgijskih instalacija koje Josipović atribuirao tzv. *Radionici pluteja zadarske katedrale*, najbrojniji su oni arhitrava oltarne ograde. Njihove isklesane površine podijeljene su u dvije zone: gornja s nizom kuka koje imaju visoke neprofilirane nožice i velike pužolike zavojnice, te donja s natpisnim poljem koje je djelomično očuvano na dvama od četiri ulomaka. U morfološkom smislu srodni dijelovi arhitrava, lukova i zabata, s identično klesanim kukama, pronađeni su u Galovcu i Novalji.¹²² Istoj radionici mogu se pripisati još tri bliska biogradska primjera, nepoznatog mjesta nalaza, a za koje se može pretpostaviti da su imali funkciju dovratnika.¹²³ Motiv guste troprute pletenice s krupnim “očima” u sredini svakog zavoja istovjetan je onima na soklovima dvaju pluteja iz katedrale i na ploči *Stupa srama* u Zadru, pa ih Josipović temeljem tog motiva, ali i načina izvedbe uvrštava u korpus iste klesarske radionice.¹²⁴

Nikola Jakšić je jedan ulomak ploče i kapitela sa stupićem oltarne ograde prepoznao kao rad tzv. *Klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira*, te datirao u drugu i treću četvrtinu 9. stoljeća.¹²⁵ Prednja strana ploče je dosta oštećena pa je reljef slabije vidljiv, no unatoč tome, na ostatku glavnog polja raspoznaje se tropruta učvorena kružnica koja je s desne i donje strane povezana dvama istovrsnim susjednim motivima. U kružnici je virovita rozeta s kružićem u središtu, dok je lijevo od nje rubna letva s kojom je kružnica povezana čvorom. U međuprostoru između kružnica, odnosno između kružnica i lijeve rubne letve te vijenca su različiti motivi. Tako je u

¹¹⁹ IVAN JOSIPOVIĆ (2014), 48, 53.

¹²⁰ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 69.

¹²¹ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 70.

¹²² IVAN JOSIPOVIĆ (2014), 48, 53.

¹²³ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 70.

¹²⁴ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 70.

¹²⁵ IVAN JOSIPOVIĆ (2013).

gornjem lijevom kutu glavnoga polja tzv. S-volutica, lijevo dolje isklesan je stilizirani ljiljanov cvijet, a isti motiv, ali drukčije orijentiran nalazi se i gore desno podno vijenca, dok desni donji međuprostor kružnice ispunjava osmerolatični cvijet s kružićem u središtu.¹²⁶ Dekoracija na dijelu vijenca je prilično oštećena. Unatoč oštećenosti, izvedbena i ikonografska obilježja tog ulomka karakteristična su za način ukrašavanja pluteja tzv. *Klesarske radionice iz vremena kneza Trpimira*, pa se atribucija tom “ateljeu” čini vrlo vjerojatnom.¹²⁷ Istoj se radionici pripisuje i kapitel s dijelom stupića ograde svetišta. Na prijelazu iz tijela stupa u kapitel je prsten obrubljen s jednom neprofiliranom trakom, a čija je unutrašnjost ispunjena tzv. bisernim nizom. Sve su strane kapitela dobro sačuvane i isklesane srodnim uresom. U donjoj zoni ukrug teče niz od osam šiljatih stiliziranih listova - oni kutni su glatko obrađeni, dok su ostali ukrašeni žljebovima koji prate osnovni obris lista. Na gornjem dijelu kapitela su kuke s dvoprutim nožicama i velikim pužolikim zavojnicama, koje se vrhovima voluta dotiču sa susjednim kukama. Između tih dviju kuka je okomiti štapić koji je na svakoj strani drugačije urešen: na prednjoj je okomiti niz od četiri kuglice, na stražnjoj su okomito urezane linije, dok su na desnoj i lijevoj strani kose linije. Kapitel u vrhu završava tankim abakom.¹²⁸ Taj kapitel ponešto se razlikuje od onih iste klesarske produkcije iz Plavna, Žažvića i Biljana Donjih, jer je manje voluminozan i zatvorenije je forme, ali je upravo po tome blizak kapitelima navedene radionice iz Kašića i Lepura.¹²⁹

Nadalje, tri su ulomka s većom sigurnošću pripisana i tzv. *Dvorskoj klesarskoj radionici iz vremena kneza Branimira*, čime su i datirani u njegovo doba, dakle, u posljednju četvrtinu 9. stoljeća.¹³⁰ Radi se o dva dijela pluteja i jednom pilastru oltarne ograde koji su prema Josipoviću bili dio iste cjeline, a budući da su pluteji pronađeni na Glavici može se smatrati da su sva tri primjerka pripadala crkvi na tom položaju.¹³¹ Manji ulomak ploče je ostatak vijenca s prepletom troprute trake. Izvorno su taj vijenac obrubljivale široke, neprofilirane i izbočene rubne letve sa svih strana, od kojih je očuvan tek donji dio koji je odvajao vijenac od glavnog polja. Veći fragment je pripadao gornjoj desnoj strani pluteja. Na vijencu su tri troprute kružnice koje isprepliće tropruta vrpca. Vijenac je sa svih strana bio uokviren neprofiliranim izbočenim rubnim letvama. Od očuvanog glavnog polja dade se naslutiti da je njegova cjelokupna površina bila

¹²⁶ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 71.

¹²⁷ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 71.

¹²⁸ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 72.

¹²⁹ IVAN JOSIPOVIĆ (2013), 123.

¹³⁰ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 72.

¹³¹ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 72.

prekrivena troprutim kružnicama koje nisu bile međusobno povezane, a sudeći prema dimenzijama ulomka četiri ili pet kružnica je bilo raspoređeno u četiri horizontalna niza.¹³² Te su kružnice dijagonalno presijecale troprute trake, formirajući tako perez-motive koji su dužim stranama bili okrenuti prema rubnim letvama. Taj je motiv jedan od prepoznatljivih “potpisa” klesara iz te radionice.¹³³ Pripadajući pilastar s ostatkom baze stupića je dobro sačuvan, a sastavljen je od triju dijelova koji se spajaju po crti loma. S lijeve i sa stražnje strane je utor za uglavljivanje širine sedam centimetara, dok mu je desna strana glatko obrađena pa možemo zaključiti da je pilastar bio lijevo od prolaza ograde svetišta. Na prednjoj strani je niz nepravilnih troprutih kružnica kroz koje se provlači tropruta pletenica. Ukrašen na vrhu i na dnu završava ravnim trakom. Središnji motiv uokviruju neprofilirane letve sa sve četiri strane, a u dnu se vidi veći neograđeni dio za uglavljivanje.¹³⁴

Na osnovu svega iznesenoga moguće je razlučiti dva kronološki različita sloja predromaničke kamene plastike otkrivene na Glavici - rana s kraja 8. i/ili početka 9. stoljeća i zrela iz druge polovine 9. stoljeća. Ranoj predromaničkoj skulpturi možemo pripisati veći broj ulomaka liturgijskih instalacija, ali i dijelova arhitektonske plastike koje je izradila tzv. *Radionica pluteja zadarske katedrale* čija djelatnost je evidentirana u Zadru, Galovcu, Novalji, Božavi i Ljubčcu. Za zrelu predromaničku skulpturu vezujemo manji broj ulomaka, i to liturgijskog namještaja koje su isklesale dvije važnije radionice koje su djelovale na tlu ondašnje hrvatske kneževine - jedna iz vremena kneza Trpimira (845. - 864.) i druga kneza Branimira (867. - 886.). Spomenuto upućuje na zaključak da je crkva na Glavici bila u nekoliko navrata opremana predromaničkom kamenom plastikom. Također, na temelju tih ulomaka, a naročito onih koji se pripisuju tzv. *Radionici pluteja zadarske katedrale* može se konstatirati da je ta građevina bila većih dimenzija. U nekoj od tih intervencija, vjerojatno onima iz druge polovine 9. stoljeća, događa se i opsežniji graditeljski zahvat na starijem, ranokršćanskom zdanju kada se grade monumentalni nosači, masivni obli vanjski kontrafori i unutrašnje lezene zbog njezina svođenja, a izgledno je da je tom prilikom podignuto i zapadno zdanje.

¹³² IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 72.

¹³³ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 72.

¹³⁴ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 73.

1.2. Zreli srednji vijek

Organizirani razvitak Biograda posebno se veže za vladavinu kralja Petra Krešimira IV. koji na prijestolje dolazi kao nasljednik svoga oca, kralja Stjepana I. godine 1058. i vlada sve do 1075. godine. U njegovo je vrijeme Biograd bio glavni hrvatski izlaz na Jadran, s južnim dijelom otoka Pašmana. Po svemu sudeći, kraljevom zaslugom crkva na Glavici je i postala katedralom pa tada biva obnovljena i opskrbljena novom kamenom opremom. U doba vladavine Petra Krešimira, dolaskom pape Nikole II. na prijestolje Sv. Petra 1059. godine, jača pokret Grgurovske reforme.¹³⁵ Rad na širenju crkvene reforme u našim krajevima bio je posvećen papinom izaslaniku, opatu Majnardu. Njegov izbor nije bio slučajan, jer je dotadašnji opat Pompose, pa knjižničar papinske kurije i najposlije kardinal, bio ugledni pripadnik vodećeg intelektualnoga kruga koji je u Rimu predvodio veliku vjersko-crkvenu obnovu.¹³⁶ Majnard se tako početkom 1060. godine, preko sjevernog Jadrana zaputio prema Splitu, te usputno stao u Biograd, gdje je prisustvovao izdavanju darovnice kralja Petra Krešimira IV. muškom benediktinskom samostanu sv. Ivana Evanđelista, koji će zahvaljujući brojnim darivanjima, uključujući Krešimirova, postati najbogatija opatija u ondašnjoj Hrvatskoj. Tom prigodom kralj u prisustvu legata Majnarda, biogradskog biskupa Teodozija i drugih odličnika, daje samostanu privilegij kraljevske slobode - *iura regalia*, to jest oprost od plaćanja svih pristojbi u duhu papinske težnje za oslobađanjem crkve od državnih vlasti.¹³⁷ S obzirom da se na taj način, shodno stajalištima apostolske stolice, crkvene jedinice oslobađalo od davanja svjetovnoj upravi i omogućavalo im određenu neovisnost u vjerskoj hijerarhiji, možemo pretpostaviti da je sve obavljeno po Majnardovom savjetu.¹³⁸ Krešimir je u složenoj situaciji u kojoj se tada nalazila Crkva, vjerojatno tražio oslonac u reformiranoj strani čiju je pobjedu i predviđao. Izgledno je da je i to mogao biti jedan od razloga zašto je kralj i potaknuo osnivanje dva benediktinska samostana u svom krunidbenom gradu. No, ključni razlog dolaska papinog legata u Biograd najvjerojatnije je bila potvrda i legitimizacija osnivanja nove hrvatske biskupije. Njegovim se

¹³⁵ IGOR FISKOVIĆ, Reljef Petra Krešimira IV. -Kulturne i duhovne pretpostavke pojavi reljefa. *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 28-29, 2001., 161.

¹³⁶ IGOR FISKOVIĆ (2001), 163.

¹³⁷ IGOR FISKOVIĆ (2001), 164.

¹³⁸ IGOR FISKOVIĆ (2001), 164..

dolaskom i stjecanjem povjerenja u kralja Petra Krešimira IV. otvara “lanac” darivanja kraljevskih sloboda benediktinskim samostanima, pa otprilike u to doba kralj daje sagraditi i ženski samostan sv. Tome Apostola u Biogradu koji je bogato obdario i dao mu kraljevsku slobodu.

Godine 1097. u biogradsku luku uplovilo je normansko brodovlje s budućom Kolomanovom kraljicom Buzilom, kćerkom normanskog kneza od Sicilije i Drača - Ruđera I. Taj je događaj zabilježio kroničar Gofred Malaterra.¹³⁹ Princezu je u Biogradu dočekaio župan Merkurije s pet tisuća konjanika da je doprate u Ugarsku Kolomanu, koji se 1102. godine u Biogradu okrunio za kralja Hrvatske i Dalmacije, što je još jedna potvrda važnosti koju je grad tada imao. Čin krunidbe izvršio je po jednima biogradski biskup Bono, a po drugima kninski biskup koji je nosio naslov “hrvatskog biskupa” / “*episcopus croatensis*”.¹⁴⁰ U ispravi o krunidbi navodi se, između ostaloga: “nakon što je bio okrunjen u Biogradu na Moru, u kraljevskom gradu (*Belgradum supra mare*)”.¹⁴¹ Time je kralj Koloman htio pokazati Veneciji, potvrdivši prethodno i sve privilegije koje su benediktinski samostani u Biogradu dobili od hrvatskih vladara, da se njegova vlast prostire na moru, obali i otocima - *terramarique*. Biograd je tada *urbs regia* / kraljevski grad, tj. rezidencija Kolomana i njegova sina Stjepana. Hrvatsko-ugarski kraljevi su, poput franačkih vladara, imali više prijestolnica, a samo u Hrvatskoj bilo ih je sedam (Biograd, Biaći, Klis, Knin, Nin, Omiš i Šibenik), u kojima su izvršavali svoju vlast, pri čemu su ubirali i ljetinu s kraljevskih dobara u pojedinom gradu i njegovoj okolini za sebe i svoju mnogobrojnu pratnju, jer su imali pravo na tzv. *ius descensus regii*.¹⁴² Nakon krunidbe u Biogradu, Koloman je ondje često boravio pa neki misle da je u tom gradu umro i bio sahranjen.¹⁴³ Unatoč važnosti kraljevskog grada Biograda, ugarski vladari nisu znali ili htjeli voditi računa o velikoj hrvatskoj mornarici, pa je nekadašnja pomorska sila oslabila što je spremno iskoristila Venecija. Još za vladavine Kolomana mletački dužd Ordelafo Faledro u kolovozu 1115. godine, kreće s ratnim brodovljem i vojskom prema Biogradu da mu poruši zidine i kule kako bi za sva vremena (“*per tutti tempi*”) ostao pod njezinom vlašću. Koloman je, pritisnut bolešću i smeten razmiricama s bratom Almošem, zanemario obranu svog dragocjenog primorskog posjeda, jer osim u

¹³⁹ LUCIJAN KOS (1990), 414.

¹⁴⁰ LUCIJAN KOS (1990), 541.

¹⁴¹ LUCIJAN KOS (1990), 541.

¹⁴² LUCIJAN KOS (1990), 541.

¹⁴³ LUCIJAN KOS (1990), 541.

zadarskom kaštelu i u Biogradu nigdje drugdje nije bilo kraljeve vojske. U tom pohodu dužd uspijeva, osim Biograda osvojiti i Zadar. Tako je Ordelafova mornarica tada osvojila dva važnija središta - hrvatski Biograd i dalmatinski Zadar.¹⁴⁴ Kako bi pridobio benediktince sv. Ivana Evanđelista za sebe, dužd im potvrđuje sve njihove ranije stečene posjede u Rogovu i na otoku Pašmanu, kao i povlastice kraljevske slobode oprosta od plaćanja pristojbi.¹⁴⁵ Tek 1124. godine Kolomanov sin Stjepan III. vraća Biograd pod svoje okrilje, zajedno s Šibenikom, Trogirom i Splitom. Ubrzo su na to reagirali i Mlečani, pa pod vodstvom dužda Dominika Michielija uploviše ponovo u hrvatske vode već iduće 1125. godine.¹⁴⁶ No, dužd se više nije zadovoljio vlašću samo nad dalmatinskim gradovima već ulazi u borbu i za one hrvatske. Nakon što je zauzeo Biograd dao je to važno hrvatsko središte porušiti do temelja. Opljačkani su gradski samostani i katedrala, te ostala crkvena i svjetovna dobra, poput kraljevske palače i gradskog kaštela. Išao je, dapače, tako daleko pa je uništio i najvažniju opatiju na tom prostoru - samostan sv. Ivana Evanđelista. Premda su grad nakon toga djelomično obnovili templari i ivanovci, Biograd se od tog razaranja nikad neće u potpunosti oporaviti, kao ni doseći nekadašnju važnost. Razlog je ponajviše u tome, tvrdi Ostojić, što su kasnije grad i okolica, kao plodan i lako pristupačan kraj, dugo i često bili izvrgnuti neprijateljskim najezdama i divljem pustošenju.¹⁴⁷

U državnom arhivu u Veneciji, u skupnoj zbirci starih venecijanskih kronika *Chroniche veneziane antichissime*, u podskupini “*Croniche Cigogne*” sačuvan je rukopisni prijepis na latinskom jeziku, koji govori o bitci u kojoj je porušen Biograd 1125. godine.¹⁴⁸

“Mletački dužd Dominico Michiel(i) svratio je nakon povratka iz Sv. Zemlje u dalmatinske gradove Split, Trogir, Zadar, Rab i dr., koji su mu se pokorili; došao je i pred Biograd – Belgradum, Albamaris u jakoj zimi sa svojim brodovljem i jakom vojskom da osvoji ovaj

¹⁴⁴ EDUARD PERIČIĆ (1987), 114.

¹⁴⁵ LUCIJAN KOS (1990), 541.

¹⁴⁶ LUCIJAN KOS (1990), 541.

¹⁴⁷ IVAN OSTOJIĆ (1964), 216.

¹⁴⁸ LUCIJAN KOS (1990), 414.

grad/utvrdu, kad mu se nije htio pokoriti i položiti zakletvu vjernosti. Dužd je naredio svojim podređenima da se grad iz temelja mora razoriti. Njegove galije nisu smjele napustiti Pašmanski kanal, a koncentrirale su se u polukrug s južne i jugozapadne strane Biograda ispred Vrgade, Tkona i Katarine, te su odatle tukle vatreno-bacačkim oružjem zidine i kule grada s njegove morske strane sve dok ga nisu potpuno osvojile i razorile. Odlučna bitka odigrala se s pravca drage Bošana (Bassiana), jer zidine i kule s morske strane nisu mogle odoljeti daleko nadmoćnijoj mletačkoj sili, a i građene su bile tako da im je olakšan pristup s mora. Tome je pridonijela i jaka mornarička pješadija, koja se uspjela iskrcati s jugoistočne strane grada, s pravca Pakošтана. Ta je pješadija jurišala s kopna. Tako je grad ne samo osvojen i opljačkan već i srušen do temelja, srušen sa zemljom. Gradsko stanovništvo se razbježalo, biskup s narodom sklonio se u utvrđeni Skradin, ostali dio pučanstva sklonio se u šibenski Dolac, a manji je dio prešao na obližnje otoke Pašman, Vrgadu i dr. Benediktinci samostana sv. Ivana Evangelista sklonili su se najprije na Rogovo, a otuda zbog daljnje opasnosti tek god. 1129. prešli su na Čokovac u svoj područni samostan sv. Kuzme i Damjana.”¹⁴⁹

¹⁴⁹ LUCIJAN KOS (1990), 416-417.

2. BENEDIKTINCI U BIOGRADU

Benediktinski samostani u srednjemu vijeku - vođeni geslom *ora et labora* («moli i radi») - imali su ključnu ulogu u razvitku europske pismenosti, a osobito u širenju evanđelja po Europi.¹⁵⁰ Posvećeni životu u molitvi i fizičkom radu ubrzo sve to nadograđuju naobrazbom i intelektualnim radom, te unose predromanički i romanički stil u umjetnost. Reformirani su benediktinci ubrzali promociju (rano)romaničkog stila kako u Europi, tako i kod nas. Rezultati tih reformnih nastojanja bili su podizanje, ali i obnavljanje niza samostana u našim krajevima koje osnivaju i potpomažu hrvatski kraljevi Petar Krešimir IV. (1058.-1074.) i Dmitar Zvonimir (1075.-1089.). Novo crkveno graditeljstvo rezultat je liturgijskih mijena koje je na Jadran donijela reformirana crkva. Radi se o trobrodnim i troapsidalnim bazilikama čija je morfologija već ranije elaborirana u širim europskim prostorima, pa se takva arhitektura na Jadranu pojavljuje kao internacionalna.¹⁵¹ Benediktinci su, također, imali i ključnu ulogu u širenju latinske, ali i glagoljske pismenosti na ovim prostorima u srednjem vijeku. U historiografiji se općenito drži da u ranom srednjem vijeku benediktinci dolaze u naše krajeve prvotno iz franačkih samostana što se zaključuje prema imenima njihovih opata, tijekom kasnijih stoljeća zabilježen je njihov dolazak iz znamenite talijanske opatije u Monte Cassinu, a potom muške i ženske benediktinske samostane uglavnom osnivaju domaći redovnici i redovnice.¹⁵² Najveći broj samostana formira se u Dalmaciji u razdoblju od 11. do 13. stoljeća, a tijekom 12. i 13. stoljeća benediktinci dolaze i u kontinentalnu Hrvatsku. Od muških benediktinskih samostana danas djeluje samo jedan, onaj na brdu Čokovcu kraj Tkona na otoku Pašmanu, dok su se ženski samostani uspjeli očuvati u nešto većem broju: Sv. Petar Apostol na otoku Cresu, Uznesenje Blažene Djevice Marije na otoku Krku, Sv. Andrija na otoku Rabu, Sv. Margarita na otoku Pagu, Sv. Marije u Zadru, Sv. Luce u Šibeniku, Sv. Nikola u Trogiru, Sv. Ivan Krstitelj i Sv. Antun Opata u Hvaru.¹⁵³ Jedan od najvažnijih benediktinskih samostana u Hrvatskoj povijesti svakako

¹⁵⁰ TOMISLAV GALOVIĆ, MARKO TROGRLIĆ, Benediktinci u hrvatskoj historiografiji zadnjih 50 godina (1965.- 2015.), *Služba Božja*, 58(4), 2018, str. 423.

¹⁵¹ MILJENKO JURKOVIĆ (1992), 42.

¹⁵² TOMISLAV GALOVIĆ, MARKO TROGRLIĆ (2018), 423.

¹⁵³ TOMISLAV GALOVIĆ, MARKO TROGRLIĆ (2018), 424.

je samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu zbog svog najvećeg, ujedno i kraljevskog posjeda - Rogova, kasnije nazivan i Rogovskom opatijom. Ta opatija danas je i jedina živuća muška redovnička zajednica, a koja se može podičiti i srednjovjekovnim statusom kraljevskog samostana - *monasterium regale*.

Dolazak benediktinaca na istočnojadransku obalu poklapa se s općim širenjem tog reda diljem kršćanske Europe. U hrvatskim su krajevima knezovi i kraljevi osnivali zadužbine koje su povjeravali redovnicima sv. Benedikta. Primjeri opata Teodeberta u Ninu i darovnice kneza Mislava iz 839. godine pokazuju kojim će smjerom krenuti kasniji vladari kraljevske dinastije Trpimirovića i pojedini hrvatski velikaši, poglavito u vrijeme Grgurovske reforme (1046.-1124.).¹⁵⁴ Konkretni podaci o broju novoosnovanih redovničkih zajednica variraju od jednog do drugog povjesničara, međutim, svi su složni u prosudbi da su benediktinci u tom povijesnom razdoblju odigrali najvažniju ulogu pri stvaranju pismenosti i kulture unutar širih europskih okvira.¹⁵⁵ U to doba osniva se više muških i ženskih benediktinskih opatija koje će ostaviti snažan trag na nacionalnu kulturnu baštinu - 1059. godine samostan sv. Petra na otoku Rabu, 1064. godine samostan sv. Dujma u Trogiru, 1066. godine samostan sv. Marije u Zadru, 1069. godine samostan sv. Benedikta u Splitu.¹⁵⁶ U vrijeme vladavine značajnog hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. u ondašnjoj je Hrvatskoj bilo sveukupno sedamnaest muških i ženskih opatija.¹⁵⁷ Upravo u tom razdoblju osniva se muški benediktinski samostan sv. Ivana Evanđelista i ženski sv. Tome Apostola u kraljevskom gradu Biogradu.

¹⁵⁴ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 150.

¹⁵⁵ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 150.

¹⁵⁶ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 153.

¹⁵⁷ FRANJO ŠANJEK, Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 1. Srednji vijek, Zagreb, 1988., 68-72.

2.1. Samostan sv. Ivana Evanđelista

O biogradskoj opatiji sv. Ivana Evanđelista pisalo se mnogo, a osobito o njezinoj povijesti. Od starijih autora potrebno je istaknuti vrijedne podatke koje su zabilježili Ivan Lucius, Daniele Farlati i Carlo Federico Bianchi.¹⁵⁸ Tijekom prve polovine i sredinom 20. stoljeća o njoj su pisali don Luka Jelić, Franjo Radić, Angelico Alacevich, Ćiril Metod Iveković, don Kažimir Perković, fra Odorik Badurina; a u drugoj polovini istoga stoljeća Miho Barada, Ivan Ostojić, Nada Klaić, Branimir Gušić, Marijan Grgić, Franjo Šanjek, Zvezdan Strika, te u novije vrijeme Tomislav Galović.¹⁵⁹ S pravom se može zaključiti da hrvatski povjesničari ne mimoilaze kraljevsku zadužbinu sv. Ivana Evanđelista u Biogradu. Među najvažnijim publikacijama je svakako fundacijska povelja kralja Petra Krešimira IV. koju je prvi objavio Ivan Kukuljević Sakcinski, zatim Franjo Rački, Šime Ljubić te Ferdo Šišić, dok je u *Diplomatičkom zborniku* uz kraću fundacijsku povelju uvrštena i tzv. Krešimirova proširena listina.¹⁶⁰ Povelja kralja Petra Krešimira IV. ujedno je i najstarija sačuvana isprava tog znamenitog hrvatskog vladara.¹⁶¹ Osim fundacijske listine, očuvao se i goticom ispisan samostanski kartular naslovljen *Libellus Policorion, qui et Topicus uocatur* ili *Liber donationum* iz druge polovine 14. stoljeća. U historiografiji je prozvan Rogovskim kartularom, a sadrži prijepise isprava i popise samostanskih dobara kako onih na širem biogradskom prostoru, tako i onih na otoku Pašmanu od 1060. do 1369. godine, i to prvo Sv. Ivana Evanđelista u Biogradu, a zatim Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu.¹⁶² U kartular je upisano sveukupno 138 isprava i zapisa, od toga razdoblju od 11. do

¹⁵⁸ Vidi više u: C. F. BIANCHI (1877), 149-152.

¹⁵⁹ Vidi više u: IVAN OSTOJIĆ (1964), 216-234; FRANJO ŠANJEK (1988), 69; TOMISLAV GALOVIĆ (2012) i ostali radovi.

¹⁶⁰ Vidi više u: IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, *Codex diplomaticus Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Pars I (503 usque ad annum 1102)*, MSHSM, 2, vol. II, Zagrabiae, 1874., 118-120; FRANJO RAČKI, *Documenta historiae Croatiae oeriodum antiquam illustrantia*, MSHSM, 7, Zagrabiae, 1877., 51-52, n. 40. Za noviju i proširenu povelju Rački ukratko govori da je ona „*charta interpolata*“; ŠIME LJUBIĆ, „*Libellus Policorion*“, 154-243.

¹⁶¹ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 153.

¹⁶² Svaki benediktinski samostan imao je u svom sastavu knjižnicu, a također i arhiv u kojem se čuvala samostanska dokumentacija. Izravne podatke o arhivu biogradskog samostana sv. Ivana Evanđelista nemamo, ali o tradiciji čuvanja isprava i drugih spisa svjedoči sadržaj samostanskog kartulara *Libellus Policorion*, kao i sav onaj diplomatički materijal sačuvan kasnije u samostanu sv. Kuzme i Damjana na brdu Ćokovcu kod Tkona na otoku Pašmanu.

14. stoljeća pripadaju 133 isprave i zapisa. Kodeks *Libellus Policorion* pripremljen je od fine ovčje pergamene svijetle boje i jedan je od najstarijih rukopisa te vrste kod nas. Povelja o utemeljenju, kao i samostanski kartular, te niz isprava i spisa biogradske, tj. kasnije pašmanske opatije čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru (DAZD), u arhivskom fondu pod nazivom *Benediktinski samostan sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu* (signatura: HR-DAZD-337). Također, sačuvano je i epohalno djelo hrvatskog prevoditeljskog stvaralaštva - Regula sv. Benedikta pisana na glagoljici, a nalazi se u Arhivu HAZU u Zagrebu. Sastoji se od 60 pergamena, a zbog zapisa na kraju kodeksa pretpostavlja se da je pisana za Rogovsku opatiju krajem 14. stoljeća prema starijem predlošku. Taj prijevod pokazuje tradiciju hrvatskog jezika među redovnicima koji se nisu vjerno držali izvornika, a postoje i mnoge pisarske pogreške.¹⁶³

2.1.1. Fundacijska povelja Petra Krešimira IV.

Fundacijska povelja Petra Krešimira IV. sačuvana je u dvije inačice - starijoj te nešto mlađoj, proširenijoj verziji. Obje potvrđuju da je samostanu dodijeljena kraljevska sloboda u doba kada je u Hrvatskoj bio prisutan papin legat Majnard koji je, smatra I. Ostojić, utjecao na sadržaj i na stilizaciju kraljevske povelje u korist nove opatije.¹⁶⁴ Tzv. Krešimirova proširena listina, tj. "proširena verzija" fundacijske isprave o osnivanju opatije dostupna je u tri različita prijepisa. Najstariji je notarski prijepis iz 1324. godine, potom onaj iz 1325. te najmlađi iz ranije spomenutog *Polichoriona*.¹⁶⁵ Potonja "proširena verzija" vjerojatno je nastala kasnije od ostalih, što na temelju popisa svjedoka pretpostavlja M. Brković.¹⁶⁶ Ta mlađa verzija je nešto proširenija i nadopunjuje onu prvu iz 1324. godine. Teško se može datirati njezin nastanak, ali je prema M. Brkoviću sastavljena ili, pak, potvrđena na nekom događaju u prisutnosti splitskog nadbiskupa

¹⁶³ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 168.

¹⁶⁴ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 154.

¹⁶⁵ Popis njenih prijepisa donosi LUKA JELIĆ, (1898), 72.

¹⁶⁶ MILKO BRKOVIĆ, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih velemoža*, Zadar-Mostar, 1998., 294.

Lovre.¹⁶⁷ Brković zaključuje da svi zabilježeni svjedoci nisu bili na mjestu izdavanja te isprave nego su prisustvovali nekoj svečanosti na kojoj je listina promovirana i tom prigodom, ili kasnije, ponovo prepričana i zapisana u široj verziji. Na to upućuje i nazočnost nadbiskupa Lovre kojega nema u prvoj verziji.¹⁶⁸ Naime, Lovro nije mogao biti prisutan kada je prvi put izdana fundacijska isprava jer je tada bio osorski biskup i još nije bio izabran za splitskog nadbiskupa. Isti je izabran na Saboru u Splitu koji se održao tek nakon što je papin legat Majnard napustio Biograd i otišao u Split, a to znači da je Sabor mogao vijećati najranije tijekom ožujka 1060. godine ili nešto kasnije iste godine. Također, problematična je i sama datacija kraljevske povelje, jer je datirana prema firentinskom računanju vremena po kojem godina započinje 24. ožujka, pa bi veljača 1059. u biti označavala veljaču 1060. godine.¹⁶⁹ U tom slučaju fundacijska listina izdana je tijekom veljače 1060. godine, a njezina datacija poklapa se s općim crkveno-političkim prilikama. Naime, opat Majnard mogao je na put u Biograd krenuti tek poslije 9. prosinca 1059. godine - nakon što je papa uspio otjerati svojeg protivnika Benedikta X. iz Rima.¹⁷⁰ Papin legat je tako stigao u Hrvatsku u veljači 1060. godine i boravio na dvoru kralja Petra Krešimira IV. u Biogradu.

Dalje u tekstu donosim prijevod fundacijske povelje o samostanskoj slobodi prema N. Klaić:¹⁷¹

“Godine, od utjelovljenja gospodina našega Isusa Krista, 1059., indikcije X, mjeseca veljače. Za vladanja Krešimira, kralja Hrvata i Dalmacija, za priora u gradu Biogradu, Dragoslava, i biskupa Teodozija, učinjena je ova isprava o oslobođenju i slobodi, za samostan sv. Ivana Evanđelista, koji je od nedavno u ovom mjestu, u prisutnosti opata Andrije i njegove braće, a na

¹⁶⁷ MILKO BRKOVIĆ (1998), 294.

¹⁶⁸ MILKO BRKOVIĆ (1998), 294.

¹⁶⁹ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 155.

¹⁷⁰ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 155.

¹⁷¹ NADA KLAJĆ, Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, Zagreb, 1972., 54-55.

zapovijed samoga kralja, na ovaj način: ja kralj Krešimir dajem i dopuštam tebi časnom opatu Andriji, tvojoj braći i tvomu samostanu, koji je započet i završen po mojem nalogu i uz moju pomoć, dapače, još više vašim naporom, da se prema naprijed (rečenom) crkvenom pravu ne pokoravate ni jednom čovjeku, osim višnjem Bogu, kojemu ste posvetili svoju službu. Neka bude vaš samostan oslobođen od svake javne daće, a jedino da, iz poštovanja na dan svečanosti ove crkve, dadu biskupu istog mjesta dadu janje i bačvu vina. A kada to dade neka ni biskupu, ni prioru ne bude dopušteno nad vama nedozvoljeno, drsko i bezobzirno gospodovati.

A kako se nebi s vremenom učinilo da je ova isprava naše odluke ništena, osnažimo je da vječno ostane, pred poslanikom svete rimske crkve, časnim opatom Majnardom, kojega je poslao Nikola, presveti papa.

A njemu (samostanu) neka po vječnom pravu pripadne i otok koji smo poklonili, a zove se Žirje; a zaselak u blizini grada koji se naziva Rogovo stalno potvrđujemo sa svim posjedima samog samostana.

Ako bi tko pokušao ovu našu odluku dokinuti, neka ga stigne srdžba Višnjega veličanstva i neka bude krivac prema našim zakonima (i) plati 100 zlatnih pondera. A isprava o ovoj našoj odluci neka ostane u svojoj čvrstoći.

Gojčo, ban, svjedok. Boleslav, tepčica, svjedok. Prvaneg, župan lučki, svjedok. Teodozije, biskup biogradski, svjedok. Dragoslav, prior, svjedok. Jurina, župan sidraški, svjedok. Prior Drago, svjedok. Drago od Kastrice, svjedok. Juraj, vratar svjedok.”

Tzv. proširena verzija Krešimirove listine uglavnom se smatrala falsifikatom, međutim, u novije se vrijeme srednjovjekovnim poveljama pristupa s određenom dozom opreza, jer ih se ne može olako smatrati pukim krivotvorinama bez razumijevanja povijesne situacije, stoga je potrebno pomno razlikovati formalni karakter isprave od njezina sadržaja. U tom smislu ako se pogleda sadržaj povelje postaje jasno da je ona zapravo formalni, ali ne i stvarni falsifikat.¹⁷² Proširena je verzija znatno sadržajnije od prve. Tako se ondje spominje kako je pobožni čovjek, opat Andrija,

¹⁷² ZVJEZDAN STRIKA (2010), 158.

zamolio kralja da mu ustupi otok Žirje. Kralj odgovara opatu Andriji i redovnicima zahvalom što su se pokoravali njemu i njegovim prethodnicima, pa biogradskej opatiji daruje otok sa svim pripadnostima: obradivim zemljama, šumama, lugovima, pašnjacima u dolinama i na brdima, te livadama, kao i otočnu kapelicu u kojoj se vršila služba po katoličkom obredu.¹⁷³ Sljedeći dio sadrži pertinenciju u kojoj su popisane kraljevske zemlje poklonjene samostanu, pri čemu su prvo zabilježene one uz dvor Rogovo, koji je bio izgrađen u blizini grada Biograda, na obronku gorske kose sa sjeverne strane. Položaj gospodarskog imanja ili dvora (*curtis*) iz Krešimirove donacije može se na osnovu dostupnih dokumenata precizno i locirati.¹⁷⁴ Samostanu se, također, dodjeljuje kraljevski posjed u Doljanima koji se protezao od mjesta Krupine do Blata, gdje su bila i dva izvora pitke vode.¹⁷⁵ U daljnjem tekstu se poimence navode i naseljeni kraljevski posjedi koji su mu darovani: Neimivir, Vitiko, Bis iz Čuke, Iadareus u Krastini, Suviskani (Suhi kann, Suhikam). Nabrojanjem tih posjeda nije dovršena isprava, jer se spominje još nekoliko kraljevskih imanja: posjed u Servici, zatim zemlja u Basanu koja je za opatiju imala veliko značenje jer su ondje izgradili vlastito pristanište na moru, potom posjedi u Sidrazi, Sikovu, i oni u Nabrezu i Elšanima, te vinograd *ad muraculum*.¹⁷⁶

Znatno opširnija negoli u prvoj verziji je i sankcija. U prvoj inačici zabilježena je sankcija od 100 zlatnih pondera za nepoštivanje kraljevske donacije, dok proširena verzija upozorava ukoliko bi se netko usudio bezbožno oskvrnuti kraljevsku odluku neka ga obilato stigne srdžba Božja i neka propadne kao izdajica Juda.¹⁷⁷ Uz to prokletstvo navodi se i sljedeće: neka ga stigne i prokletstvo 318 otaca, te neka nadoknadi materijalnu štetu sa 100 zlatnih pondera.¹⁷⁸ Ta sankcija, dakle, sadrži materijalnu, ali i duhovnu kaznu. U sankciji je doduše nelogično da se obavezuju i Krešimirovi nasljednici na izvršavanje kazne, tj. da se prejudicira kraljevska odluka, no možda je tadašnji hrvatski kraljevski zakon sadržavao i tu klauzulu kada je bilo u pitanju darivanje crkvenim ustanovama.¹⁷⁹ U protivnom je priređivač teksta prejudicirao volju donatora, odnosno hrvatskog kralja Petra Krešimira IV.¹⁸⁰ Nadovezujući se na mišljenje nekih ranijih

¹⁷³ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 158.

¹⁷⁴ LUKA JELIĆ (1898), 91.

¹⁷⁵ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 158.

¹⁷⁶ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 159.

¹⁷⁷ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 159.

¹⁷⁸ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 159.

¹⁷⁹ MILKO BRKOVIĆ, Sankcija u ispravama hrvatskih narodnih vladara, *Croatia Christiana periodica*, 17(31), 1993., 15.

¹⁸⁰ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 160.

istraživača, Z. Strika upozorava da je datacija isprava identična, to jest obje verzije donose isti datum, ali se razlikuju u oznaci vladanja.¹⁸¹ U prvoj verziji navodi se samo kralj Petar Krešimir, dok se u drugoj uz njega spominje i papa Nikola II. (1059.-1061.) te bizantski car Aleksej I. Komnen koji je vladao između 1081. i 1118. godine. Takva kronološka netočnost ili neopreznost skriptora pokazatelj je da je „proširena verzija“ nastala nešto kasnije, i to možda upravo u vrijeme vladavine bizantskog cara Alekseja I. Komnena.¹⁸² Stoga je „proširena verzija“ samo formalni falsifikat, ali ne i sadržajni. Razlike se prvenstveno odnose na sankciju i koroboraciju. U prvoj je tek kratko zapisana materijalna sankcija, dok se u proširenoj navodi i ona duhovna. Što se tiče koroboracije razlikuju se u navođenju svjedoka - starija inačica donosi poimence samo devet svjedoka, a u proširenoj se nabrajaju imena tridesetorice uglednika i mnoštvo pojedinaca čija imena nisu pribilježena.¹⁸³

Krešimirova je listina tek shvatljiva u općem povijesnom kontekstu kraljeva odnosa prema crkvenim institucijama, jer je on pod svojom vlašću nastojao imati crkvenu hijerarhiju i samostane na hrvatskom teritoriju prije negoli je Dalmacija postala integralni dio njegova kraljevstva. Iz tog razloga Krešimir je temeljito reorganizirao Crkvu na svom teritoriju. Uz tri biskupije - Biograd, Knin i Nin - osnovani su i mnogobrojni benediktinski samostani koji su bili nositelji pismenosti, graditeljstva, poljodjelstva i kulturoloških tradicija u ondašnjoj Hrvatskoj, kao uostalom i u cijeloj zapadnoj Europi. U tom je kontekstu biogradska opatija sv. Ivana Evanđelista prednjačila svojom važnošću, gospodarskom snagom i utjecajem u čitavom kraljevstvu.¹⁸⁴

¹⁸¹ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 160.

¹⁸² ZVJEZDAN STRIKA (2010), 160.

¹⁸³ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 160.

¹⁸⁴ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 162.

2.1.1.1. Značaj Fundacijske povelje

Prvi spomen samostana sv. Ivana Evanđelista koji je osnovan po kraljevoj želji i zapovijedi, *iussione et solatio*, poklapa se s reformnim nastojanjima pape Nikole II. (1059.-1061.), koji je pokrenuo obnovu crkvenih struktura na Lateranskom saboru 1059. godine. Istodobno, to je i prva povelja o biogradskoj opatiji koja je povezana s dolaskom papinog legata Majnarda u taj grad. Petar Krešimir IV. samostanu daruje izvanredne privilegije - da bude slobodan od bilo kakve svjetovne ili duhovne vlasti, te da bude oslobođen od svih podavanja i kraljevskih poreza. Uz to samostan dobiva glavni posjed kraljevski zaselak (*curtis*) Rogovo, smješten između Turnja i Sv. Filip i Jakova, potom otok Žirje i brojne druge posjede. Prema I. Ostojiću je na taj način trideset i šest sela potpalo pod jurisdikciju biogradskog opata.¹⁸⁵ U dataciji povelje navodi se da je izdana u Biogradu u vrijeme biskupa Teodozija i priora Dragoslava - *theodosio presulante ibidemque Dragoslao priorante*.¹⁸⁶ Spomenutog Teodozija općenito se smatra prvim biogradskim biskupom.¹⁸⁷ D. Farlati drži da je upravo Teodozijeva zasluga što je Petar Krešimir IV. osnovao samostan sv. Ivana, te da je tada kralj utemeljio i Biogradsku biskupiju.¹⁸⁸ No, Ostojić pretpostavlja da je kralj osnovao opatiju po savjetu papinog legata Majnarda koji je u Hrvatsku i bio poslan da provede reformne odluke pape Nikole II.¹⁸⁹ Izuzeće samostana od gradske vlasti i biskupa te svakog osobnog i zemljišnog poreza, Ostojić tumači kako je to i u skladu s tim reformnim odlukama.¹⁹⁰ S tim se slaže i Igor Fisković, naglasivši da su privilegije kojima je kralj obdario samostan sasvim u duhu papinske težnje za oslobađanjem crkve od državnih vlasti, i da stoga „treba držati da je sve obavljeno po Majnardovom savjetu“.¹⁹¹ Naime, opatija dobiva *privilegium exemptionis* što znači da je u imovinskom-pravnom smislu bila izuzeta od feudalnih davanja gradskim vlastima i mjesnom biskupu.¹⁹² Pritom je kralj učinio jednu simboličnu iznimku. Premda je samostan obvezao da na blagdan sv. Ivana Evanđelista pokloni biskupu jedno janje i posudu vina, vladar je isključio

¹⁸⁵ IVAN OSTOJIĆ (1964), 217.

¹⁸⁶ EDUARD PERIČIĆ (1990), 342.

¹⁸⁷ EDUARD PERIČIĆ (1990), 342.

¹⁸⁸ EDUARD PERIČIĆ (1990), 339..

¹⁸⁹ IVAN OSTOJIĆ (1964), 216.

¹⁹⁰ IVAN OSTOJIĆ (1964), 216.

¹⁹¹ IGOR FISKOVIĆ (2001), 164.

¹⁹² ZVJEZDAN STRIKA (2010), 156.

moćnost samovolje biskupa, nadodajući da ni biskupu ni prioru nije dopušteno da poklon zahtijevaju silom.¹⁹³ Kako bismo bolje razumjeli važnost tog povlaštenog položaja, treba napomenuti da najvažnija zadarska opatija sv. Krševana nikada nije dobila takve privilegije. Na temelju toga Josip Nagy zaključuje: "za jedan nov samostan, koji se tek dograđivao, bilo je to najviše što se uopće moglo učiniti. O tome su bili svjesni izdavatelj i primatelj isprave, pa su njezinu dispoziciju istaknuli i u njezinom nazivu. Izraz *diffinitio* svakako je veoma blizu aktu o obdarivanju samostana."¹⁹⁴ Opatija sv. Ivana nije imala samo kraljevsku slobodu već je bila neovisna od bilo koje crkvene jurisdikcijske vlasti i bila je izravno podložna papi - *protectio s. Petri*. No, čini se da joj je taj privilegij dodijelio tek papa Grgur VII. (1073.-1085.) u vrijeme vladavine Dmitra Zvonimira koji je pod papinim utjecajem i provodio reformu crkvenih struktura u svom kraljevstvu.¹⁹⁵

Biogradski samostan morao je biti i dobro uređen, tim više ako je osnovan na poticaj papinog legata koji je i sam bio benediktinac, te je došao u Hrvatsku da, između ostaloga, reformira samostane u duhu clunyjskoga pokreta. Prema fundacijskoj povelji kralj Petar Krešimir IV. pozvao je opata Andriju i redovnike sa Žirja, a tom je prilikom opatiji potvrdio čitav otok i jednu celu na njemu.¹⁹⁶ Taj navod upućuje na pretpostavku da su redovnici prije prelaska u Biograd živjeli na Žirju, ali ne zna se kojem su redu pripadali. Ostojić pretpostavlja da na otoku nije postojao benediktinski samostan prije onog u Biogradu, već da su ondje živjeli glagoljaši sa staroslavenskom liturgijom.¹⁹⁷ Toj postavci protivi se T. Galović, naglašavajući kako nema arheoloških dokaza za postojanje nekog samostana na Žirju.¹⁹⁸ No, možda se može pomišljati da su redovnici sa Žirja na kraljev poziv došli u Biograd, prihvatili regulu i tako postali benediktinci. Na tu mogućnost ukazao je već A. Alačević koji misli da su na otoku najprije obitavali pustinjaci, a tek kasnije benediktinci koji su se na kraljev poziv odselili u obližnji Biograd.¹⁹⁹ Činjenica da je opatiji data sloboda i potvrđena pred papinim legatom i opatom

¹⁹³ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 156.

¹⁹⁴ JOSIP NAGY, Diplomatičko-paleografske studije, *Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu*, 1, Zagreb, 1925., 38.

¹⁹⁵ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 160-161.

¹⁹⁶ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 153.

¹⁹⁷ IVAN OSTOJIC (1964), 254.

¹⁹⁸ TOMISLAV GALOVIĆ, Počeci glagoljaštva Rogovske opatije. U: Kuštović, T. & Žagar, M. (ur.) Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016., 140.

¹⁹⁹ ANGELICO ALACEVICH (1921), 3.

Majnardom koji je zbog crkvene reforme i došao u Hrvatsku, navodi na zaključak da je od osnutka bila uređena prema strogim pravilima sv. Benedikta.

2.1.2. Opati Sv. Ivana Evanđelista i samostanski posjedi

Na čelu benediktinske opatije je opat kojega biraju svi članovi redovničke zajednice, a ta čast je uglavnom bila doživotna. Od osnutka samostana do pada Biograda 1125. godine zabilježeno je više imena biogradskih opata: Andrija (1060.-1066.), Feliks (1070.), Petar (1076.), Lupus (nakon 1076.), Madije (1085.-1090.), Dabro (1103.) i Fuscus (1116.).²⁰⁰ Ne može se sa sigurnošću utvrditi je li bilo još opata, osim možda Ivana koji je bio opat ili opatov pomoćnik u Biogradu prije negoli su se benediktinci preselili u Šibenik pa potom trajno na otok Pašman.²⁰¹ Broj redovnika do godine 1125. nije nigdje zabilježen, ali I. Ostojić donosi brojčano stanje opatije početkom 13. stoljeća, nakon preseljenja na Pašman, kada je ondje boravilo dvadesetak braće.²⁰² Godine 1060. benediktinska zajednica je vjerojatno imala svega nekoliko redovnika, na čelu s opatom Andrijom.²⁰³ Kada je opatija gospodarski ojačala mogla je primati nove članove, koji su uglavnom dolazili s područja gdje je imala posjede.

Prvi biogradski opat zvao se Andrija (1060.-1066.), shodno prijašnjoj krivoj dataciji Fundacijske isprave, L. Jelić misli da je službu obnašao između 1059. i 1066. godine.²⁰⁴ Vjerojatno je njegovim trudom izgrađen samostan i započeta gradnja crkve.²⁰⁵ Do kada je Andrija bio opat nije poznato, ali mu se ime posljednji put spominje 1066. godine. Njegov nasljednik Feliks zabilježen je jedino u povelji nastaloj oko 1070. godine, a u kojoj izaslanik Petra Krešimira IV. dosuđuje

²⁰⁰ Imena opata donosi CARLO FEDERICO BIANCHI (1877), 150; LUKA JELIĆ (1898), 65.

²⁰¹ LUKA JELIĆ (1898), 66.

²⁰² IVAN OSTOJIĆ (1964), 230.

²⁰³ IVAN OSTOJIĆ (1964), 230.

²⁰⁴ LUKA JELIĆ (1898), 65.

²⁰⁵ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 163.

samostanu pravo na pašmansku crkvu sv. Kuzme i Damjana.²⁰⁶ Jedan prijepis te povelje nalazi se i u ranije navedenom *Polichorionu*. Spomen opata Petra veže se za gradnju biogradske crkve sv. Ivana koja je strpljivim marom tog opata i cijele redovničke zajednice dovršena 1076. godine, a prilikom njezine posvete građani Biograda su se obvezali samostanu godišnje davati desetinu uroda maslina.²⁰⁷ Za Petrove službe opatija je dodatno materijalno uznapredovala. Tako godine 1076. redovnik Kernic na smrtnoj postelji ostavlja crkvu sv. Mihovila u Miranju s okolnom zemljom, pa opat Petar širi samostanski posjed kupujući i drugi dio sela.²⁰⁸ Također, u susjednoj je Jagodnji kupio zemljište i konja. Iste godine je opatov rođak Lampridije ostavio samostanu trećinu svog imanja, a neki Ivan Salven pred kraljem Zvonimirom poklanja mu posjed u Gorici.²⁰⁹ Opatija je zadobila i velika imanja od kralja Petra Krešimira i njegova nasljednika Zvonimira: Rogovo, Vrbnica i Kamenjani.²¹⁰ Najveći dio tih posjeda prostirao se između mora, te Vranskog jezera i Nadinskoga blata.²¹¹ Ti su posjedi bili i gospodarska okosnica opatije. Petrov nasljednik, opat Lupus bilježi se nakon 1076. godine u *Diplomatičkom zborniku*, u popisu zemalja koje su pripadale samostanu, a pribavljene su u doba njegove službe i opata Madija.²¹² Pregledom popisa tih zemljišta postaje jasno da je opatija sv. Ivana Evanđelista u kratkom vremenu postala jedna od najbogatijih crkvenih institucija na tom prostoru. No, gospodarski prosperitet se očitovao i na drugim poljima - pismenost, kultura i graditeljstvo.²¹³ Prema L. Jeliću Lupus je bio izabran za opata tek 1078. godine, a naslijedio ga je Dabro čije djelovanje Jelić smješta između 1100. i 1114. godine.²¹⁴ Dabro je prvi put spomenut 1103. godine u presudi papinog legata, kardinala Augustina, koji je u prisutnosti splitskog nadbiskupa Lovre, zadarskog nadbiskupa Ivana i drugih svjedoka vratio samostanu pašmansku crkvu sv. Kuzme i Damjana.²¹⁵ Ime opata Fuscusa navedeno je 1116. godine kada venecijanski dužd Falier opatiji potvrđuje kraljevsku slobodu, koju joj je prvotno dodijelio Petar Krešimir IV.²¹⁶ Posljednji opat vjerojatno je bio Ivan koji je živio u Biogradu i doživio mletačko razaranje grada 1125. godine. No, Jelić

²⁰⁶ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 163.

²⁰⁷ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 164.

²⁰⁸ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 164.

²⁰⁹ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 164-165.

²¹⁰ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 165.

²¹¹ IVAN OSTOJIĆ (1964), 217.

²¹² ZVJEZDAN STRIKA (2010), 165.

²¹³ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 166.

²¹⁴ LUKA JELIĆ (1898), 65.

²¹⁵ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 166.

²¹⁶ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 167.

smatra da je on preuzeo tu dužnost tek nakon preseljenja na Čokovac 1126. godine i da je bio opatom sve do 1140. godine.²¹⁷ Možda je Ivan bio izabran za opata i u Šibeniku, kada su redovnici privremeno boravili u tamošnjoj crkvi sv. Krševana.²¹⁸

Biogradska opatija imala je brojne podružnice, prvenstveno krunsko imanje u Rogovu. Iako su ondje postojali svi preduvjeti za redovnički život, poput crkve i zgrade za boravak, ne može se sa sigurnošću utvrditi jesu li redovnici u Rogovu bili trajno naseljeni ili su onamo dolazili samo obrađivati polja kako je to mislio C. F. Bianchi.²¹⁹ Moguće je da je opatija sv. Ivana imala podružnicu i nešto sjevernije od Biograda, na položaju koji se i danas naziva Opatija ili Patija. Neki istraživači čak su smatrali da se tamo nalazio i samostan, ali Z. Strika odbija takve zaključke polazeći od toga da je na lokalitetu Opatija mogla biti tek ispostava u kojoj su redovnici povremeno obitavali.²²⁰ Samostanu je pripadala i pašmanska crkva sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu, ali nije bila podružnica. Po svemu sudeći, crkva na Pašmanu bila je povjerena svjetovnom svećeniku, anonimnom kapelanu, jer je to bila uobičajena praksa za opatije s udaljenim crkvama gdje redovnici nisu češće dolazili.²²¹ I prije preseljenja na otok Pašman zajednica je, uz matičnu crkvu u Biogradu, posjedovala nekoliko sakralnih zdanja: Sv. Mihovil u Rogovu, Sv. Mihovil u Miranju, te već navedeni Sv. Kuzma i Damjan na Pašmanu. Uz njih je najvjerojatnije bila izgrađena i crkva sv. Ivana Krstitelja na rtu Pulja, između Bibinja i Sukošana.²²²

²¹⁷ LUKA JELIĆ (1898), 66.

²¹⁸ LUKA JELIĆ (1898), 66.

²¹⁹ CARLO FEDERICO BIANCHI (1877), 158-159.

²²⁰ Vidi više o tome u: IVAN OSTOJIĆ (1964), 219; ZVJEZDAN STRIKA (2010), 163.

²²¹ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 163.

²²² IVAN OSTOJIĆ (1964), 218.

2.1.3. Crkva sv. Ivana Evanđelista

Graditeljski ostatci nekadašnje benediktinske crkve sv. Ivana Evanđelista nalaze se u povijesnoj jezgri grada Biograda, u njezinu sjeverozapadnom dijelu. Spomenik je smješten u blizini crkve na Glavici, tj. srednjovjekovne katedrale. Pretpostavlja se da je gradnja samostanskog sklopa započeta nešto prije 1060. godine jer se u Fundacijskoj listini navodi da je opatija osnovana nedavno - *nuper*, kao i to da je prilikom izdavanja te povelje većim dijelom bila dovršena samostanska zgrada.²²³ Uređenje samostana treba vezati za djelatnost prvog opata Andrije (1060.-1066.), u čije je vrijeme vjerojatno započeta i gradnja crkve.²²⁴ No, crkva se gradila i za njegova nasljednika Feliksa, zabilježenoga oko 1070. godine, a izgrađena je tek 1076. godine jer se spominje da je strpljivim marom opata Petra i cijele redovničke zajednice dovršena i svečano posvećena 1. rujna te godine.²²⁵ Tom važnom događaju prisustvovali su papini legati Fulkoin i Gebizon, splitski nadbiskup Lovro i biogradski biskup Prestancije.²²⁶ Tom prilikom su se stanovnici Biograda svojevrijem obvezali da će opatiji godišnje darivati desetinu od uroda maslina, dok joj je biskup Prestancije poklonio crkvu sv. Kuzme i Damjana na susjednom otoku Pašmanu.²²⁷ Naknadno je biogradski biskup Bono opatiji oduzeo tu otočnu crkvu, zajedno s posjedima, navodeći da je neopravdano bila uzeta njegovoj biskupiji.²²⁸ Taj slučaj iznesen je pred legata pape Paskala II. (1099-1118), koji je u Dalmaciju i Ugarsku bio poslan 1103. godine, a čijom je presudom biskup Bono morao benediktincima vratiti pašmansku crkvu, sa svim pripadajućim posjedima.²²⁹ U venecijanskom pustošenju grada godine 1125. crkva i samostan su bili porušeni, pa benediktinci tada napuštaju Biograd. U jednoj ispravi od 1. ožujka 1197. godine u kojoj su zabilježeni opatijski posjedi iz 1128. godine, usputno se spominje i biogradski samostan za kojega se navodi da se nalazio kod gradskoga kaštela.²³⁰ Premda se u Biogradu sačuvala uspomena na redovnike u imenu Fratarska kuća, zapadno od gradskog kaštela Matković, u starijoj se literaturi pojavljivalo više pretpostavki o položaju te znamenite opatije.

²²³ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 155.

²²⁴ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 155.

²²⁵ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 156.

²²⁶ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 156.

²²⁷ ZVJEZDAN STRIKA (2010), 156.

²²⁸ EDUARD PERIČIĆ (1990), 348.

²²⁹ EDUARD PERIČIĆ (1990), 348.

²³⁰ IVAN OSTOJIĆ (1964), 163.

Krajem 19. stoljeća o smještaju crkve i samostana pisao je L. Jelić, dok je V. Škarpa objavio neke srednjovjekovne kamene ulomke pronađene kod kaštela Matković.²³¹ Razloge oko nesigurnosti položaja opatije I. Ostojić je protumačio time "što je Biograd dva puta razoren do temelja i od Mlečana 1125. i od Turaka 1646. godine. Prva je katastrofa uništila samostan, a druga sjećanje na njegov položaj."²³²

Arheološka istraživanja provedena su na lokaciji sjeverno od kaštela, gdje se pretpostavljalo postojanje benediktinske crkve i samostana sv. Ivana Evanđelista, u razdoblju od 1969. do 1970. godine. Istraživanje je poduzeo Arheološki muzej u Zadru, pod stručnim vodstvom J. Beloševića.²³³ Osim graditeljskih struktura većeg zdanja s tri apside i predvorjem na zapadnoj strani, otkriveni su ostatci zidnih slika u svetištu i više ulomaka liturgijskoga namještaja.²³⁴ Uz vanjsku stranu svetišta i sjeveroistočnoga zida pronađeni su i srednjovjekovni grobovi, no istraživanjem je tada bio obuhvaćen samo uži dio uz zidove crkve (nešto više od jedan metar širine).²³⁵ Konzervacija i prezentacija tog vrijednog spomenika nacionalne baštine završena je 1971. godine.²³⁶ O tim je radovima pisala i B. Juraga koja je kataloški obradila otkrivenu kamenu plastiku, a dio rezultata, uključujući i fotografije tijekom istraživanja i nakon konzervacije, objavio je R. Jurić.²³⁷ Tlocrt građevine snimila je i objavila 1978. godine S. S. Gvozdanović.²³⁸ Tijekom 2008. i 2009. godine provedena su i manja zaštitna arheološka istraživanja od strane Arheološkog muzeja u Zadru i Zavičajnog muzeja u Biogradu na Moru, pod vodstvom R. Jurića.²³⁹ Tom je prilikom uz sjeveroistočni zid crkve istraženo 20 grobova s grobnom arhitekturom iz kasnijih stoljeća srednjega i ranoga novog vijeka.²⁴⁰ S vanjske strane južne apside, te jugoistočno od nje, u Ulici sv. Ivana, otkriveno je 20 grobova s nakitom od kraja 11. i početka 12. stoljeća do ranoga novog vijeka, te još 10 grobova bez nalaza koji su uglavnom uništeni novijim gradnjama.²⁴¹ Potonji grobovi, kao i oni uz sjeveroistočni zid crkve, te u Ulici

²³¹ BRANKA JURAGA (1980), 447.

²³² IVAN OSTOJIĆ (1964), 220.

²³³ RADOMIR JURIĆ (1990), 285.

²³⁴ RADOMIR JURIĆ (1990), 285.

²³⁵ RADOMIR JURIĆ (1990), 285.

²³⁶ RADOMIR JURIĆ (1990), 285.

²³⁷ Vidi više u: BRANKA JURAGA (1980), RADOMIR JURIĆ (1990).

²³⁸ TOMISLAV MARASOVIĆ (2009), 432.

²³⁹ HRVATSKI ARHEOLOŠKI GODIŠNJAK (HAG), 5, MK RH, Zagreb, 2008, 479-481; HRVATSKI ARHEOLOŠKI GODIŠNJAK (HAG), 6/1, MK RH, Zagreb, 2009, 501-502. (Dalje u tekstu: HAG).

²⁴⁰ HAG (2008.), 480-481.

²⁴¹ HAG (2008), 480-481.

sv. Ivana čine jednu cjelinu i vezani su uz crkvu sv. Ivana. Također, u neposrednoj blizini crkve nađeni su i graditeljski ostaci kružnog objekta iz srednjeg vijeka.²⁴² Iako se donedavno pretpostavljalo da se sa sjeveroistočne strane crkve (na Narodnom trgu) nalazio trg iz ranijih stoljeća i da se tu nije stanovalo, pokazalo se da se na tom položaju živjelo i nakon rušenja grada 1125. godine što je i najvažniji rezultat tih istraživanja.²⁴³ Naime, nađeno je više graditeljskih objekata za stanovanje i druge sadržaje, a veličinom se izdvaja jedan, dužine 14.5 metara i širine 3.5 metara. Na nekoliko se mjesta naišlo i na slojeve paljevine i izrazito crne zemlje, što bi se moglo dovesti u vezu s rušenjima i paljenjem Biograda od srednjeg do novog vijeka. Također, izdvaja se i jedan nalaz koštanog tuljca s geometrijskim uresom iz 9. stoljeća.²⁴⁴

Graditeljski ostatci crkve očuvani su u temeljnim zidovima, gotovo u cijelom opsegu. Građevina je položena u skladu s orijentacijom biogradskog poluotoka u smjeru sjeverozapad - jugoistok, pa uzdužna os crkve ima otklon za 50 stupnjeva prema jugoistoku u odnosu na pravilno usmjerenje (zapad-istok).²⁴⁵ Širina crkve je 12.5 metara, dok joj dužina iznosi 27.5 metara. Na istočnoj strani oblikovane su tri duboke apside polukružnoga završetka, od kojih je središnja dvostruko većih dimenzija od bočnih. Na zapadnoj strani se nalazilo predvorje koje je zapremalo jednaku širinu kao i crkva, a dužine je 2.5 metara. Debljina zidova crkve i predvorja iznosi između 55 i 60 cm, a građeni su tehnikom *opus incertum* s lomljencima složenim u nepravilne redove i povezane s obilnim slojem žbuke.²⁴⁶ Takav način gradnje upućivao bi na to da su zidovi s unutrašnje i vanjske strane bili ožbukani, dok otkriće zidnih slika u svetištu navodi na to da je istočni dio, a možda i cijela unutrašnjost, bila oslikana. Vanjski zidovi crkve, osim apsida, su raščlanjeni nizom lezena (širine o. 50 cm) koje su oblikovale plitke niše lučnog završetka. Na oba bočna zida bilo je sveukupno sedamnaest niša (dubine o. 18 cm). Predvorje je na zapadnoj strani razvedeno s osam lezena, koje su isto oblikovale niše. Na osnovu iste tehnike gradnje zidova, njihove debljine, kao i načina raščlambe moguće je pretpostaviti da su crkva i predvorje zamišljeni i izgrađeni istovremeno. Također, razmjerno mala debljina zidova crkve (55-60 cm) sugerirala bi na to da nije bila nadsvedena, već da se radilo o otvorenoj drvenoj konstrukciji krovništva, kako je to i pretpostavio V. Gvozdanović (Goss).²⁴⁷ Glavni ulaz se nalazio na zapadnoj

²⁴² HAG (2008), 480-481.

²⁴³ HAG (2008), 480-481.

²⁴⁴ HAG (2008), 480-481.

²⁴⁵ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 433.

²⁴⁶ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 433.

²⁴⁷ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 433.

strani, dok je na južnom zidu bio ulaz koji je najvjerojatnije vodio u samostanski sklop. Iako nisu pronađene baze nosača, prema vanjskim obrisima građevine i njezinim dimenzijama, možemo zaključiti da se radilo o trobrodnom zdanju. Po svemu sudeći, širina glavnog broda odgovarala je širini središnje apside pa se može odrediti i raspored nosača koji su dijelili brodove. Pretpostavlja se da se radilo o šest para nosača.²⁴⁸ Najveći dio prostranog pravokutnog prostora je zauzimao dio za vjernike, a od njega je bio odvojen prezbiterij povišenom razinom poda na položaju prvoga para nosača do apside. Na toj je liniji očuvana i stepenica uz južni bočni zid, koja je ujedno bila i baza oltarne ograde.²⁴⁹

O arhitekturi crkve pisao je V. Gvozdanović (Goss), koji ju je svrstao u tipsku skupinu *tradicionalne predromanike*.²⁵⁰ Biogradsku crkvu smatra prvim potpunim pokušajem monumentaliziranja ranokršćanskog uzora uvođenjem vanjskog dekora.²⁵¹ Međutim, ta je dekoracija primijenjena bez obzira na organizaciju unutrašnjeg prostora, dakle po predromaničkom modelu. Iz tog razloga Goss samostansku crkvu vidi kao “zadnji odraz ranokršćanske tradicije na donjoj granici romanike”.²⁵² Također, isti misli da je imala trodijelni narteks koji još naziva i „skrivenim“ westwerkom.²⁵³ M. Jurković benediktinsku crkvu u Biogradu prepoznaje kao najranije ostvarenje rane romanike i ubraja ju u skupinu građevina tzv. internacionalne romanike, vezane za benediktinski graditeljski program.²⁵⁴ Reformirana crkva, u prvom redu redovnička, zbog promjena u liturgiji zahtijevala je drugačije organiziran prostor. Procesionalna liturgija 11. stoljeća ustupa mjesto statičnoj liturgiji koncentriranoj u svetištu crkve, stoga se s jedne strane razvija svetište - uspostavom dubokog benediktinskog kora, troapsidalitet, dok se, s druge strane, odvija postupno stapanje elemenata u jedinstven prostor.²⁵⁵ Morfologija te arhitekture već je prije elaborirana u širim europskim prostorima i ta je arhitektura na Jadranu, zapravo, internacionalna ranoromanička arhitektura.²⁵⁶ Tipološki, radi se o trobrodnim bazilikama, što je oblik koji se primjenjuje po svom mediteranskom prostoru prve

²⁴⁸ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 432, sl. 532.

²⁴⁹ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 433.

²⁵⁰ VLADIMIR P. GOSS (1996), 116.

²⁵¹ VLADIMIR P. GOSS (1996), 116.

²⁵² VLADIMIR P. GOSS (1996), 117.

²⁵³ VLADIMIR P. GOSS (1996), 116, 190.

²⁵⁴ MILJENKO JURKOVIĆ, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu. Starohrvatska prosvjeta, 20, 1992., 195.

²⁵⁵ MILJENKO JURKOVIĆ (1992), 195.

²⁵⁶ MILJENKO JURKOVIĆ (1992), 197.

romaničke arhitekture.²⁵⁷ U bazilikama 11. stoljeća nema više ni autonomnih prostora i time se one razlikuju od predromaničkih, vraćajući se nekadašnjem »preglednom« prostoru. Najvažnija je, pak, promjena organizacija prostora za novu, u svetištu koncentriranu liturgiju, a rješava se striktno provođenim troapsidalitetom i uspostavom dubokog kora, mahom u benediktinskim crkvama.²⁵⁸ Takva je dakle, internacionalna romanika, elaborirana u okrilju reformirane crkve i na Jadran stiže kao gotov idejni proizvod iz talijanskog okružja, kako pokazuju pojedini morfološki elementi i crkveno-povijesna situacija.²⁵⁹ Primjeri takvih crkava na istočnoj obali Jadrana su crkve sv. Petra u Osoru, sv. Petra u Supetarskoj Dragi na Rabu, sv. Andrije u Rabu, sv. Marije u Zadru i drugi. Također, o crkvi Sv. Ivana Evanđelista je pisao i T. Marasović koji uglavnom prihvaća Jurkovićevu interpretaciju.²⁶⁰

2.1.3.1. Kamena plastika

Među malobrojnim fragmentima kamene plastike pronađene na lokalitetu crkve sv. Ivana Evanđelista, potrebno je spomenuti nekoliko ulomaka predromaničkoga i ranoromaničkoga podrijetla. Od predromaničkih reljefa izdvaja se ulomak oltarnog stupića (stipes).²⁶¹ Baza mu je četvrtastoga oblika, a donji dio stupa je ukrašavala traka sa cik-cak motivom. Deblo stupa se lagano širi prema dnu i glatko je obrađeno. Stup je od kapitela odvojen prstenovima, dok je voluminozni kapitel podijeljen u dvije zone. U donjoj je niz arkadica, dok gornja ima dva pojasa - jedan sa stiliziranim i plastično izvedenim listovima čiji se vrhovi povijaju prema van i drugi s kutnim volutama između kojih je grčki križ. Na vrhu kapitela je i plitki abak. Srodan stupić pronađen je i u Galovcu, a manje razlike primjetne su u oblikovanju gornje zone kapitela.²⁶² U isti korpus predromaničke skulpture I. Josipović uvrštava i tri impost kapitela, od kojih su dva

²⁵⁷ Trobrodna bazilika dakako nije novo tipološko rješenje 11. stoljeća. U odnosu na ranokršćanske, razlikuje se jedino u striktnom provođenju troapsidaliteta. Vidi više u MILJENKO JURKOVIĆ (1992), 197.

²⁵⁸ MILJENKO JURKOVIĆ (1992), 197.

²⁵⁹ MILJENKO JURKOVIĆ (1992), 205.

²⁶⁰ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 433.

²⁶¹ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 70.

²⁶² IVAN JOSIPOVIĆ (2014), 50.

nađena na lokalitetu Sv. Ivana.²⁶³ Jedan od njih na prednjoj strani ima motiv stilizirane palmete s gornjom zavojnicom koja djeluje poput svitka, dok mu je tjemena strana završavala abakom. Bliski primjer ponovno nalazimo u obližnjem Galovcu.²⁶⁴ Preostala dva impost kapitela su nešto većih dimenzija. Jedan na prednjoj strani ima u profilu postavljenu pticu raširenih krila s repom u obliku riblje kosti, a na drugome je na tom mjestu stilizirana lozica s tri kružno oblikovana kraka ispunjena vrtećim krilcima. Tu skupinu impost kapitela I. Josipović dovodi u vezu s jednim većim ulomkom predromaničkog stupića, koji je sastavljen od dva manja dijela spojena po crti loma.²⁶⁵ Najvjerojatnije se radi o razdjelnom stupiću bifore, a na čijem su vrhu mogli biti takvi impost kapiteli. Prednja strana stupića ima šest vertikalno poredanih i učvorenih troprutih kružnica, od kojih se u najdonjoj kružnici dva kraja savijaju prema van i završavaju u savinute trake. Sve kružnice su ispunjene šiljatim listovima i višelatičnim rozetama, te jednom peterokrakom i četverokrakom zvjezdicom. U vrhu stupića, u jednom izdvojenom pravokutnom polju horizontalnog pružanja, je mala dvopruta pletenica. Na stražnjoj strani su intermitirajuće lozice iz kojih izbijaju razgranati izduženi listovi, a na vrhu je dvopruta pletenica koja je nešto drugačije izvedbe negoli ona s prednje strane stupića. Spomenuti motiv intermitirajuće lozice s razgranatim izduženim listovima karakterističan je za ranoromaničku skulpturu, pa bi iz tog razloga ukras na poleđini tog stupića mogao biti posljedica kasnije intervencije u doba rane romanike.²⁶⁶ Navedeni stupić i jedan od većih impost kapitela su prema mjestu pronalaska opravdano prepoznati kao dio opreme benediktinske crkve i shodno tome B. Juraga ih je datirala u vrijeme njezine izgradnje, to jest u drugu polovinu 11. stoljeća.²⁶⁷ Drugom većem impost kapitelu nije poznato mjesto nalaza, ali prema sličnostima s ulomcima nađenim na lokaciji Sv. Ivana može se pretpostaviti da su svi pripadali toj građevini i bili dijelovi prozorskih otvora (bifore).²⁶⁸ Međutim, I. Josipović je sve te ulomke vrlo uvjerljivo prepoznao kao sloj rane predromaničke skulpture i pripisao ih je tzv. *Radionici pluteja zadarske katedrale* koja je djelovala krajem 8. i/ili početkom 9. stoljeća.²⁶⁹ Radovi te radionice zamijećeni su u Zadru i njenoj okolini, pa tako i u Biogradu na lokalitetu Glavica. Stoga se čini da su navedeni predromanički ulomci izvorno potjecali iz crkve na Glavici i da su naknadno preneseni u Sv.

²⁶³ IVAN JOSIPOVIĆ (2014), 50.

²⁶⁴ IVAN JOSIPOVIĆ (2014), 50.

²⁶⁵ IVAN JOSIPOVIĆ (2014), 50.

²⁶⁶ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 70.

²⁶⁷ BRANKA JURAGA (1980.); TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 434.

²⁶⁸ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 434.

²⁶⁹ IVAN JOSIPOVIĆ (2014), 49; 51.

Ivana Evandelistu. Imajući u vidu da je na predromaničkom stupiću bifore uočena ranoromanička intervencija, vrlo je vjerojatno da je prilikom gradnje benediktinske crkve u drugoj polovini 11. stoljeća reupotrebljena i preklesavana starija arhitektonska plastika iz susjedne crkve na Glavici.

Također, potrebno je spomenuti još jedan impost kapitel koji se čuva u Zavičajnom muzeju u Biogradu na Moru jer je najvjerojatnije pripadao crkvi sv. Ivana.²⁷⁰ Istog je oblika i dimenzija kao već opisana dva predromanička primjerka, s tim da se na njegovoj prednjoj strani nalazi voluminozno isklesani orao raširenih krila koji je izveden gotovo u punoj plastici. Unatoč znatnom površinskom oštećenju, primjećuje se vjerno postignuta anatomija ptice, kao i detaljno klesano perje i dijelovi krila, pa nema dvojbe da je riječ o romaničkoj inačici predromaničkih impost kapitela i datira se u prvu četvrtinu 12. stoljeća (iz povijesnih razloga svakako prije 1125. godine).²⁷¹ Od reljefa iz druge polovine 11. stoljeća treba navesti jedan dvostrano obrađeni ulomak, koji je vjerojatno potjecao iz Sv. Ivana.²⁷² Na jednoj mu je strani isklesan motiv dviju ptica upletenih u gustu biljnu lozicu troprute profilacije, a na drugoj intermitirajuće lozice s razgranatim izduženim listovima. Način oblikovanja ptice, ponajprije volumen i detalji glave i vrata, ali i obrada tijela s kratkim površinskim urezotinama pokazuju stilsku podudarnost s produkcijom tzv. *Zadarsko-splitske klesarske radionice*, ali i s ostalom srodnom ranoromaničkom skulpturom sa šireg područja gornjeg Jadrana - od Ravenne i Pompose do Osora, Zadra, Nina i Splita.²⁷³ Posebno je zanimljiv motiv intermitirajuće lozice na stražnjoj strani tog reljefa, jer je identičan ukrasu s poleđine predromaničkog stupića koji je naknadno preklesan pa se čini da su nastali istom prigodom.²⁷⁴ Od ostale kamene plastike ranoromaničkog podrijetla koja je otkrivena u benediktinskoj crkvi očuvan je dio prozorskog okvira (nadprozornik), s dvoprutim tropletom i dvopletom.²⁷⁵ Na donjoj strani vidljiva su tri udubljenja za umetanje željeznih rešetki. Slabije je sačuvan jedan ulomak tranzene s utorom na donjoj strani, potom manji dio grede s troprutom pletenicom te ulomak pilastra oltarne ograde s četveroprutom i trolatičnim cvijetom.²⁷⁶

²⁷⁰ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 434.

²⁷¹ BRANKA JURAGA (1980.), 452.; IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 81.

²⁷² IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 74.

²⁷³ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 74.

²⁷⁴ IVAN JOSIPOVIĆ (2017), 74.

²⁷⁵ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 434.

²⁷⁶ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 434.

2.2. Samostan sv. Tome Apostola

U povijesnoj jezgri grada Biograda u neposrednoj blizini crkve i samostana sv. Ivana Evanđelista i crkve na Gradini, tj. srednjovjekovne katedrale, sagrađen je u drugoj polovini 11. stoljeća i ženski benediktinski samostan sv. Tome Apostola. Preciznije vrijeme osnutka te opatije nije poznato. I. Ostojić navodi kako kralj Petar Krešimir IV., koji je u Biogradu osnovao muški benediktinski samostan sv. Ivana Evanđelista 1060. godine, osam ili devet godina kasnije daje iste povlastice imuniteta i indemnitetu ženskom samostanu sv. Tome.²⁷⁷ Za darovnicu tog samostana, međutim, nemamo sačuvan izvornik ili predložak, već jedino tekst isprave u *Libellus Policorion*. Tom darovnicom kralj oslobađa opatiju sv. Tome svih davanja i poklanja joj zemljište Rasohatica kod Tinja, pa stoga možemo zaključiti da je Petar Krešimir IV. bio i osnivač samostana biogradskih benediktinki.²⁷⁸ Datacijska formula darovnice ju datira u 1069. godinu, ali se zbog povijesnih okolnosti i osoba zabilježenih u njoj okvirno datira između 1060. i 1062. godine.²⁷⁹ No, autentičnost isprave je upitna. Tako F. Rački drži da se radi o falsifikatu izrađenom na osnovu tzv. proširene Krešimirove listine vezane za opatiju sv. Ivana Evanđelista, a prema mišljenju N. Klaić i formalna strana tog dokumenta izaziva opravdanu sumnju u njegovu izvornost.²⁸⁰ S druge strane T. Galović postavlja pitanje zašto i kako se Krešimirova listina o slobodi samostana sv. Tome uopće našla u Kartularu Sv. Ivana Evanđelista / Sv. Kuzme i Damjana.²⁸¹ Po svemu sudeći, razlog leži u tome jer je Rogovska opatija isprva graničila, a kasnije i držala u posjedu, ako ne sve, onda barem veći dio zemlje koja se u dotičnom tekstu i navodi.²⁸² Stoga je njihovo upisivanje u Kartular najvjerojatnije trebalo poslužiti očuvanju vlastitog samostanskog posjeda, ipak, ne treba smetnuti zajedničke početke tih dviju biogradskih opatija, kao i njihovog podupiratelja kralja Petra Krešimira IV.²⁸³

²⁷⁷ IVAN OSTOJIĆ (1964), 240.

²⁷⁸ IVAN OSTOJIĆ (1964), 240.

²⁷⁹ TOMISLAV GALOVIĆ (2014), 95.

²⁸⁰ TOMISLAV GALOVIĆ (2014), 102.

²⁸¹ TOMISLAV GALOVIĆ (2014), 102.

²⁸² TOMISLAV GALOVIĆ (2014), 102.

²⁸³ TOMISLAV GALOVIĆ (2014), 103.

Benediktinska crkva i samostan sv. Tome Apostola podignuti su u središtu grada u Ulici kralja Zvonimira, sjeveroistočno od katedrale i istočno od muškog samostana sv. Ivana Evanđelista zbog čega L. Jelić tu lokaciju i naziva „Kod tri crkve“.²⁸⁴ Od graditeljskih struktura samostanske crkve gotovo ništa nije očuvano, osim ostatka veće polukružno zaključene apside koja je položena u skladu s orijentacijom biogradskog poluotoka u smjeru sjeverozapad - jugoistok, pa je uzdužna os građevine imala otklon u odnosu na pravilno usmjerenje (zapad-istok), poput obližnjeg Sv. Ivana i crkve na Gradini.²⁸⁵ Ponad dijela apside je sagrađena obiteljska kuća Zorica, dok nad ostatkom nekadašnje crkve prelazi prometnica. Na lokalitetu Sv. Tome pronađen je i jedan ranoromanički kameni ulomak liturgijskih instalacija, a najvjerojatnije se radilo o dijelu oltarne ograde.²⁸⁶ Po stilskim obilježjima moguće ga je okvirno datirati u drugu polovinu 11. stoljeća, odnosno u vrijeme izgradnje benediktinskog zdanja. U sklopu uređenja povijesne jezgre Biograda i ugradbe novog sustava odvodnje, provedena su manja zaštitna arheološka istraživanja 2008. godine.²⁸⁷ Istraživanja su potporom Grada Biograda zajednički izveli djelatnici zadarskoga Arheološkoga muzeja i Zavičajnoga muzeja u Biogradu na Moru, pod vodstvom R. Jurića. Tom prilikom zaustavljen je iskop kanala za odvodnju koji je trebao proći kroz ostatke srednjovjekovne crkve, te je istražen samo mali dio njezine apside i mlađi (recentni) objekti. Nađeni su dijelovi srednjovjekovnih i novovjekovnih posuda od pečene zemlje i nekoliko grobova, ali i ulomci zidnih oslika koji su vjerojatno pripadali crkvi sv. Tome.²⁸⁸

S obzirom da je od nekadašnje benediktinske crkve ostalo malo očuvanih graditeljskih ostataka, kao i to da lokalitet nije nikada bio sustavno arheološki istraživani, podaci o tom spomeniku vrlo su oskudni. Stoga se o Sv. Tomi malo pisalo, te se uglavnom radi o pretpostavkama bez konkretnih materijalnih dokaza. Tako B. Juraga i R. Jurić na temelju ostatka apside pretpostavljaju da se možda radilo o trobrodnoj građevini.²⁸⁹ V. Gvozdanović (Goss) je crkvu sv. Tome uvrstio u skupinu tradicionalne predromanike trobrodnoga tipa, ali manjih dimenzija od obližnje samostanske crkve sv. Ivana Evanđelista.²⁹⁰ Na osnovu pronađenog ranoromaničkog kamenog ulomka koji se pripisuje Sv. Tomi, Gvozdanović zaključuje da je građevina podignuta oko 1060.

²⁸⁴ LUKA JELIĆ (1898), 56.

²⁸⁵ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 436.

²⁸⁶ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 436.

²⁸⁷ RADOMIR JURIĆ, Arheološka istraživanja u Biogradu 2008. i 2009. godine, 2009., 6.

²⁸⁸ RADOMIR JURIĆ (2009), 6.

²⁸⁹ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 436.

²⁹⁰ TOMISLAV MARASOVIĆ (2008), 436.

godine. T. Marasović u svojem pregledu (rano)srednjovjekovnih spomenika na prostoru sjeverne Dalmacije, smatra da se unatoč nedostatku čvršćih dokaza, ipak, može pretpostaviti da je crkva ženskog benediktinskog samostana u Biogradu pripadala tipu trobrodskih ranoromaničkih građevina.²⁹¹

²⁹¹ RADOMIR JURIC (1990), 285.

3. BIOGRADSKI BENEDIKTINCI NAKON 1125. GODINE

Nakon razaranja Biograda gradsko stanovništvo se razbježalo ponajviše u Skradin i Šibenik, a tom prilikom iz grada odlaze i redovnici Sv. Ivana Evanđelista jer je stradao njihov samostan o čemu svjedoči povlastica pape Inocenta VI. iz 1358. godine.²⁹² Prema I. Ostojiću benediktinci su se isprva sklonili u crkvu sv. Krševana u Šibeniku (danas crkva sv. Antuna Opata), odnosno prema L. Kos odlaze u Rogovo pa otada i potječe naziv Rogovska opatija.²⁹³ Benediktinke iz samostana sv. Tome Apostola preselile su se prvo u podružnicu Bubnjane, odakle su prešle u Zadar, u kuću blizu crkve sv. Dimitrija, gdje su osnovale novi samostan i u njemu boravile od 1142. do 1177. godine.²⁹⁴ Kada su prilike to dopustile benediktinci iz Sv. Ivana su prenijeli sjedište svoje porušene opatije na otok Pašman, na vrh oko 90 metara visokog brda Čokovca, dva kilometra sjeveroistočno od mjesta Tkon. Ta lokacija nije bila slučajno odabrana jer su ondje otprije posjedovali crkvu sv. Kuzme i Damjana, a koju im je ranije darovao biogradski biskup Prestancije.²⁹⁵ Poslije razaranja Biograda mletačka uprava podređuje grad i njegov okolni teritorij obližnjem političkom središtu Zadru, pa je crkvena podjela slijedila politički tijek događaja. Nekadašnji jurisdikcijski prostor Biogradske biskupije je tada stavljen u nadležnost zadarskog nadbiskupa, a time je i pašmanska crkva sv. Kuzme i Damjana potpala pod okrilje Zadra. No, tadašnji zadarski nadbiskup Miho (1124.-1137.) nije se držao mletačkih uputa već je 1129. godine, na zamolbu biogradskog opata Ivana vratio opatiji tkonski kaštel s crkvom sv. Kuzme i Damjana, a tom prigodom se prvi put i bilježi ime opata Ivana koji je vjerojatno svjedočio razaranju Biograda.²⁹⁶ Na ostacima temelja rimsko-bizantske utvrde podignut je benediktinski samostan u kojem će redovnička zajednica pronaći novo i trajno utočište. O povratku u Biograd se nije razmišljalo, a samostanski posjedi na kopnu, osobito Rogovo s crkvom i popratnim kućama, činili su gospodarsku okosnicu opatije sve do provale Osmanlija

²⁹² ŠIME LJUBIĆ (1890), 203.

²⁹³ Vidi više u: IVAN OSTOJIC (1964), 217.; LUCIJAN KOS (1990), 542.

²⁹⁴ LUCIJAN KOS (1990), 542.

²⁹⁵ EDUARD PERIČIĆ (1987), 115.

²⁹⁶ IVAN OSTOJIC (1964), 217.

krajem 15. i početkom 16. stoljeća.²⁹⁷ Od preseljenja na Pašman biogradski samostan sv. Ivana Evanđelista se još naziva i *Monasterium sancti Johannis et sanctorum Cosmae et Damiani*, *Monasterium sancti Johannis de Castello* ili češće *Monasterium sanctorum Cosmae et Damiani*.²⁹⁸

Ćokovac je zbog svog strateški važnog položaja nad uskim Pašmanskim kanalom, bio utvrđen jakim zidinama, te je služio i kao pomorska utvrda, odnosno izvidnica.²⁹⁹ Opatija se relativno brzo razvijala, stječući velike posjede, pa se smatra da se nije radilo o manjem broju redovnika već o većoj zajednici s više podružnica u kojima su redovnici obitavali, u nekima trajno, a u nekima privremeno kada je trebalo obrađivati zemlju.³⁰⁰ Nakon napada Mlečana i Križara na Zadar 1202. godine, benediktinci su primili zadarske izbjeglice u samostan i na svoje posjede, za što su im oni u znak zahvalnosti ustupili koludričku crkvu sv. Dimitrija u Zadru 1204. godine.³⁰¹ Tada je Biograd zadobio i naziv Novi Zadar - *Zara Nuova*.³⁰² No, kako se ubrzo počeo obnavljati Zadar, a njegovo stanovništvo masovnije vraćati u grad, Zadar, pak, postaje *Zara Nuova*, a Biograd *Zara Vecchia*, odnosno Stari Zadar.³⁰³ Taj je naziv odgovarao i Mlečanima jer su željeli zatomiti stari hrvatski naziv, pa je tako onaj talijanizirani ostao u upotrebi sve do kraja Drugog svjetskog rata.³⁰⁴ Početkom ranog novoga vijeka nastali su i prvi vizualni prikazi Biograda, među kojima je za proučavanje izgleda grada posebno vrijedan crtež koji je izradio Konrad von Grunenberg 1486. godine, a prikazuje još uvijek srednjovjekovni grad opasan bedemima i s mnoštvom ruševina.³⁰⁵ U 13. i 14. stoljeću Biograd često mijenja gospodare, pa je pod vlašću Ugarsko-hrvatskih vladara, Cetinskih knezova, Vranskih templara i Bribirskih knezova, a od 1409. godine, kao i cijela Dalmacija, pada pod vlast Venecije i ostaje pod njom sve do propasti Republike

²⁹⁷ IVAN OSTOJIĆ (1964), 217.

²⁹⁸ IVAN OSTOJIĆ (1964), 217.

²⁹⁹ EDUARD PERIČIĆ (1987), 116.

³⁰⁰ LUCIJAN KOS (1990), 543.

³⁰¹ EDUARD PERIČIĆ (1987), 116.

³⁰² LUCIJAN KOS (1990), 543.

³⁰³ LUCIJAN KOS (1990), 543.

³⁰⁴ LUCIJAN KOS (1990), 543.

³⁰⁵ PAVUŠA VEŽIĆ (2009), 194-195.

3.1. Opatija sv. Kuzme i Damjana na brdu Čokovac na otoku Pašmanu

Nakon 1125. godine sjedište biogradske opatije sv. Ivana Evanđelista premješta se na obližnji otok Pašman, gdje su benediktinci već imali u posjedu crkvu sv. Kuzme i Damjana. Uz postojeću crkvu redovnici su ondje izgradili i samostanski sklop. Premda je sklop na Čokovcu doživio brojne pregradnje tijekom kasnijih stoljeća, I. Petricioli je prepoznao građevnu fazu iz razdoblja romanike koju je datirao neposredno po doseljenju biogradskih benediktinaca.³⁰⁶ Petricioli smatra da je tada podignuta manja jednobrodna građevina, i to nad ostacima starijeg svetišta, vjerojatno ranokršćanskog, na što upućuje i sam titular pašmanske crkve. Naime, Kuzma i Damjan se smatraju vojničkim svecima i vrlo su uobičajeni titulari u Justinijanovo doba, kada se i pretpostavlja da je na Čokovcu izgrađeno (ili možda obnovljeno) utvrđenje, a s kojega se mogao nadzirati gusti pomorski promet u Pašmanskom kanalu.³⁰⁷ Unutar takvih utvrđenja ili u njihovoj neposrednoj blizini bila je česta i izgradnja manjih svetišta, posvećenih upravo Kuzmi i Damjanu. Na raniji sloj gradnje ukazuju i ostatci predromaničke kamene plastike, a radi se o ulomcima kapitela, zabata oltarne ograde i tranzena, koji se čuvaju u samostanskoj zbirci na Čokovcu.³⁰⁸ Tako započinje pašmanska epizoda biogradskih benediktinaca koja je možda trebala biti samo privremena, ali se pokazala kao konačna jer se više nikad nisu vratili u matični grad. S tim u vezi važno je napomenuti da se zavjet o “stalnosti mjesta” / *stabilitas loci* često puta pogrešno tumači jer se benediktinci ne zavjetuju za mjesto već za zajednicu, pa je ispravnije reći da imaju zavjet “stalnosti u zajednici”.³⁰⁹ Upravo se to dogodilo i biogradsko - čokovskoj benediktinskoj zajednici, stoga ne treba čuditi što se i nisu vratili u Biograd. Ipak, treba naglasiti da se radi o svojevrsnom fenomenu dislokacije benediktinske opatije na našim prostorima.

³⁰⁶ IVO PETRICIOLI (1987), 83-86.

³⁰⁷ PASCALE CHEVALIER (1995), 126-128; NIKOLINA URODA (2006), 116.

³⁰⁸ RADOMIR JURIĆ (1990), 294.

³⁰⁹ JOZO MILANOVIĆ, Benediktinci glagoljaši na biogradskom području, u: Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu, Grad Biograd, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Sveučilište u Zadru, Zadar-Biograd, 2014., 4.

Opatija sv. Ivana Evandelistu nakon prelaska na Pašman isprva zadržava stari naziv, s tim da je dodano i ime titulara nove matične crkve *Monasterium Sancti Ioannis et Sanctorum Cosmae et Damiani*, no nakon toga se redovito naziva Samostan sv. Damjana, Samostan sv. Kuzme i Damjana ili naprosto Rogovska opatija, po glavnom kopnenom posjedu.³¹⁰ Po opatiji se ponekad u izvorima i čitav otok Pašman naziva Otok sv. Damjana.³¹¹ Pašmanski se samostan u izvorima navodi kao: *Sancti Damiani, Sancti Damiani de Monte, Sancti Damiani de Jadria (ili de Jadra), Sancti Damiani de Piscimagno, Sanctorum Cosmae (ili Cusmae) et Damiani de Monte ili de Monte Jadrensi (Jadrensis dioecesis,, districtus Jadrae), de Tcun (Thcun, Ticcun, Teon, Tchon), de monte villae Tconi, de insula Tconi, Cokovac.*³¹² Po glavnom posjedu u Rogovu, često se susreće i pod nazivima: *Sancti Damiani de Rogova, de Rogove, de Rogoa, Rogovita- num, de Rogovo, de Rogobo, de Roguvo.*³¹³ Inače, pašmanska crkva nije bila posvećena samo sv. Kuzmi i Damjanu jer se kasnije javljaju i titulari sv. Antemije, sv. Leoncije i sv. Euprepije.³¹⁴

Opatija je, uživajući kraljevsku i papinsku slobodu, sama vodila upravu nad posjedima, te je uz minimalne obveze koje je imala prema papi i hrvatsko-ugarskim kraljevima, veliki dio svojih prihoda upotrebljavala za vlastiti razvitak i djelatnost. O njezinu ugledu svjedoči i podatak da su se upravo na Čokovac smjestili Zadarski kaptol i plemstvo, kada su Križari zauzeli taj grad 1202. godine. Također, po broju redovnika jedna je od najbrojnijih opatija u našim krajevima. Tako se u jednoj ispravi iz 1216. godine navode poimenice četrnaest redovnika, a uz njih i ostala neimenovana braća.³¹⁵ Osim pojedinih opata, redovnici su uglavnom bili domaći ljudi s obližnjih samostanskih posjeda u zadarskome kraju. Samostanu su ugarsko-hrvatski kralj Stjepan III. (1166.) i papa Aleksandar III. (1178.), potvrdili sva stara prava i stečena dobra što su činili i drugi vladari i pape nakon njih.³¹⁶ U tim potvrđama vladari su naglašavali da svi došljaci na posjedima opatije potpadaju pod sudbenu jurisdikciju opata, a pape da je samostan slobodan od crkvene desetine i da se opat mora birati po reguli sv. Benedikta - *secundum beati Benedicti*

³¹⁰ TOMISLAV GALOVIĆ (2012), 104.

³¹¹ JOSIP KOLANOVIĆ, Benediktinci na Pašmanu, u: Otok Pašman kroz vjekove i danas (Pašmanski zbornik). Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru 2–4. prosinca 1981. Ur. Vjekoslav Čosić. Zadar: Sveučilište u Splitu – Filozofski fakultet u Zadru i Skupština Općine Biograd na moru – Zavičajni muzej, 1987., 97.

³¹² IVAN OSTOJIĆ (1964), 222.

³¹³ IVAN OSTOJIĆ (1964), 222.

³¹⁴ IVAN OSTOJIĆ (1964), 222.

³¹⁵ JOSIP KOLANOVIĆ (1987), 98.

³¹⁶ IVAN OSTOJIĆ (1964), 222.

regulam.³¹⁷ U drugoj polovini 13. stoljeća je u opatiji popustila redovnička stega, pa je papa Klement IV. odredio da je reformiraju cisterciti i podvrgnu svojoj opatiji u Topuskom na prostoru Zagrebačke biskupije.³¹⁸ Papi su molbu uputili sami benediktinci s Čokovca, jer se nisu mogli reformirati preko članova vlastitoga reda. Ta je papina odluka bila u skladu s ondašnjom praksom, prema kojoj je već IV. Lateranski koncil, održan 1215. godine, pozvao cistercite da sudjeluju u reformiranju benediktinaca. Pašmanski samostan je i dalje ostao benediktinski po prijašnjem uređenju.³¹⁹

Opatija je bila vrlo imućna zbog imanja u Rogovu, ali i brojnih drugih posjeda koje je nakon preseljenja dobila na susjednim otocima i kopnu. Osim zemlje, posjedovala je i više crkava. Tako je 1200. godine preko hercega Andrije utvrdila vlasništvo nad šibenskom crkvom sv. Krševana, koju su joj ranije darovali građani Šibenika.³²⁰ U Skradinskoj biskupiji je imala imanje s mlinicom i nekoliko crkava.³²¹ Početkom 13. stoljeća su joj zadarske benediktinke Sv. Dimitrija ustupile crkvu sv. Petra u Bubnjanima u ime odštete, ali i nagrade za pomoć koju su im pašmanski redovnici pružili kada su morale bježati iz razorenoga Zadra 1202. godine.³²² Na sličan način je opatija dobila na dar i njihovu crkvu sv. Dimitrija u Zadru od strane zadarskog klera i građana.³²³ Sve to iz zahvalnosti jer su u spomenutoj nevolji lijepo primili na opatijske posjede brojne Zadrane, a u svoj utvrđeni samostan smjestili i zadarski Kaptol. Po svoj prilici nakon preseljenja iz Biograda dobili su i crkvu Svih Svetih u okolici Zadra.³²⁴ Prigodom procjene prihoda opatije konstatiralo se 1360. godine, da su joj prihodi za jednu trećinu veći od najvažnijih zadarskih opatija - Sv. Krševana i Sv. Marije, pa joj je prema tome bila odmjerena papina dvadesetpetina u visini od devetnaest forinta.³²⁵ Godine 1345. Mlečani su osvojili utvrđeni samostan na Čokovcu, a tom prigodom su zarobili opata i redovnike te klerike koji su se ondje našli.³²⁶ Utvrđeni samostanski sklop s crkvom su do temelja razorili, a samostanski arhiv spalili. Nakon završetka rata između Venecije i kralja Ludovika I. Velikog, u razdoblju od 1369.

³¹⁷ IVAN OSTOJIĆ (1964), 222.

³¹⁸ IVAN OSTOJIĆ (1964), 222.

³¹⁹ IVAN OSTOJIĆ (1964), 222.-223.

³²⁰ IVAN OSTOJIĆ (1964), 230.

³²¹ IVAN OSTOJIĆ (1964), 230.

³²² IVAN OSTOJIĆ (1964), 230.

³²³ IVAN OSTOJIĆ (1964), 231.

³²⁴ IVAN OSTOJIĆ (1964), 231.

³²⁵ IVAN OSTOJIĆ (1964), 232.

³²⁶ JOSIP KOLANOVIĆ (1987), 97.

do 1418. godine, za opata Petra Zadrana, izgrađen je novi utvrđeni samostanski sklop na Čokovcu.³²⁷

3.1.1. Crkva i samostan

Otok Pašman zauzima vodeće mjesto među zadarskim otocima kada je riječ o sačuvanoj srednjovjekovnoj spomeničkoj baštini, ali i izvorima koji ih spominju. Među njima se svakako ističe višestoljetna spomenička cjelina utvrđenog benediktinskog samostana sv. Kuzme i Damjana na uzvišenju Čokovac. Od prvotnog romaničkog samostanskog sklopa koji nastaje nakon 1125. godine, kada se biogradski benediktinci trajno sele na otok, očuvan je donji dio trijema s romaničkim lučnim otvorima, nad kojima je kasnije podignut zvonik, te neznatni graditeljski ostatci crkve.³²⁸ Pretpostavlja se da se radilo o manjoj jednobrodnoj građevini s polukružno istaknutom apsidom, koja je bila sagrađena nad ostacima nekog starijeg svetišta.³²⁹ Od te romaničke faze vidljiva je tipična tehnika gradnje u donjim slojevima jugozapadnog zida, te lezene u unutrašnjosti postojeće crkve. Romaničko zdanje je stradalo sredinom 14. stoljeća u sukobu Mlečana i Ludovika I. Velikog, te je iz temelja obnovljena kako stoji na natpisu opata Petra Zadrana u luneti južnog portala iz 1369. godine.³³⁰ Graditeljski radovi na crkvi i samostanu su trajali do 1418. godine, o čemu svjedoči grb i natpis opata Malipiera na zapadnom pročelju crkve.³³¹

Nova gotička građevina je izgrađena u obliku jednobrodne propovjedničke crkve. Prema I. Petricioliju gotička crkva slijedi raniju osnovu jednobrodne romaničke građevine, s tom razlikom što je na mjestu nekadašnje polukružne apside sada izgrađeno prostranije četvrtasto svetište zbog

³²⁷ IVAN OSTOJIĆ (1964), 232.

³²⁸ IVO PETRICIOLI (1987), 76.

³²⁹ IVO PETRICIOLI (1987), 76.

³³⁰ IVO PETRICIOLI (1987), 76.

³³¹ IVO PETRICIOLI (1987), 76.

liturgijskih potreba.³³² Naime, pomalo predimenzionirana apsida pravokutne osnove trebala je poslužiti za smještaj korske pregrade, elementa koji se, osobito u samostanskim crkvama, tijekom 14. stoljeća neizostavno javlja, a koji se u skućenom prostoru romaničkih apsida nije mogao postaviti.³³³ Svetište je presvođeno gotičkim križno-rebrastim svodom s rebrima polukružnoga presjeka koja se oslanjaju na konzole, a prema unutrašnjosti crkve otvara se jednostavnim prelomljenim lukom. Čini se da je nad brodom izvorno bio drveni obli strop i da je naknadno izvedeno postojeće drveno otvoreno krovište.³³⁴ E. Hilje pretpostavlja da se opat Petar Zadrani pri stilskoj modernizaciji pašmanske crkve konzultirao ili sasvim direktno naručio projekt od tada jedinog pravog arhitekta u Zadru - protomajstora Andrije Desina.³³⁵ Na tu suradnju upućuje podatak da se Andrija javlja kao svjedok u ugovoru između opata Petra i graditelja Karola Ivanova vezanom za pregradnju crkve sv. Ivana u Gorici, ali i uočljivim stilskim podudarnostima između izvedbe svetišta na Čokovcu i zadarske apsida Sv. Mihovila koja je izgrađena po Andrijinim nacrtima.³³⁶ Vrlo je vjerojatno da je isti majstor imao određenu ulogu i pri pregradnji Sv. Mihovila (danas sv. Roka) u Rogovu. No, s obzirom na jednostavnost izvedbe možemo pretpostaviti da su u pitanju bile tek osnovne upute, manje detaljne negoli za pregradnju crkve na Čokovcu ili one Sv. Mihovila u Zadru.³³⁷

Vanjski zidovi gotičke crkve građeni su od fino obrađenih kamenih blokova, složenih u pravilne vodoravne redove. Na oba bočna zida je po jedan prozor lučnog završetka, čiji unutrašnji okvir ima gotičku siluetu.³³⁸ Na bočnim zidovima su i dva jednostavno oblikovana portala, od kojih jugozapadni vodi u samostansko dvorište i u luneti ima mramornu ploču s uklesanim natpisom opata Petra Zadrani. Onaj na sjeveroistočnoj strani je zazidan, a sudeći po načinu izvedbe to je učinjeno neposredno nakon što je postavljen.³³⁹ Glavni portal na zapadnom pročelju crkve je

³³² IVO PETRICIOLI, Graditeljska djelatnost rogovskog opata Petra Zadrani, u: Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenog 1988. godine), (ur.) Šime Batović, Zadar, 1990., 382.

³³³ EMIL HILJE, Zadarski protomajstor Andrija Desin, u: Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, 34 (1994), Split, 1994., 100.

³³⁴ IVO PETRICIOLI (1987), 76.

³³⁵ EMIL HILJE (1994), 100.

³³⁶ EMIL HILJE (1994), 101.

³³⁷ EMIL HILJE (1994), 102.

³³⁸ EMIL HILJE (1994), 100.

³³⁹ IVO PETRICIOLI (1987), 76.

raskošnije izveden od potonja dva, a dovršen je prije 1418. godine.³⁴⁰ Portal ima jednostavno profilirane dovratnike s lisnatim kasnogotičkim kapitelima, koji pri vrhu imaju niz malih ljudskih glava. Nad glatkim nadvratnikom uzdiže se luneta u kojoj se nalaze tri plitke mramorne konzole. Na srednjoj, najvećoj, postavljen je kip Bogorodice na prijestolju s malim Kristom u krilu. Bogorodica dosta prirodno sjedi na jastuku, na kamenom prijestolju bez naslona fino profiliranih rubova. Odjevena je u bogato nabranu haljinu i maforion, ispod kojih proviruju vrhovi stopala oslonjenih na podnožje prijestolja. Na glavi ima precizno izrađenu krunu. U ispruženoj desnoj ruci drži jabuku, a lijevom pridržava malog Krista koji sjedi na njezinoj lijevoj nozi. Odjeven je u dugačku haljinu ispod koje proviruju prsti. U lijevoj ruci drži rotul, a desnom blagoslivlja. Oboje gledaju prema naprijed, a lica su im pomalo nespretno realizirana, s pokušajem definiranja psihološkog izraza.³⁴¹ Unutarnji okvir lunete vrlo je jednostavan, dok je vanjski prekriven bogatim lisnatim ukrasom koji je srodan onome na kapitelima. Iznad portala uzidan je grb mletačke obitelji Malipiero. Likovne odlike kipa Bogorodice s Djetetom otkrivaju ruku kvalitetnog kipara ranog 15. stoljeća, možda venecijanskog podrijetla.³⁴² Neki istraživači pretpostavljaju da su na obje konzole uz Bogorodicu izvorno bili postavljeni kipovi sv. Kuzme i Damjana, titulara pašmanske crkve.³⁴³ Međutim, vrlo oštećeni lik sačuvan na pročelju, za koji se misli da prikazuje jednog od njih, dimenzijama se ne uklapa u okvir portala.³⁴⁴ Od ostale arhitektonske plastike gotičkog podrijetla treba spomenuti i jednu biforu, koja je naknadno ugrađena na katu samostanske zgrade.

U crkvi na Čokovcu čuva se i vrlo vrijedno kasnogotičko slikano raspelo. Slika na dasci u obliku križa s trolisnim proširenjima na krajevima krakova, djelo je zadarskog majstora mletačkog podrijetla Menegela Ivanova de Canali i ujedno jedino djelo tog značajnog majstora sačuvano *in situ*.³⁴⁵ Križ je visok 195 cm i širok 164 cm. Za razliku od sličnih raspela u Dalmaciji, ovo nema izrezbareni i pozlaćeni okvir. Likovi su izvedeni na crvenoj pozadini, a križ je obrubljen naslikanim okvirom plave boje. Plavu boju okvira i crvenu boju pozadine odijelio je vrlo tankom i pravilno izvučenom bijelom linijom. Naslikani križ s raspetim Kristom diže se nad stjenovitim

³⁴⁰ EMIL HILJE, NIKOLA JAKŠIĆ, Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije - Kiparstvo I (od IV. do XVI. stoljeća). Zadar, Zadarska nadbiskupija, 2008., 223.

³⁴¹ EMIL HILJE (2008), 224.

³⁴² EMIL HILJE (2008), 224.

³⁴³ IVO PETRICIOLI (1987), 76., EMIL HILJE (2008), 224.

³⁴⁴ EMIL HILJE (2008), 223.

³⁴⁵ EMIL HILJE, Gotičko slikarstvo u Zadru, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., 59.

brdom u kojem se u špilji nalazi Adamova lubanja. Drvo križa naslikano je svijetlim okerom izradivši vrlo minuciozno nervaturu drveta toplim smeđim potezima. Nad križem je bijela tabla s crnim natpisom: I.N.R.I. u gotičkoj majuskuli.³⁴⁶ Kristovo je tijelo naslikano vješto, s dobrim poznavanjem anatomije. Krist je predočen mrtav, a glava mu je nagnuta ulijevo. Kosa mu je vrlo svijetla, skoro se poklapa s bojom inkarnata, dok su sjene i pojedini pramenovi slikani tamnosmeđe. Perizom je bijel, stiliziran na gotički način, a po sredini ima dvije vertikalne dekorativne trake slikane žutom bojom. Iz Isusovih rana teče krv u vrlo tankim mlazovima koje slikar virtuozno izvodi, a posebno se ističe krv koja pada na Adamovu lubanju.³⁴⁷ Na proširenjima krakova raspela, koja ovdje imaju oblik jednostavnih polukružnih triloba, naslikana su poprsja Bogorodice, sv. Ivana Evanđelista i arhanđela odjevenih po ustaljenoj ikonografiji - Marija i sv. Ivan su u kombinaciji plave i crvene boje odjeće, a arhanđeli u žutoj i bijeloj. Aureole su zlatne i obrubljene crnom bojom. Kristova ima označen križ koji prati nagib glave. Boje su svijetle, pastelne, a siguran potez kista odaje ruku vrlo vještog slikara.³⁴⁸ Najzanimljivije su fizionomije likova na kojima je slikar uspio osvariti četiri psihološka portreta, izbjegavši pri tom prenaplašenu i često grotesknu dramatiku gotičkih raspela, te se i Bogorodičina suzdržana bol i izmučenost Kristova lica doimaju prirodnije.³⁴⁹

³⁴⁶ EMIL HILJE (1999), 69.

³⁴⁷ EMIL HILJE (1999), 69.

³⁴⁸ EMIL HILJE (1999), 69.

³⁴⁹ EMIL HILJE (1999), 69.

3.1.2. Glagoljaštvo

Prisutnost benediktinaca na otoku Pašmanu osobito je važna i s povijesno-kulturnog gledišta, zbog širenja glagoljice. Nema sumnje da je Rogovska opatija bila istaknuto glagoljaško sjedište i središte u Dalmaciji. No, ključno je pitanje otkad tu opatiju možemo držati glagoljaškom. U historiografiji je, ponajprije zaslugom I. Ostojića, biogradski samostan sv. Ivana Evanđelista proglašen glagoljaškim. Prema Ostojićevom tumačenju tzv. proširene Fundacijske povelje, kralj Petar Krešimir IV. je s otoka Žirja pozvao redovnike glagoljaše da dođu u Biograd i tu osnuju samostan.³⁵⁰ Međutim, takvo tumačenje nije opravdano jer nema dokaza za postojanje ranijeg samostana na tom otoku. S druge, pak, strane N. Klaić je isticala da samostan u Biogradu ne može biti glagoljaški, pa je dovela u pitanje i autentičnost tzv. proširene Krešimirove listine iz 1060. godine.³⁵¹ No, problem predstavlja glagoljaštvo pašmanskih benediktinaca kao nastavljača onih biogradskih - Ostojić smatra da se "nigdje u našoj benediktinskoj povijesti nismo namjerili, da su se latinski monasi prometnuli u glagoljaše, to zaključujemo, da je i pašmanski samostan glagoljicu donio sa sobom iz Biograda, dotično sa Žirja. Tim više, što su i Biograd i Žirje dugo poslije odlaska monaha uzdržali glagoljicu u crkvi."³⁵² T. Galović drži da, iako potonja tvrdnja stoji, ona je točna samo za razdoblje kasnog srednjeg, odnosno ranog novog vijeka, a sve prije rečeno se zasniva na pogrešnom tumačenju tzv. proširene Fundacijske listine iz 1060. godine.³⁵³ Stoga se najvjerojatnije može tvrditi da biogradski samostan nije bio glagoljaški. Ipak, ostaje pitanje što se s njegovim redovnicima zbiva nakon prelaska na Pašman i kada oni prihvaćaju staroslavensko bogoslužje i glagoljičko pismo, tj. postaju benediktinci glagoljaši.³⁵⁴

Među benediktinskim samostanima pašmanski je najduže uzdržao glagoljicu u službi božjoj. Od starijih glagoljskih rukopisa s Pašmana, sačuvani su dijelovi jednoga časoslova iz 13. stoljeća,

³⁵⁰ TOMISLAV GALOVIĆ, Početci glagoljaštva Rogovske opatije. U: Kuštović, T. & Žagar, M. (ur.) Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016., 139.

³⁵¹ NADA KLAJĆ (1975).

³⁵² IVAN OSTOJIC, Benediktinci glagoljaši, *Slovo*, (9-10), 1960., 28.

³⁵³ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 140.

³⁵⁴ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 141.

potom misala i iluminiranog brevijara, kao i hrvatski prijevod regule sv. Benedikta.³⁵⁵ Glasovita Rogovska Regula sv. Benedikta pisana hrvatskom glagoljicom u 14. stoljeću je i najstarija regula benediktinaca u svijetu koja nije bila pisana na latinskom jeziku ili pismu. Čini se da se ta Regula koristila tek od vremena opata Petra III. Praskvića (1421.-1426.).³⁵⁶ Osim toga na Čokovcu se nalazi i najbrojnija zbirka glagoljičkih natpisa u kamenu, pronađenih na samom lokalitetu. Radi se o osam, potpunih ili djelomično sačuvanih sastavaka, od kojih je najstariji onaj iz 1490. godine.³⁵⁷ Imajući u vidu da najraniji glagoljski rukopisi iz samostana na Čokovcu datiraju iz druge polovine 14., odnosno 15. stoljeća, ne postoji ništa što bi upućivalo na glagoljaški karakter opatije prije toga vremena.³⁵⁸ Stoga ostaje otvoreno pitanje kada su pašmanski redovnici postali glagoljaši. Prema T. Galoviću, to je najvjerojatnije bilo početkom 15. stoljeća, u vrijeme opata Fridriha Jurjevića, nakon čije smrti (1412.) Rogovska opatija prelazi u komendu i postaje glasovito glagoljaško sjelo.³⁵⁹ Kao ključni argument Galović navodi nedostatak sačuvanih glagoljičkih natpisa iz ranijeg vremena, naprotiv, pisani spomenici u samostanu svjedoče o uporabi latiničkog pisma i latinskoga jezika. Također, smatra da su pašmanski benediktinci i tijekom 15. stoljeća podjednako bili vični latinskoj i staroslavenskoj liturgiji.³⁶⁰ Zaključno, dakle, možemo kazati da Rogovska opatija poprima glagoljaški karakter tek u 15. stoljeću, a za razdoblje prije toga nemamo svjedočanstava iz vrela, ali ni naznaka da bi tomu bilo drugačije. Rani novi vijek donosi novo doba za tu važnu redovničku zajednicu i njezin doprinos sveukupnoj hrvatskoj kulturi. Valja spomenuti još jednu zanimljivost vezanu za Rogovsku opatiju. Naime, često u našoj historiografiji i slavistici nailazimo na tvrdnju da su na poziv češkog kralja Karla IV. glagoljaši s Čokovca otišli u Prag, u samostan Emaus, s ciljem oživljavanja slavenskog bogoslužja i pismenosti na glagoljici.³⁶¹ Prvi je takvo stajalište iznio fra O. Badurina, a potom F. Pechuška i drugi.³⁶² Ostojićev zaključak da se radilo o pašmanskim redovnicima se zasniva na tome da je kralj Karlo IV. zamolio papu Klementa IV. da mu dozvoli otvoriti glagoljaški samostan u Češkoj kako bi pozvao nekoliko naših benediktinaca iz samostana što je nedavno

³⁵⁵ IVAN OSTOJIĆ (1964), 225.

³⁵⁶ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 143.

³⁵⁷ IVAN OSTOJIĆ (1964), 226.

³⁵⁸ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 144.

³⁵⁹ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 144.

³⁶⁰ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 144.

³⁶¹ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 145.

³⁶² TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 145.

stradao u ratu, a upravo tako je stradao pašmanski samostan.³⁶³ Međutim, koliko god bila poticajna, ta tvrdnja nema potvrde u izvorima, tim više ako prihvatimo zaključak T. Galovića da benediktinci na Čokovcu još nisu ni bili glagoljaši.³⁶⁴ Vrijedi ovdje spomenuti i to da je, kako navodi Galović, gledište suvremene češke slavistike da su u Prag vjerojatnije otišli senjski glagoljaši, negoli oni s Pašmana.³⁶⁵

³⁶³ IVAN OSTOJIĆ (1964), 227.

³⁶⁴ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 145.

³⁶⁵ TOMISLAV GALOVIĆ (2016), 145.

ZAKLJUČAK

Biograd na Moru je grad izuzetno bogate i slojevite prošlosti. U svim je svojim fazama razvoja, kao manje i veće naselje, utvrđeni grad, varoš i gradić, kroz cijelu svoju burnu prošlost živio vrlo aktivnim životom. U ranom srednjem vijeku bio je središte županije Sidraga, a potom je kao prijestolni grad hrvatskih vladara imao posebno važnu ulogu u doba zrelog srednjeg vijeka. Problem nastanka Biogradske biskupije jedno je od pitanja kojima sam posvetio pažnju u diplomskom radu. Premda je u nedostatku konkretnih izvora nemoguće sa sigurnošću utvrditi kada je osnovana Biogradska biskupija, najizglednije je da se to, ipak, dogodilo u vrijeme vladavine znamenitog hrvatskog kralja Petra Krešimira IV., kada Biograd i doživljava najveći kulturno-politički procvat u svojoj povijesti. Petar Krešimir IV. u gradu osniva i dva benediktinska samostana, muški Sv. Ivana Evanđelista i ženski sv. Tome Apostola, koje bogato daruje posjedima i kraljevskim privilegijama. Ti su benediktinski samostani, nažalost, nedovoljno istraženi, posebice ženski samostan sv. Tome Apostola od čije crkve danas nema vidljivih ostataka. Graditeljske strukture crkve sv. Ivana Evanđelista s druge strane, ipak, nude odgovore o njezinu izgledu, a sačuvana Fundacijska povelja kralja Petra Krešimira IV. nam omogućava bolje razumijevanje konteksta nastanka tog samostana i njegova značaja.

Iako je fokus diplomskog rada bio na benediktinskim samostanima, bilo je nemoguće istraživati ih odvojeno od možda najključnijeg biogradskog spomenika - crkve na Glavici, tj. srednjovjekovne katedrale. Ranokršćansko zdanje na Glavici je vjerojatno već od 5./6. stoljeća bila trobrodna bazilika većih dimenzija, a potom je adaptirana u predromaničku crkvu s oblim vanjskim kontraforima i zapadnim zdanjem. Na tom lokalitetu nađena su i dva kronološki različita sloja predromaničke kamene plastike - rana s kraja 8. i/ili početka 9. stoljeća i zrela iz druge polovine 9. stoljeća, što upućuje na zaključak da je crkva na Glavici bila u nekoliko navrata opremana predromaničkom plastikom. U nekoj od tih intervencija, vjerojatno onoj iz druge polovine 9. stoljeća, događa se i opsežniji graditeljski zahvat na starijem, ranokršćanskom zdanju jer se tada grade monumentalni nosači, masivni obli vanjski kontrafori i unutrašnje lezene zbog njezina svođenja, a izgledno je da je tom prilikom podignuto i zapadno zdanje. Ulomci rane

predromaničke skulpture, datirane u kasno 8. i/ili rano 9. stoljeće, pronađeni su ne samo na lokalitetu Glavica, već i na položaju benediktinske crkve sv. Ivana Evanđelista. Stoga se postavlja pitanje zašto je ta predromanička skulptura koja potječe s obližnje Glavice, krasila i obližnju ranoromaničku crkvu sv. Ivana Evanđelista iz druge polovine 11. stoljeća. U vrijeme izgradnje te benediktinske građevine, crkva na Glavici postaje katedralom, pa se obnavlja i njezin crkveni namještaj. Vjerojatno je, kao što ovaj rad pokazuje, da je starija kamena plastika tada prenesena iz katedrale u novoizgrađenu samostansku crkvu sv. Ivana Evanđelista, bilo iz praktičnih ili duhovnih razloga, o čemu zasad možemo samo nagađati. Takav bi razvoj događaja i objasnio zašto je ranoromanička crkva bila urešena predromaničkim reljefima, kao i nedostatak većeg broja očekivane ranoromaničke plastike od koje je u Biogradu očuvano tek nekolicina fragmenata.

Kao značajan hrvatski grad na pogodnom položaju Biograd je bio izložen učestalim napadima Mlečana, koji su ga i više puta rušili. Čini se da je grad doživio najveće oštećenje i rušenje 1125. godine, kada su stradala i oba benediktinska samostana. S tim u vezi treba postaviti pitanje zašto je baš Biograd kao nijedan naš obalni grad bio toliko puta uništavan, što je i rezultiralo time da od njegove bogate srednjovjekovne spomeničke baštine, s izuzetkom fragmentarno očuvanih graditeljskih struktura i kamene plastike, zapravo ostaju samo pisani izvori. Glavni razlog za to je, kao što sam nastojao pokazati ovim radom, izuzetno povoljan gestrateški položaj Biograda na ulazu/izlazu u pašmansko-zadarski kanal, pa je time taj grad postao ključno mjesto sudaranja ondašnjih dviju velesila na Jadranu - Venecije i Hrvatsko-ugarske države. Diplomski rad pokazuje u kakvu situaciju oskudnost i nepouzdanost povijesnih vrela stavlja istraživače naše starije povijesti. O tome ponajbolje svjedoče raznolike, često i potpuno oprečne pretpostavke i tvrdnje o istim stvarima. Oskudni materijalni ostaci biogradskih spomenika stoga i danas predstavljaju otvoren izazov novim generacijama povjesničara umjetnosti i arheologa, čija je, smatram, obveza, da obrate posebnu pozornost na taj grad, koji je i dalje nedovoljno istražen i proučen.

POPIS LITERATURE

Knjige:

1. Carlo Federico Bianchi, *Zara cristiana*, Sv.2., Zadar: Tipografia Woditzka, 1877.
2. Milko Brković, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih velemoža*, Zadar-Mostar, 1998.
3. Pascale Chevalier, *Salona II. Ecclesiae Dalmatiae*, (tom I, II), Rim-Split, 1995.
4. Vladimir P. Goss, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Art studio Azinović, Zagreb, 1996.
5. *Hrvatski arheološki godišnjak (HAG)*, 5, MK RH, Zagreb, 2008.
6. *Hrvatski arheološki godišnjak (HAG)*, 6/1, MK RH, Zagreb, 2009.
7. Emil Hilje, *Gotičko slikarstvo u Zadru*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
8. Emil Hilje, Nikola Jakšić, *Kiparstvo I: od IV. do XVI. stoljeća*, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2008.
9. Emil Hilje, Radoslav Tomić, *Umjetnička baština Zadarske nadbiskupije : Slikarstvo*. Zadar, Zadarska nadbiskupija, 2006.
10. Miljenko Jurković, *Od Nina do Knina. Iz hrvatske spomeničke baštine od 9. do 11. stoljeća*. Zagreb, Muzejsko-galerijski centar - Muzej Mimara ; Gliptoteka HAZU, 1992.
11. Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972.

12. Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990.
13. Ivan Kukuljević Sakcinski, *Codex diplomaticus Regnorum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Pars I (503 usque ad annum 1102)*, MSHSM, 2, vol. II, Zagrabiae, 1874.
14. Tomislav Marasović, *Dalmatia praeromanica: Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji 2.: Korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, 2008.
15. Josip Nagy, „*Diplomatičko-paleografske studije*“, Vjesnik Kr. državnog arhiva u Zagrebu, 1, Zagreb, 1925.
16. Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima, Sv. 2, Benediktinci u Dalmaciji*, Split: Benediktinski priorat - TKON, 1964.
17. Franjo Rački, *Documenta historiae Croaticae oeriodum antiquam illustrantia*, MSHSM, 7, Zagrabiae, 1877.
18. Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata, 1. Srednji vijek*, Zagreb, 1988.
19. Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje Zadarske nadbiskupije*. Zadar, Filozofski fakultet u Zadru, Zadarska nadbiskupija, 2002.
20. Nikolina Uroda, *Biogradska katedrala*, Split, 2005.

Doktorski i magistarski radovi:

21. Ivan Josipović, *'Predromanički reljefi na teritoriju Sklavinije Hrvatske između Zrmanje i Krke do kraja 9. stoljeća*, doktorski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2013.
22. Nikolina Uroda, *Biograd i njegova okolica u antici na temelju neobjavljenog arheološkog materijala*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2006.

Članci:

23. Šime Batović, Novija istraživanja prapovijesti u biogradskom kraju u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 85-171.
24. Milko Brković, Sankcija u ispravama hrvatskih narodnih vladara, *Croatica Christiana periodica*, 17(31), 1993.
25. Frane Buškariol, Istraživanja don Luke Jelića u Biogradu na Moru na položaju Glavica - BIOGRADSKI SPOMENICI I. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 27 (1), 1988., 21-55.
26. Frane Buškariol - Luka Jelić: O katedrali u Biogradu na Moru, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 351-367.
27. Slobodan Čače, Blandona i susjedna središta – prilog antičkoj topografiji biogradskog područja, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 197-212.

28. Igor Fisković, Reljef Petra Krešimira IV. -Kulturne i duhovne pretpostavke pojavi reljefa. *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 28-29, 2001., 161-188.
29. Tomislav Galović, Arhiv Rogovske opatije. *Arhivski vjesnik*, 55, 2012., 103-116.
30. Tomislav Galović, Benediktinci i benediktinke u Biogradu u ranom srednjem vijeku. U: Ćosić, V. (ur.) *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu*. Biograd – Zadar, Grad Biograd, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Sveučilište u Zadru, 2014., 95-116.
31. Tomislav Galović, Počeci glagoljaštva Rogovske opatije. U: Kuštović, T. & Žagar, M. (ur.) *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016., 139-150.
32. Tomislav Galović, Rogovska opatija i Vrana. U: Došen, B. (ur.) *Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa Braća Vranjani i vransko područje tijekom povijesti održanog u Biogradu 25. travnja 2014*. Ogranak Matice hrvatske u Zadru i Općina Pakoštane, Zadar, 2017., 283-300.
33. Tomislav Galović, Marko Trogrlić, Benediktinci u hrvatskoj historiografiji zadnjih 50 godina (1965. – 2015.), *Služba Božja*, 58(4), 2018, str. 421-442.
34. Emil Hilje, Spomenici srednjovjekovnoga graditeljstva na Pašmanu, u: *Toponimija otoka Pašmana*, Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 2006., 63-86.
35. Emil Hilje, Zadarski protomajstor Andrija Desin, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 34 (1994), Split, 1994., 86–94.

36. Luka Jelić, Povjesno-topografske crtice o biogradskom primorju, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3(1), 1898., 30-126.
37. Ivan Josipović, Biogradska predromanička skulptura. *Ars Adriatica*, (7), 2017., 65-82.
38. Ivan Josipović, »Majstor koljanskog pluteja« u stilskom razvrstavanju predromaničke skulpture iz Galovca kod Zadra, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, (34), 2010., 7-18.
39. Ivan Josipović, Radionica plutejâ zadarske katedrale, *Ars Adriatica*, (4), 2014., 43-62.
40. Branka Juraga, Srednjovjekovni kameni spomenici na području Biograda, u: *Diadora*, 9, 1980., 445-469.
41. Radomir Jurić, Ranosrednjovjekovni koštani tuljac iz Biograda na moru, *Asseria*, 12(12), 2014., 137-154.
42. Radomir Jurić, Srednjovjekovni spomenici na biogradskom području, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 279-301
43. Miljenko Jurković, Crkve s westwerkom na istočnom Jadranu, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26(1), 1986., 61-85.
44. Miljenko Jurković, Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu. *Starohrvatska prosvjeta*, 20, 1992., 191-213.
45. Nada Klaić, Pobjeda reformnog Rima na Jadranu za pape Grgura VII (1073-1085. god.), *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, 28, 1986., 147-202.

46. Josip Kolanović, Benediktinci na Pašmanu, u: *Otok Pašman kroz vjekove i danas (Pašmanski zbornik). Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru 2–4. prosinca 1981.* Ur. Vjekoslav Čosić. Zadar: Sveučilište u Splitu – Filozofski fakultet u Zadru i Skupština Općine Biograd na moru – Zavičajni muzej, 1987
47. Lucijan Kos, Dva rukopisna izvještaja u mletačkim arhivima iz godine 1125. i 1646. o rušenju Biograda, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 409-425.
48. Lucijan Kos, Kronika, Pregled važnijih vijesti o Biogradu i njegovim naseljima kroz stoljeća, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 539-558.
49. Šime Ljubić, "Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur", *Starine*, 23, Zagreb, 1890., 154-219.
50. Damir Magaš, Osnovna geografska obilježja biogradske mikroregije, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 39-84.
51. Jozo Milanović, Benediktinci glagoljaši na biogradskom području, u: *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. studenoga 2012. u Biogradu*, Grad Biograd, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Sveučilište u Zadru, Zadar–Biograd, 2014.
52. Ana Mišković, Suodnos oltara i konfesija, u: *Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, 22, 2007., 173-190.
53. Ivan Ostojić, Benediktinci glagoljaši, *Slovo*, (9-10), 1960., 14-42.

54. Eduard Peričić, Biogradska biskupija, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 335-350.
55. Eduard Peričić, Presjek kroz povijest otoka Pašmana, u: *Otok Pašman kroz vjekove i danas, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru 2.-4. prosinca 1981. (Pašmanski zbornik)*, RO Narodni list, OOUR Grafička djelatnost, Zadar, 1987., 109-128.
56. Ivo Petricioli, Graditeljska djelatnost rogovskog opata Petra Zadranina, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 381-392.
57. Ivo Petricioli, Srednjovjekovni umjetnici na Pašmanu, u: *Otok Pašman kroz vjekove i danas, zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zadru 2.-4. prosinca 1981. (Pašmanski zbornik)*, RO Narodni list, OOUR Grafička djelatnost, Zadar, 1987., 75-94.
58. Franjo Smiljanić, Teritorij i granice Sidraške županije u srednjem vijeku, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 319-333.
59. Zvezdan Strika, Samostan sv. Ivana Evanđelista u Biogradu od utemeljenja do 1125. godine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (52), 2010., 149-172.
60. Ante Uglešić, Neobjelodanjeni nalazi predromaničke kamene plastike s područja sjeverne Dalmacije. *Radovi (Sveučilište u Splitu. Filozofski fakultet Zadar. Razdio povijesnih znanosti)*, 31 (18), 1992., 143-154.
61. Pavuša Vežić, Katedrala (Sv. Anastazije) u Biogradu, *Diadora : glasilo Arheološkog muzeja u Zadru*, 23, 2009., 193-206.

62. Pavuša Vežić, Klesarska radionica u kasnoantičkom Zadru, u: *Biograd i njegova okolica u prošlosti, Biogradski zbornik 1 (Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenoga 1988. godine)*, (ur. Šime Batović), Zadar, 1990., 247-251.

SLIKOVNI PRILOZI

Tb. 1.

sl.1



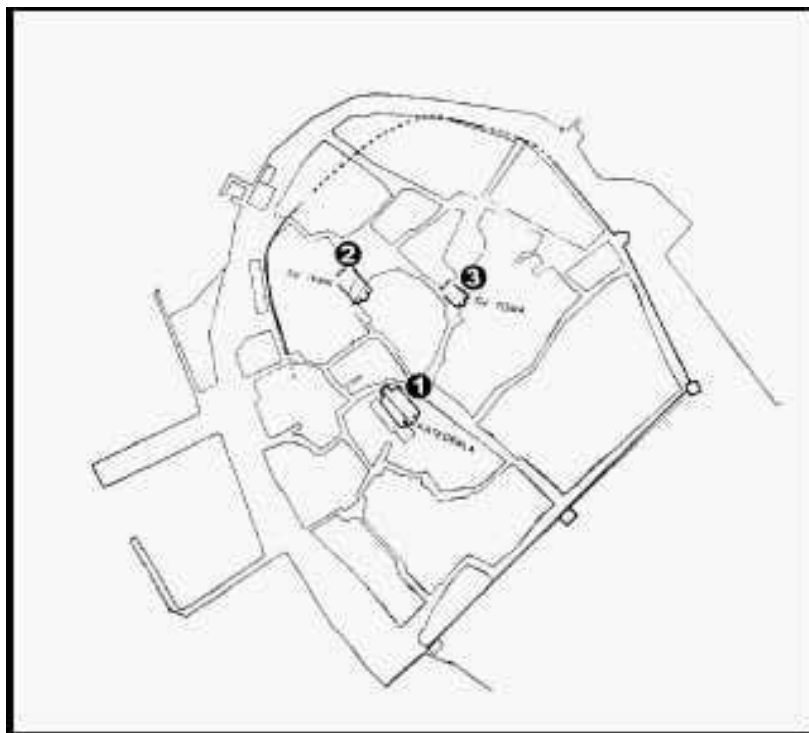
Južni ulaz u Pašmanski kanal (<https://earth.google.com/web>)

sl. 2.



Katastarski tlocrt Biograda s označenim mjestom katedrale na Glavici, stanje 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 25.)

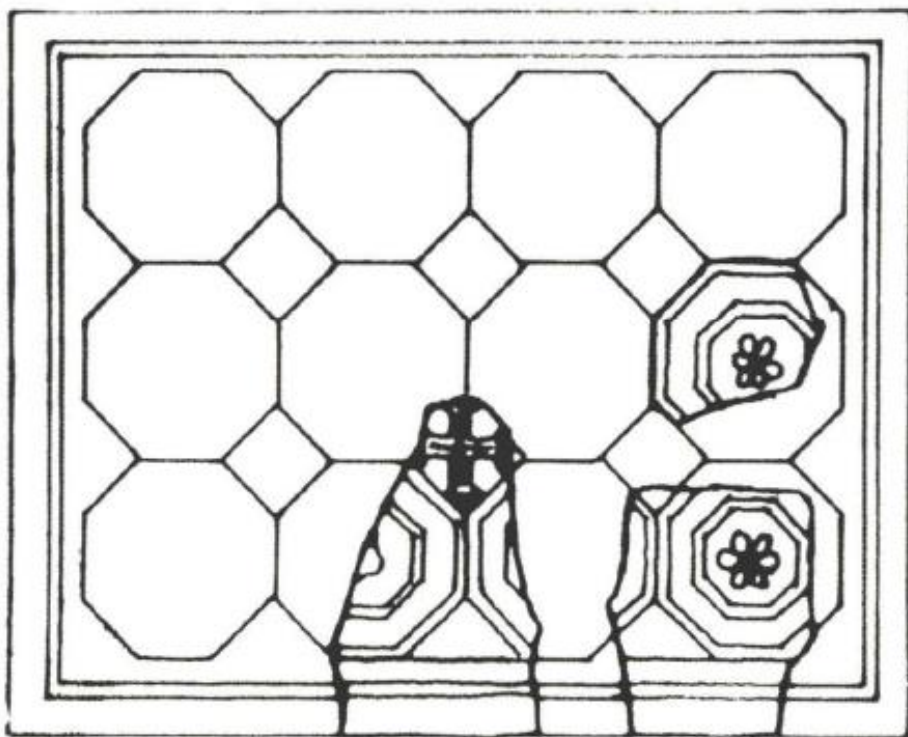
sl. 3.



Ranosrednjovjekovni Biograd, 1. Katedrala, 2. Sv. Ivan, 3. Sv. Toma (T. Marasović, 2008., str. 422.)

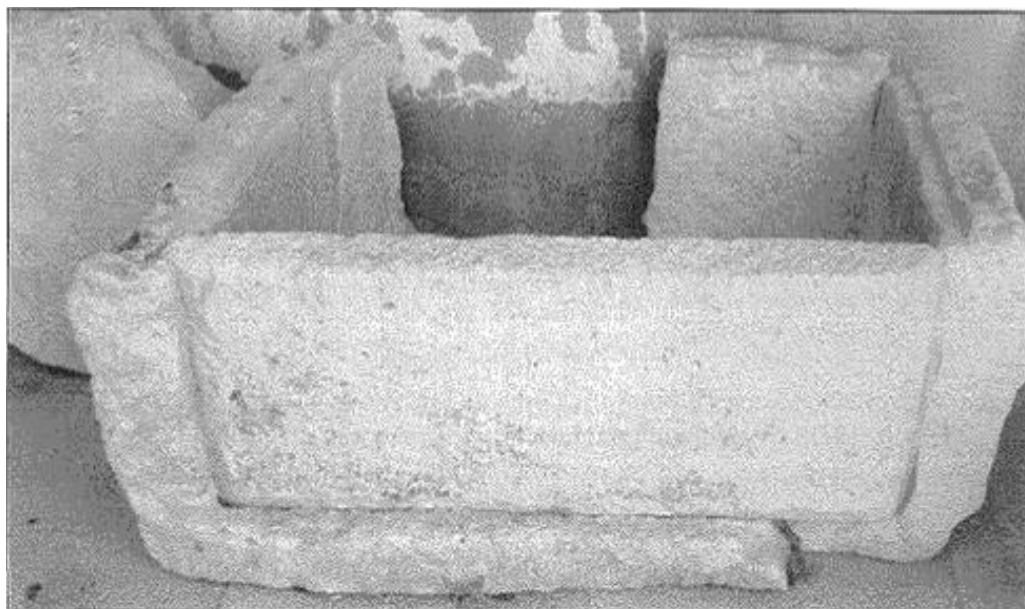
Tb. 2.

sl. 1.



Ulomci rankršćanskog pluteja iz katedrale u Biogradu (P. Vežić, 2009., str. 200.)

sl. 2. a.



Relikvijar u biogradskom lapidariju (A. Mišković, 2007., str. 185.)

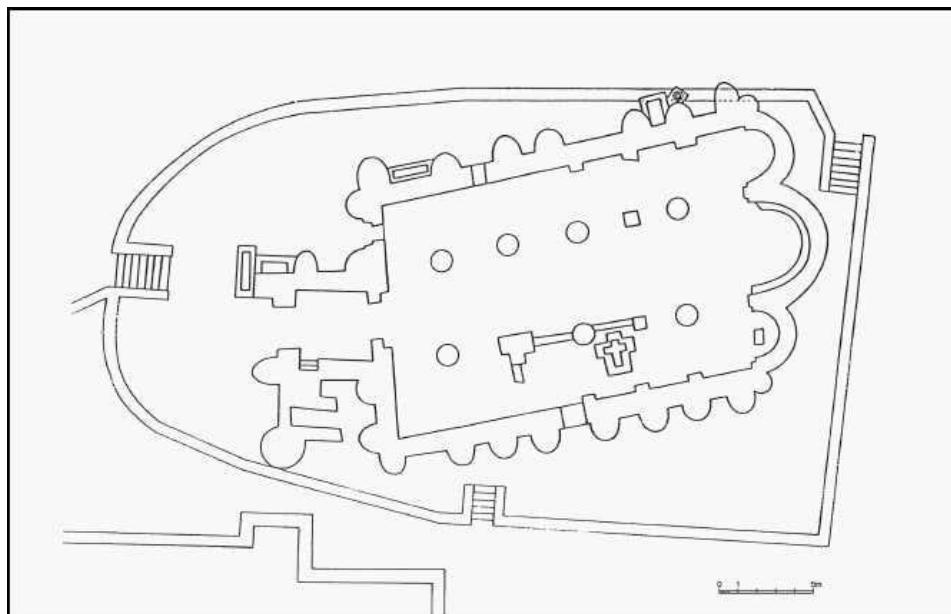
sl. 2. b.



Relikvijar u biogradskom lapidariju (A. Mišković, 2007., str. 185.)

Tb. 3.

sl. 1.



Tlocrt biogradske Katedrale prema Jeliću (T. Marasović, 2008., str. 426.)

sl. 2. a.



Lokalitet Glavica - pogled na predvorje i sjevernu vanjsku stranu katedrale 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 27.)

sl. 2. b.



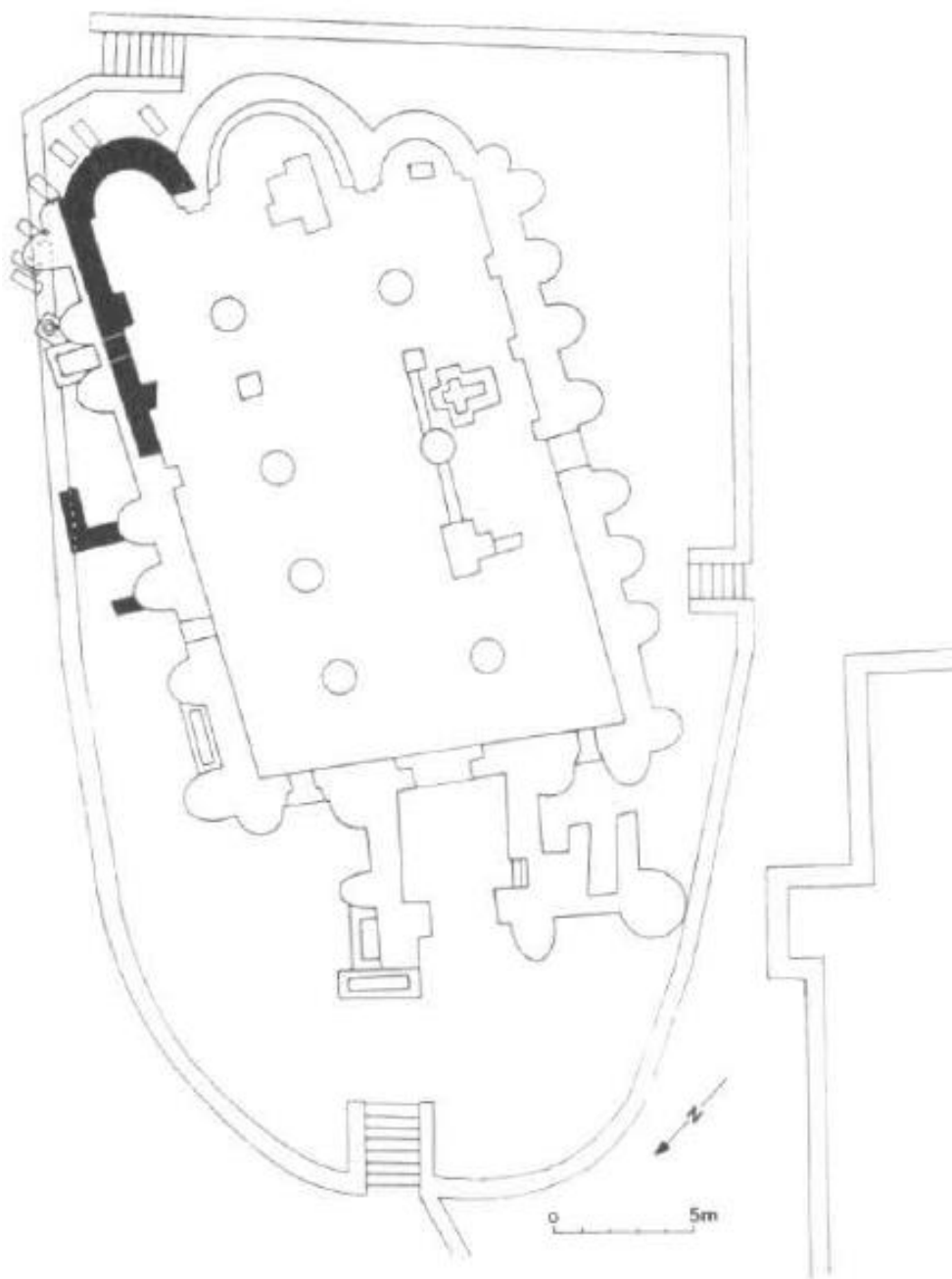
Lokalitet Glavica - ostaci glavne apside i sjeverne apside 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 31.)

sl. 2. c.



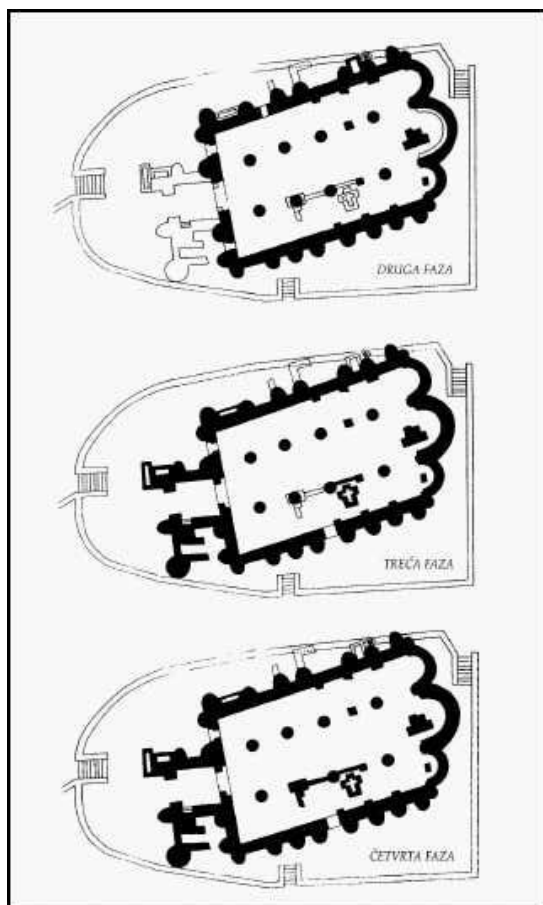
Lokalitet Glavica – obli kontrafor južnog broda katedrale, 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 39.)

sl. 3. a.



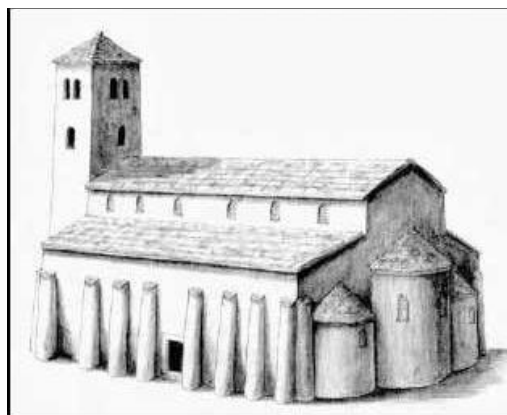
Prva arhitektonska faza na glavici (F. Buškariol, 1988., str. 51.)

sl. 3. b.



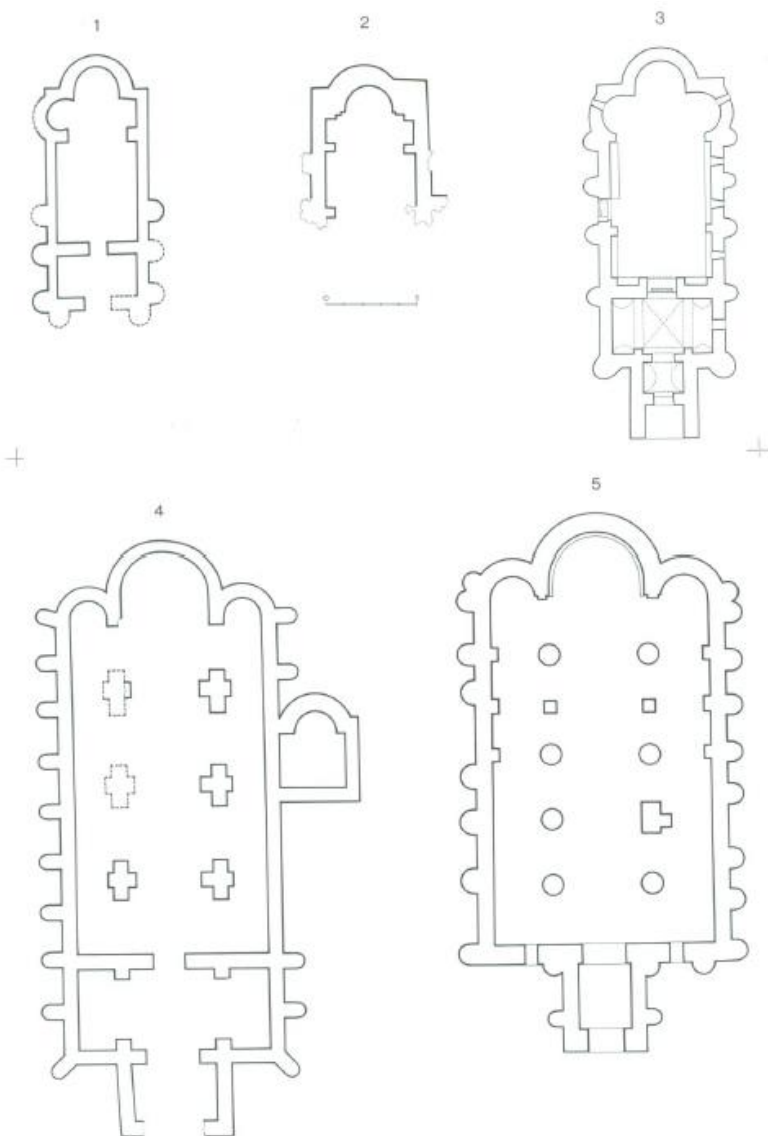
Razvojne faze u razvitku ranosrednjovjekovne crkve (9.-11. stoljeće) prema L. Jeliću (T. Marasović, 2008., str. 427.)

sl. 4.



Pretpostavljeni izvorni izgled ranosrednjovjekovne crkve iz 11. stoljeća (rekonstrukcija M. Palčok) (T. Marasović, 2008., str. 428.)

sl. 5.



Crkve s oblim kontraforima, druga polovina 9. stoljeća – 1. Lopuška glavica (po S. Gunjači); 2. „Četvrta crkva“ u Biskupiji (po S. Gunjači); 3. Sv. Spas na vrelu Cetine (po J. Stošiću i I. Tenšeku); 4. Sv. Cecilija, Stupovima u Biskupiji (po s. Gunjači i B. Petriću); 5. Katedrala u Biogradu (po L. Jeliću i E. Dyggveu) (M. Jurković, 1992., str. 32.)

sl. 6.



Prikaz Biograda u putopisu Konrada von Grunemberga iz 1486. godine (P. Vežić, 2009., str. 194.)

Tb. 4.

sl. 1. a.



Radionica plutejâ zadarske katedrale - ulomci liturgijskih instalacija iz Biograda (I. Josipović, 2017., str. 67.)

sl. 1. b.



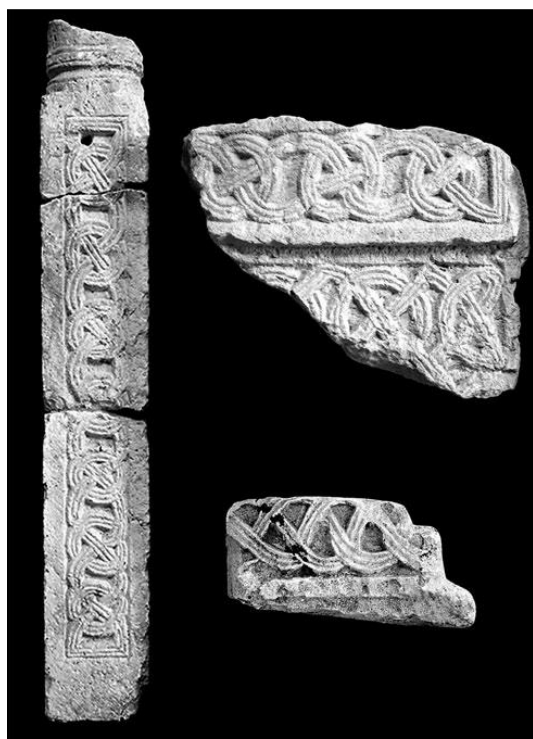
Radionica plutejâ zadarske katedrale - ulomci liturgijskih instalacija i arhitektonske dekoracije iz Biograda (stupić (d) i dva impost kapitela (g, h) su pronađeni kod crkve sv. Ivana Evanđelista) (I. Josipović, 2017., str. 69.)

sl. 2.



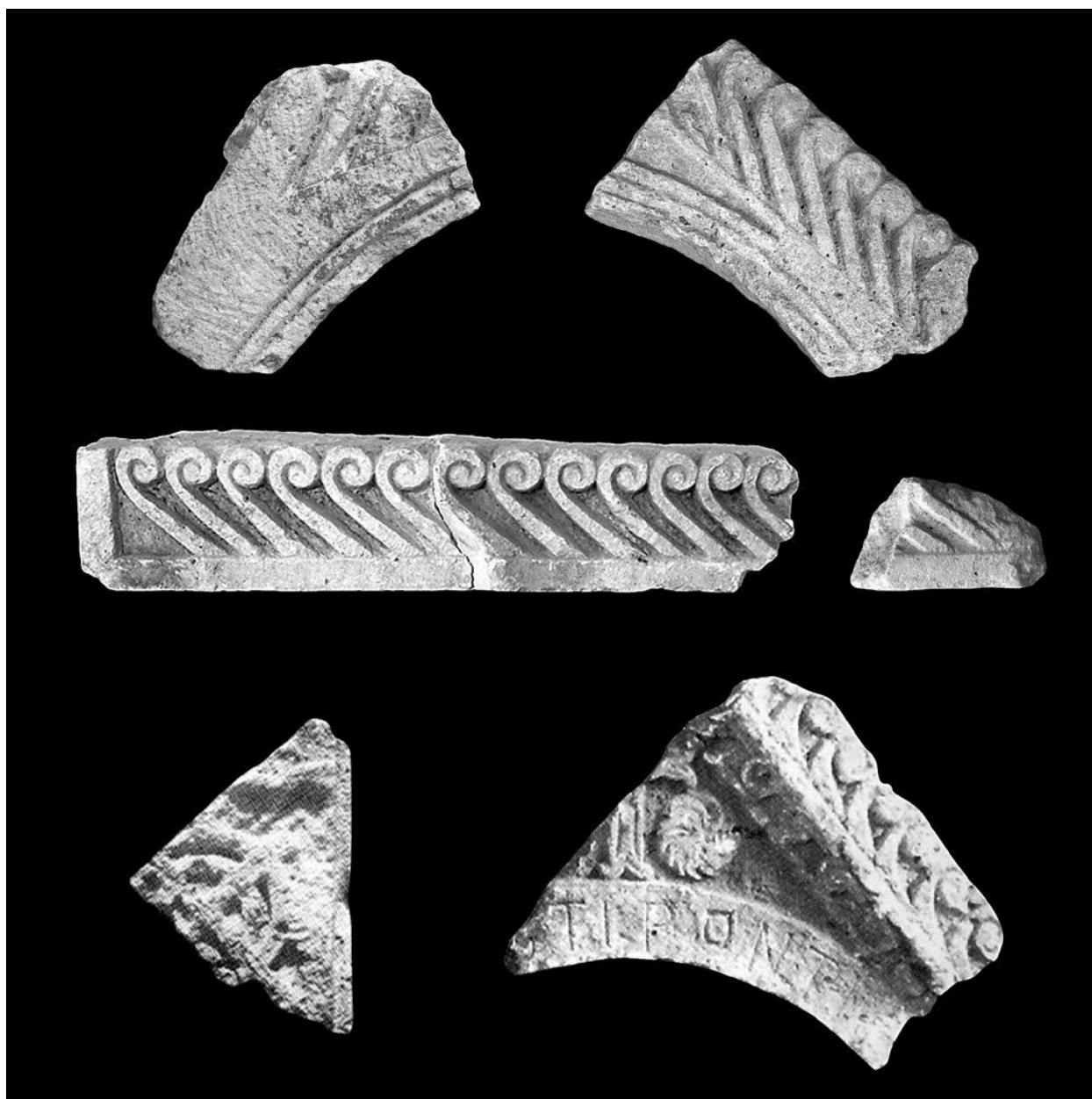
Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira - ulomak pluteja i gornji dio stupića ograde svetišta (I. Josipović, 2017., str. 71.)

sl. 3.



Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira - dva ulomka pluteja i pilastar ograde svetišta (I. Josipović, 2017., str. 72.)

sl. 4.



Primjerci zrele predromaničke skulpture iz Biograda (I. Josipović, 2017., str. 73.)

sl. 5.



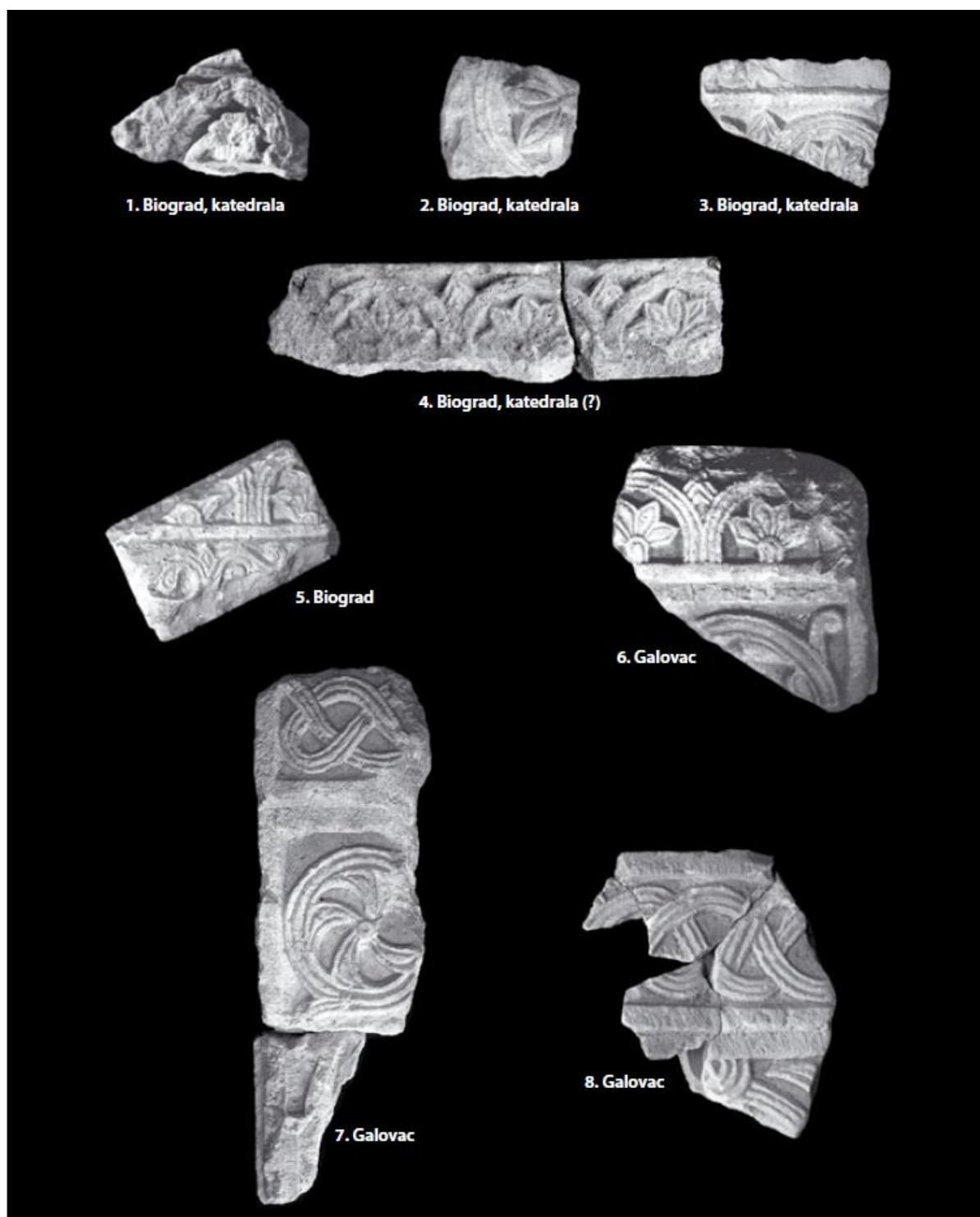
Dva ulomka reljefa 11. stoljeća iz Biograda (I. Josipović, 2017., str. 74.)

sl. 6.



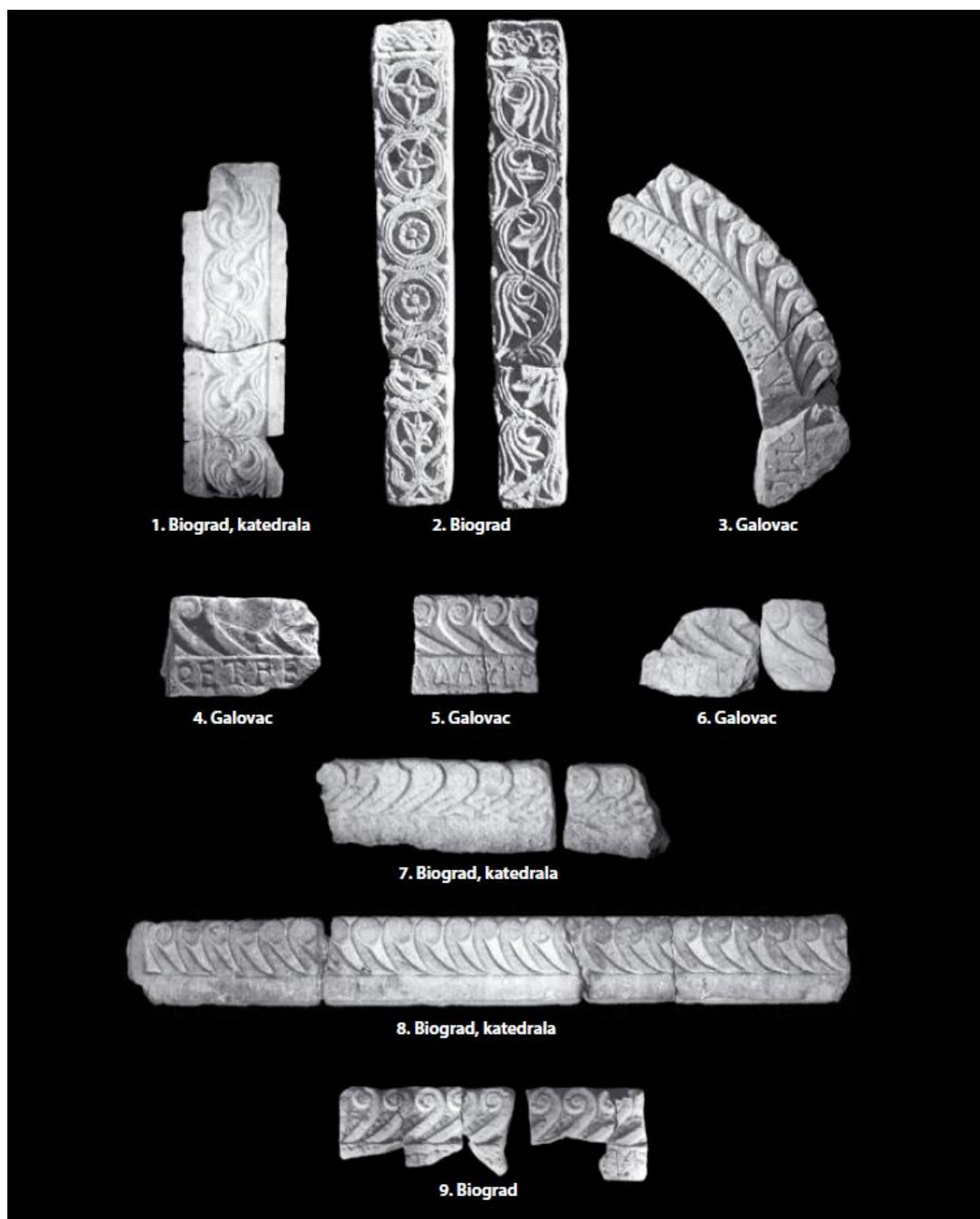
Impost-kapitel s voluminozno isklesanim orlom (I. Josipović, 2017., str. 74.)

sl. 7. a.



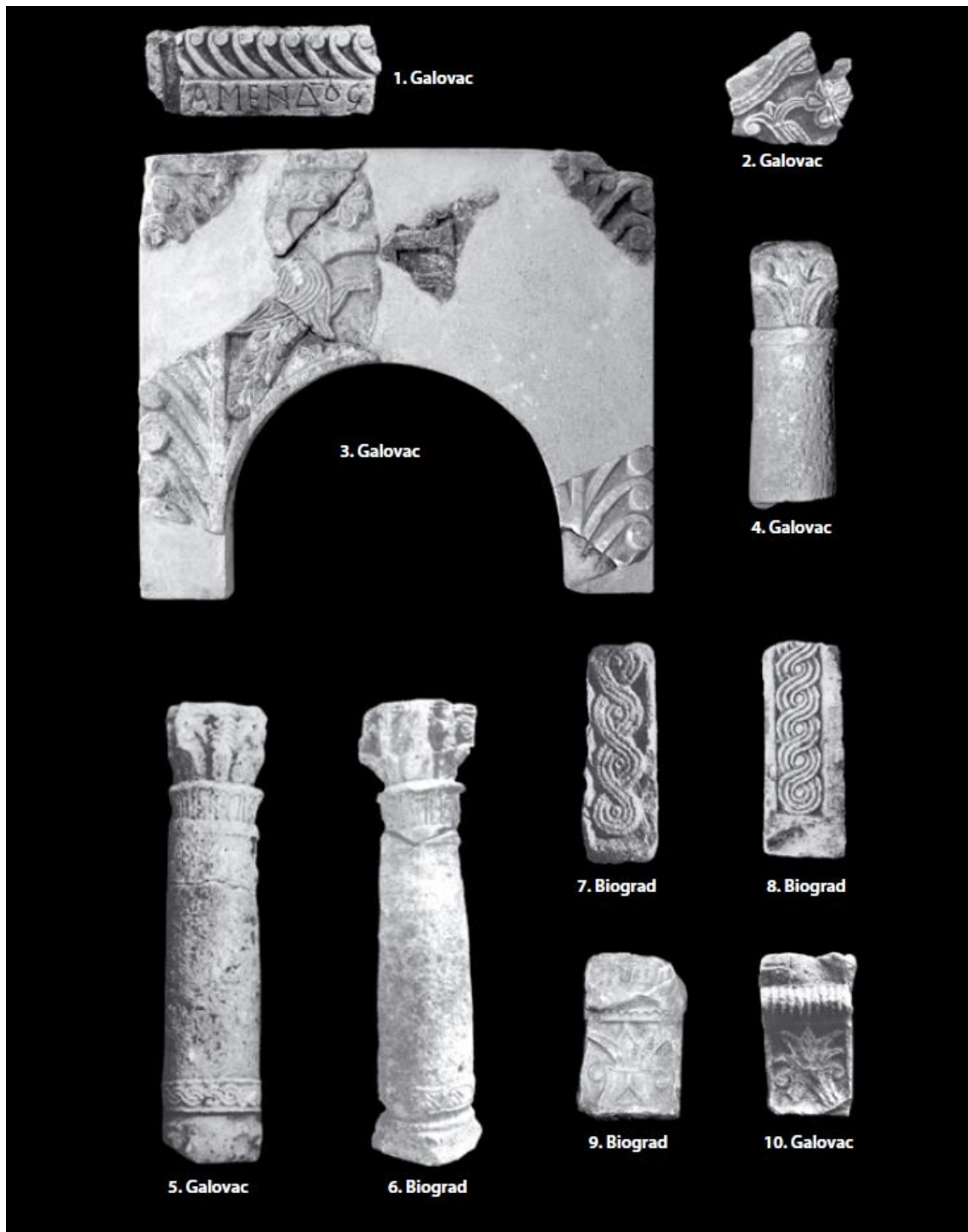
Radionica plutejâ zadarske katedrale – usporedba ulomaka pluteja i oltarnih ograda iz Biograda i Galovca (I. Josipović, 2014., str. 47.)

sl. 7. b.



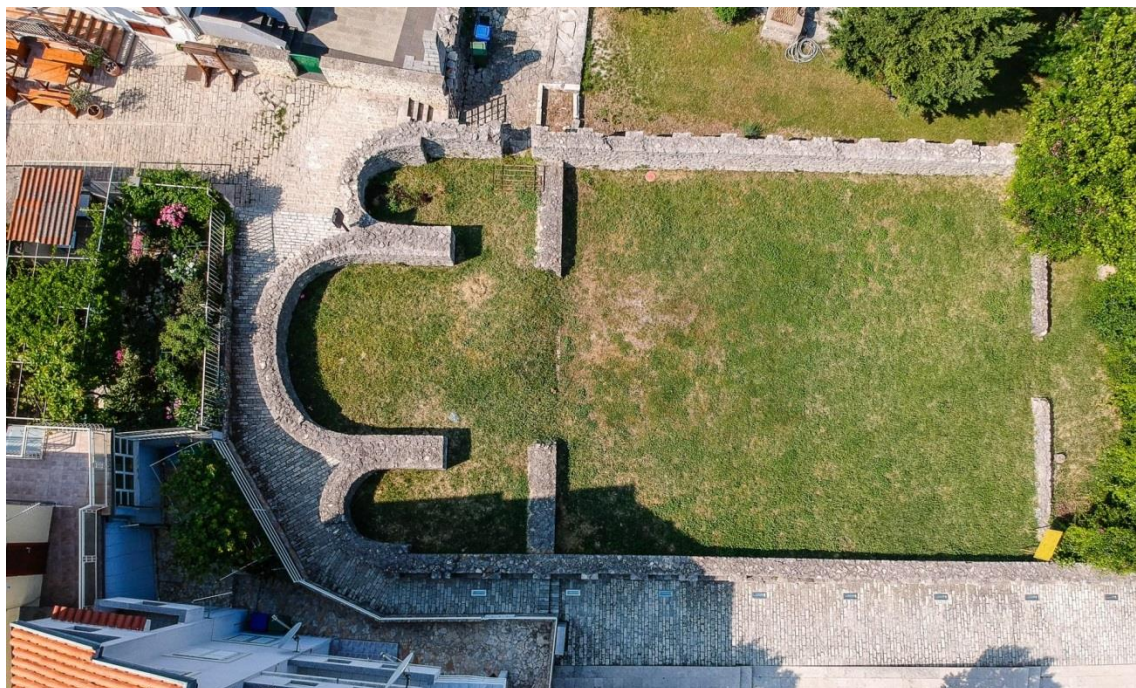
Radionica plutejâ zadarske katedrale – pilastri i luk, te više ulomaka arhitrava (I. Josipović, 2014., str. 48.)

sl. 7. c.



Radionica plutejâ zadarske katedrale - ulomci ciborija i ostalih dijelova liturgijskih instalacija i arhitektonske plastike (I. Josipović, 2014., str. 50.)

sl. 3. a.



Ostaci bazilike sv. Ivana Evanđelista u Biogradu (<https://www.discover-biograd.com/hr/istra%C5%BEite/kultura-i-naslje%C4%91e>)

sl. 3. b.



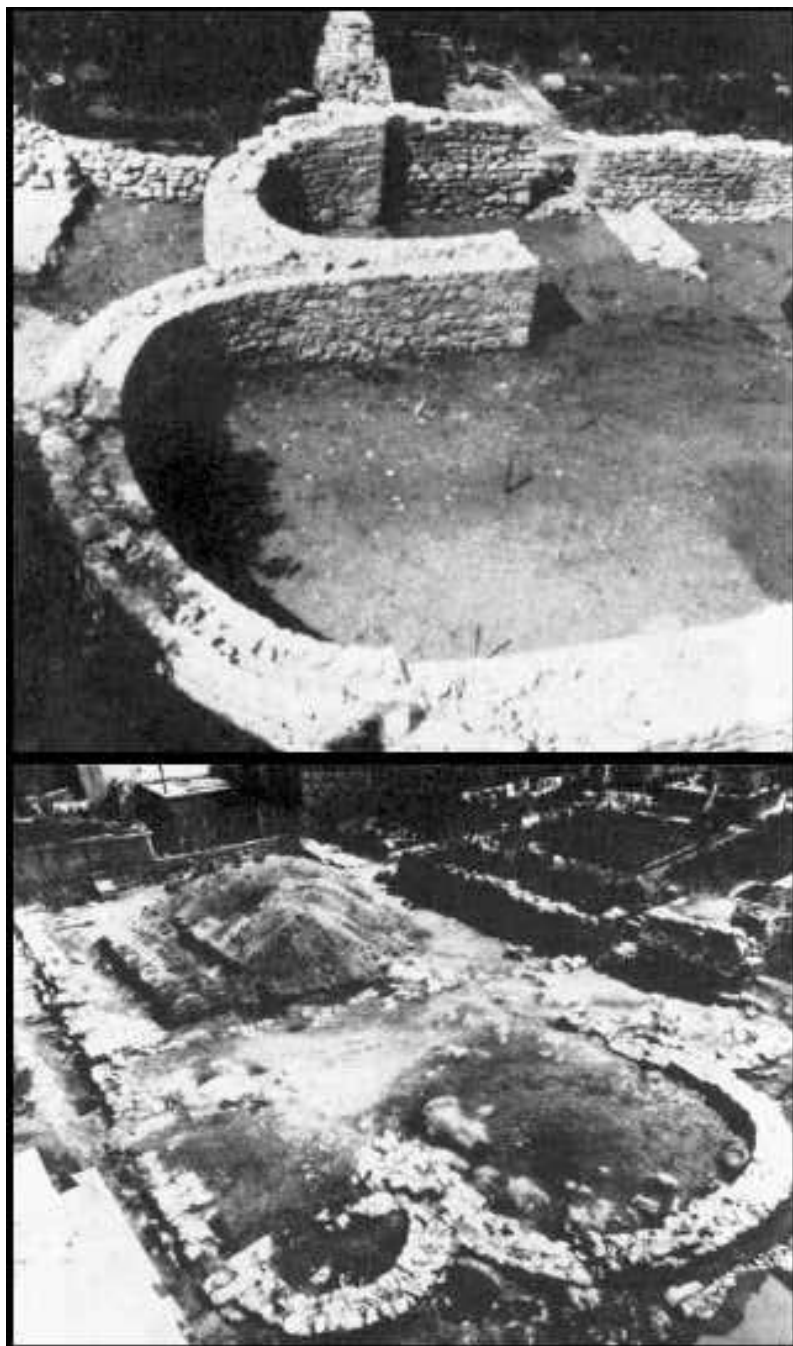
Ostaci bazilike sv. Ivana Evanđelista u Biogradu
(https://hr.wikipedia.org/wiki/Samostan_sv._Ivana_Evan%C4%91eliste_u_Biogradu)

sl. 4. a



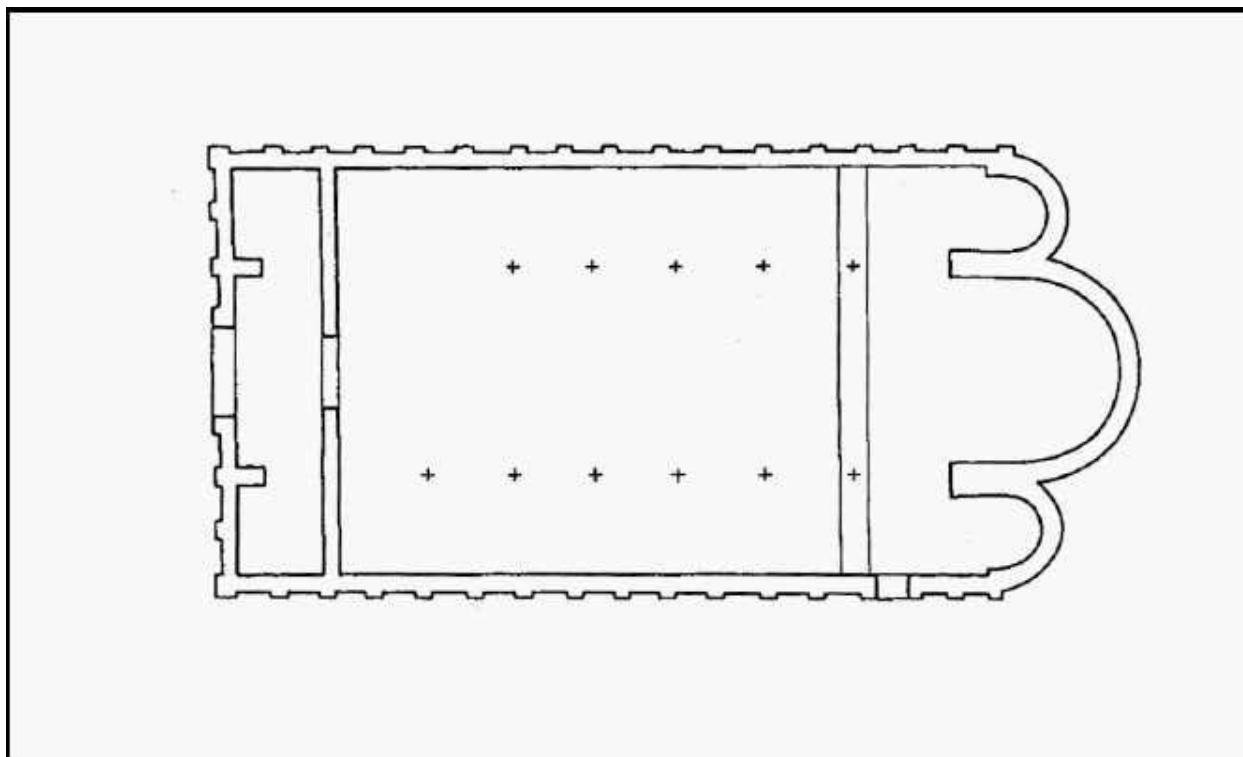
Bazilika sv. Ivana Evanđelista, arheološka istraživanja prof. J. Beloševića 1969. i 1970. godine (R. Jurić, 2014., str. 141.)

sl. 4. b.



Bazilika sv. Ivana Evanđelista, arheološka istraživanja prof. J. Beloševića 1969. i 1970. godine (T. Marasović, 2008., str. 433.)

sl. 5.



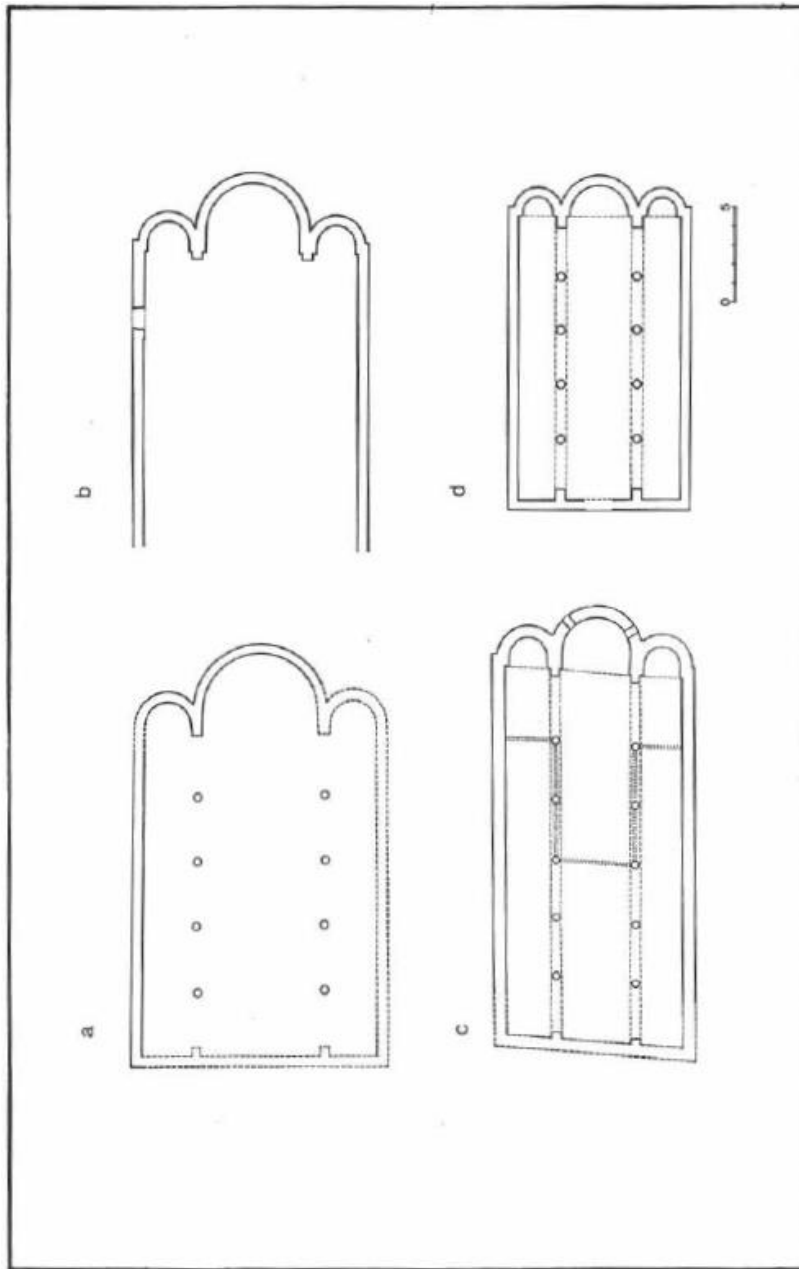
Tlocrt bazilike sv. Ivana Evanđelista (prema M. Jurkoviću) (T. Marasović, 2008., str. 432.)

sl. 6.



Pretpostavljeni izvorni izgled crkve sv. Ivana Evanđelista (rekonstrukcija M. Palčok)
(<https://www.bassana.org/srednji-vijek.html>)

sl. 7.



Primjeri internacionalne grupe ranoromaničke arhitekture na Jadranu – a) Sv. Marija u Zadru, b) Sv. Petar u Osoru, c) Sv. Petar u Supetarskoj Dragi, d) Sv. Andrija u Rabu (M. Jurković, 1992., str. 206.)

Tb. 6.

sl. 1.



Pretpostavljeni izvorni izgled crkve sv. Tome (rekonstrukcija M. Palčok)
(<https://www.bassana.org/srednji-vijek.html>)

sl. 2.



Kameni ulomak pronađen pokraj crkve sv. Tome (T. Marasović, 2008., str. 437.)

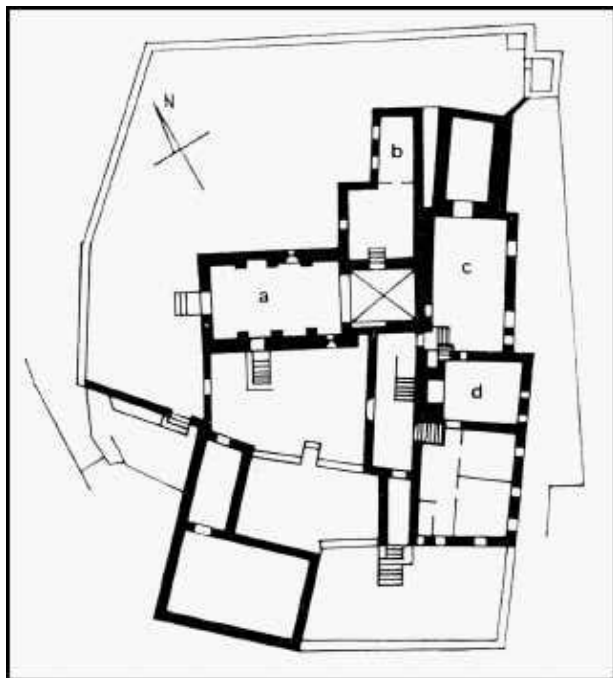
Tb. 7.

sl. 1.



Samostan sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu
(https://hr.wikipedia.org/wiki/Samostan_sv._Kuzme_i_Damjana)

sl. 2.



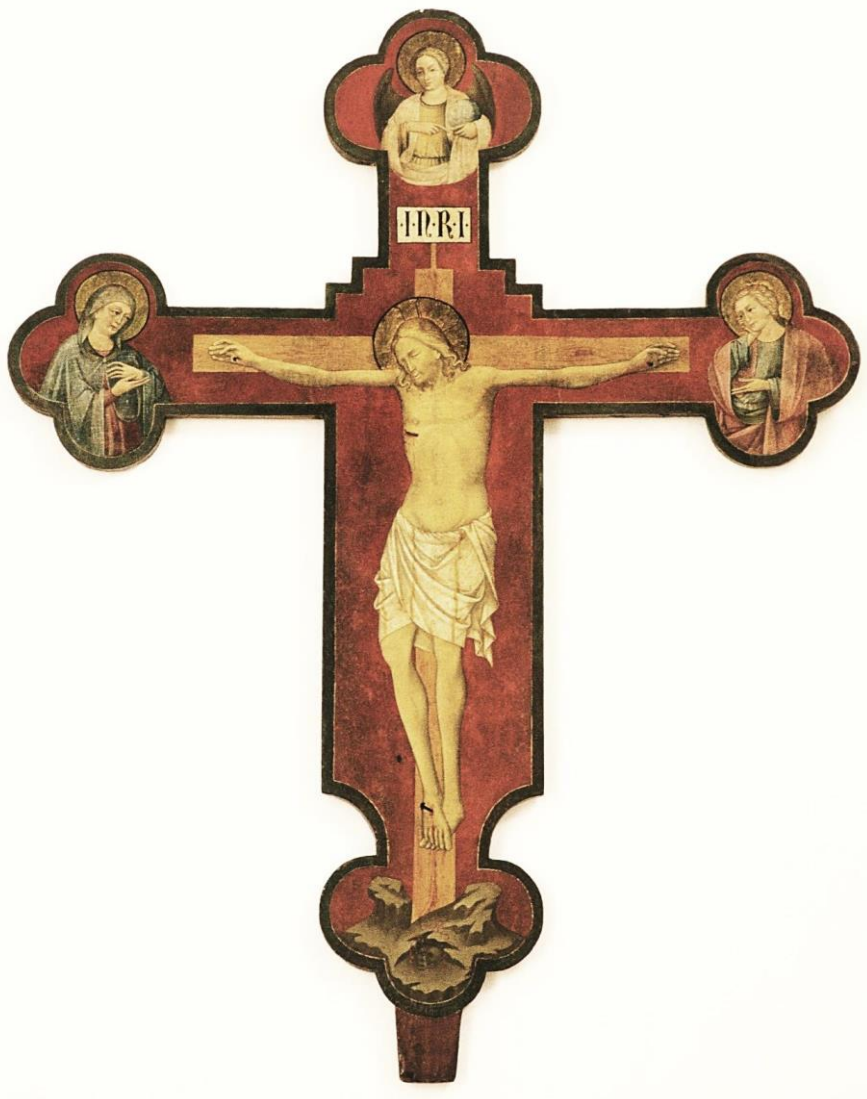
Tlocrt prizemlja srednjovjekovnog samostana u Čokovcu (T. Marasović, 2008., str. 449.)

sl. 3.



Luneta portala, sjeverno pročelje samostanske crkve sv. Kuzme i Damjana (<https://www.glas-koncila.hr/benediktinci-okupljaju-vjernike-na-cokovcu-crkva-sv-kuzme-i-damjana/>)

sl. 4.



Menegelo Ivanov de Canali - Tkonsko raspelo (<https://www.zadarskanadbiskupija.hr/?p=4098>)

POPIS TABLI

Tb. 1. Položaj i izgled ranosrednjovjekovnog Biograda

- Sl.1. Satelitska snimka južnog ulaza u Pašmanski kanal (<https://earth.google.com/web>)
- Sl. 2. Katastarski tlocrt Biograda s označenim mjestom katedrale na Glavici, stanje 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 25.)
- Sl. 3. Ranosrednjovjekovni Biograd, 1. Katedrala, 2. Sv. Ivan, 3. Sv. Toma (T. Marasović, 2008., str. 422.)

Tb. 2. Kasnoantička crkva na položaju Glavica

- Sl. 1. Ulomci ranokršćanskog pluteja iz katedrale u Biogradu (P. Vežić, 2009., str. 200.)
- Sl. 2. a. Relikvijar u biogradskom lapidariju (A. Mišković, 2007., str. 185.)
- Sl. 2. b. Relikvijar u biogradskom lapidariju (A. Mišković, 2007., str. 185.)

Tb. 3. Istraživanja don Luke Jelića na biogradskoj katedrali

- Sl. 1. Tlocrt biogradske Katedrale prema Jeliću (T. Marasović, 2008., str. 426.)
- Sl. 2. a. Lokalitet Glavica - pogled na predvorje i sjevernu vanjsku stranu katedrale 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 27.)
- Sl. 2. b. Lokalitet Glavica - ostaci glavne apside i sjeverne apside 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 31.)
- Sl. 2. c. Lokalitet Glavica – obli kontrafor južnog broda katedrale, 1902. godine (F. Buškariol, 1988., str. 39.)
- Sl. 3. a. Prva arhitektonska faza na glavici (F. Buškariol, 1988., str. 51.)
- Sl. 3. b. Razvojne faze u razvitku ranosrednjovjekovne crkve (9.-11. stoljeće) prema L. Jeliću (T. Marasović, 2008., str. 427.)
- Sl. 4. Pretpostavljeni izvorni izgled ranosrednjovjekovne crkve iz 11. stoljeća (rekonstrukcija M. Palčok) (T. Marasović, 2008., str. 428.)

Sl. 5. Crkve s oblim kontraforima, druga polovina 9. stoljeća (tlocrt biogradske katedrale prema L. Jeliću i E. Dyggveu) (M. Jurković, 1992., str. 32.)

Sl. 6. Prikaz Biograda u putopisu Konrada von Grunemberga iz 1486. godine (P. Vežić, 2009., str. 194.)

Tb. 4. Biogradska predromanička skulptura

Sl. 1. a. Radionica plutejâ zadarske katedrale - ulomci liturgijskih instalacija iz Biograda (I. Josipović, 2017., str. 67.)

Sl. 1. b. Radionica plutejâ zadarske katedrale - ulomci liturgijskih instalacija i arhitektonske dekoracije iz Biograda (stupić (d) i dva impost kapitela (g, h) su nađeni kod crkve sv. Ivana Evanđelista) (I. Josipović, 2017., str. 69.)

Sl. 2. Klesarska radionica iz vremena kneza Trpimira - ulomak pluteja i gornji dio stupića ograde svetišta (I. Josipović, 2017., str. 71.)

Sl. 3. Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira - dva ulomka pluteja i pilastar ograde svetišta (I. Josipović, 2017., str. 72.)

Sl. 4. Primjerci zrele predromaničke skulpture iz Biograda (I. Josipović, 2017., str. 73.)

Sl. 5. Dva ulomka reljefa 11. stoljeća iz Biograda (I. Josipović, 2017., str. 74.)

Sl. 6. Impost-kapitel s voluminozno isklesanim orlom (I. Josipović, 2017., str. 74.)

Sl. 7. a. Radionica plutejâ zadarske katedrale – usporedba ulomaka pluteja i oltarnih ograda iz Biograda i Galovca (I. Josipović, 2014., str. 47.)

Sl. 7. b. Radionica plutejâ zadarske katedrale – pilastri i luk, te više ulomaka arhitrava (I. Josipović, 2014., str. 48.)

Sl. 7. c. Radionica plutejâ zadarske katedrale - ulomci ciborija i ostalih dijelova liturgijskih instalacija i arhitektonske plastike (I. Josipović, 2014., str. 50.)

Tb. 5. Opatija Sv. Ivana Evanđelista

Sl. 1. Kartular Libellus Policorion (Državni arhiv u Zadru, Spisi samostana sv. Kuzme i Damjana - <https://www.dazd.hr/hr/knjige/libellus-policorion-rogovski-kartular>)

Sl. 2. Karta nekih posjeda Rogovske opatije (T. Galović, 2017., str. 286.)

Sl. 3. a. Ostaci bazilike sv. Ivana Evanđelista u Biogradu (<https://www.discover-biograd.com/hr/istra%C5%BEite/kultura-i-naslje%C4%91e>)

Sl. 3. b. Ostaci bazilike sv. Ivana Evanđelista u Biogradu (https://hr.wikipedia.org/wiki/Samostan_sv._Ivana_Evan%C4%91eliste_u_Biogradu)

Sl. 4. a. Bazilika sv. Ivana Evanđelista, arheološka istraživanja prof. J. Beloševića 1969. i 1970. godine (R. Jurić, 2014., str. 141.)

Sl. 4. b. Bazilika sv. Ivana Evanđelista, arheološka istraživanja prof. J. Beloševića 1969. i 1970. godine (T. Marasović, 2008., str. 433.)

Sl. 5. Tlocrt bazilike sv. Ivana Evanđelista (prema. M. Jurkoviću) (T. Marasović, 2008., str. 432.)

Sl. 6. Pretpostavljeni izvorni izgled crkve sv. Ivana Evanđelista (rekonstrukcija M. Palčok) (<https://www.bassana.org/srednji-vijek.html>)

Sl. 7. Primjeri internacionalne grupe ranoromaničke arhitekture na Jadranu – a) Sv. Marija u Zadru, b) Sv. Petar u Osoru, c) Sv. Petar u Supetarskoj Dragi, d) Sv. Andrija u Rabu (M. Jurković, 1992., str. 206.)

Tb. 6. Crkva Sv. Tome

Sl. 1. Pretpostavljeni izvorni izgled crkve sv. Tome (rekonstrukcija M. Palčok) (<https://www.bassana.org/srednji-vijek.html>)

Sl. 2. Kameni ulomak pronađen pokraj crkve sv. Tome (T. Marasović, 2008., str. 437.)

Tb. 7. Samostan Sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu

Sl. 1. Samostan sv. Kuzme i Damjana na Čokovcu (https://hr.wikipedia.org/wiki/Samostan_sv._Kuzme_i_Damjana)

Sl. 2. Tlocrt prizemlja srednjovjekovnog samostana u Čokovcu (T. Marasović, 2008., str. 449.)

Sl. 3. Luneta portala, sjeverno pročelje samostanske crkve sv. Kuzme i Damjana (<https://www.glas-koncila.hr/benediktinci-okupljaju-vjernike-na-cokovcu-crkva-sv-kuzme-i-damjana/>)

Sl. 4. Menegelo Ivanov de Canali - Tkonsko raspelo (<https://www.zadarskanadbiskupija.hr/?p=4098>)

SUMMARY

The town of Biograd flourished during the reign of King Petar Krešimir IV who founded two medieval Benedictine monasteries, and gave them ecclesiastical properties and royal privileges. The abbey of St John the Evangelist, also known as the abbey of Rogovo for its largest monastic estate, is one of the richest and most important abbey in Croatian history. Shortly after founding St John's monastery for monks, King Petar Krešimir IV in Biograd also established a monastery of St Thomas the Apostle for nuns. The architectural remnants of the church of St Thomas are not preserved, while the church of St John the Evangelist is only partially preserved. The key to a better understanding of the context of the founding of those two monasteries is the foundation charter of King Petar Krešimir that tells us about the establishment of St John's Abbey. This paper gives a cultural and historical context of the foundation of the Biograd Benedictine monasteries, with a focus on St John's Abbey and its dislocation to Pašman Island after the destruction of Biograd in 1125. Furthermore, the paper explores the Biograd medieval cathedral. Due to a lack of archaeological research and material remains, the appearance of the cathedral was based on excavation headed by Luka Jelić at the beginning of the 20th century, after which the remnants of the building were torn down. All previous researches on the history of Biograd and its Diocese, and the medieval cathedral on Glavica are listed in detail as well. The highlight is the thorough analysis of the monastic church of St John the Evangelist, which was built in the second half of the 11th century, and it opens up a question about its connection to the nearby cathedral, as evident by discovered fragments of the Pre-romanesque sculpture. After the destruction of Biograd, the Benedictines of St John moved to the hilltop of Čokovac on Pašman Island, where they already owned the sacral edifice of St Cosmas and Damian. On Čokovac, they erected the monastery that is known as the abbey of St Cosmas and Damian. It exists even today under the same name, and is the only existing Benedictine monastery for monks in Croatia.

KEY WORDS: Benedictines, Biograd, St John the Evangelist, King Petar Krešimir IV, St Cosmas and Damian on Čokovac, Middle Age